

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**ЗАПОБІГАННЯ РАДИКАЛІЗАЦІЇ І ТЕРОРИЗМУ:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР**

Збірник матеріалів «круглого столу»

Київ–2012

УДК 343.326:323.285

З 33

*За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації
посилання на видання обов'язкове*

За редакцією к. політ. н. М. Г. Гуцало

Електронна версія: <http://www.niss.gov.ua>

З 33 **Запобігання** радикалізації і тероризму: міжнародний досвід і національний вимір : зб. мат-лів «круглого столу» / за ред. М. Г. Гуцало. – К. : НІСД, 2012. – 104 с.

ISBN 978-966-554-167-7

Розглянуто чинники світових процесів суспільної радикалізації, розвитку екстремізму й тероризму. Проаналізовано новітні тенденції зростання радикалізації і терористичної активності в окремих країнах-членах ЄС, передусім збільшення кількості саморадикалізованих осіб з числа європейських громадян. Здійснено ретроспективний аналіз впливу зазначених процесів на стан забезпечення національної безпеки держави, в тому числі в контексті підготовки та проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу в Україні.

Для фахівців правоохоронних органів і спеціальних служб, представників органів законодавчої влади, науковців.

ISBN 978-966-554-167-7

© Національний інститут
стратегічних досліджень, 2012

ВСТУП

Актуальність проблеми запобігання радикалізації і тероризму обумовлена загальною зміною безпекової ситуації у світі, що передусім пов'язано з подіями «арабської весни», конфліктом у Лівії та Сирії, а також активізацією близькосхідних центрів сили. Зберігаються негативні тенденції щодо подальшого загострення терористичної загрози на Північному Кавказі (РФ), у Туреччині, Іраку та Афганістані, довкола арабо-ізраїльського протистояння.

Складність проблеми суспільної радикалізації в тому, що в її основі і кризові явища у соціально-економічній, політичній, духовній сферах, і контекст міжетнічних та міжрелігійних відносин, геополітичних та зовнішньоекономічних впливів. На цьому проблемному підґрунті відбувається трансформація процесів радикалізації у безпосередню загрозу здійснення терористичних актів, що стає дедалі відчутнішим в окремих країнах-членах Європейського Союзу. В умовах відкритості кордонів та єдиного світового інформаційного простору виникає потенційна загроза поширення в Україні таких небезпечних явищ, як екстремізм і тероризм.

Сьогодні в публічній інтернет-дискусії досить широко використовуються заклики до насильства з політичною метою, здійснення злочинів терористичного характеру, прямих актів насильства. Це свідчить про загальне зростання градусу соціальної напруженості, формування негативних тенденцій, які слід враховувати при забезпеченні внутрішньої безпеки держави. Комплекс питань щодо запобігання зростанню радикальних настроїв і попередження жорстокості в українському суспільстві має важливе значення для забезпечення національної безпеки та захисту громадян від терористичних проявів. Особливої ваги питання забезпечення безпеки набувають для України в контексті проведення фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу, що має важливе політичне, економічне, гуманітарне та іміджеве значення для нашої держави.

У зв'язку з цим 13 березня 2012 р. у Національному інституті стратегічних досліджень відбулося засідання «круглого столу», на якому фахівці правоохоронних органів і спеціальних служб, представники органів законодавчої влади, провідні експерти-науковці здійснили експертну оцінку чинників світових процесів суспільної радикалізації, розвитку екстремізму й тероризму, аналіз їхнього впливу на стан забезпечення національної безпеки України.

ВИСТУПИ УЧАСНИКІВ «КРУГЛОГО СТОЛУ»

НЕЛЕГІТИМНІ ФОРМИ ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЬСТВА: ПРОЯВИ Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

ГУЦАЛО Марія,

*головний консультант Національного інституту
стратегічних досліджень, кандидат політичних наук*

Складність проблеми суспільної радикалізації, що призводить до тероризму, в тому, що її основою є і кризові явища у соціально-економічній, політичній, духовній сферах, і контекст міжетнічних та міжрелігійних відносин, геополітичних та зовнішньоекономічних впливів. Це проблемне підґрунтя, на якому відбувається трансформація процесів радикалізації у безпосередню загрозу здійснення терористичних актів, стає дедалі відчутнішим в окремих країнах-членах Європейського Союзу.

Базуючись на даних Євробарометра на кінець 2011 р., громадяни Євросоюзу визначають для себе такі ключові чинники небезпеки: економічну та фінансову кризи (33 %), тероризм (25 %), бідність (24 %), організовану злочинність (22 %), а також корупцію (18 %).

Основні тенденції радикалізації й тероризму для країн ЄС відображають показники Європейського поліцейського бюро. Якщо порівняти з 2008 р., то у 2010 р. у країнах ЄС кількість спроб і здійснених терористичних акцій зменшилася майже удвічі, дещо зменшилася і кількість затриманих за підозрою у вчиненні злочинів терористичного характеру. Проте майже незмінним залишається показник кількості осіб, обвинувачених у терористичній діяльності. У 2008 р. більшість справ була пов'язана з ісламістським тероризмом, у 2009 та 2010 рр. більшість вироків стосується осіб, причетних до сепаратистського тероризму. У 2011 р. для окремих європейських країн набула гостроти проблема радикалізації осіб, які не входять до жодного з терористичних угруповань, не мали приводів у поліцію та не перебувають у полі зору правоохоронних органів.

Новітні тенденції у розвитку тероризму відображають високий адаптивний потенціал тероризму, що загострює існуючі проблеми соціально-політичного, суспільно-психологічного, культурного розвитку.

Світова фінансово-економічна криза, яка значно вплинула на добробут населення, передусім у Греції, Іспанії, Італії, призвела до зрос-

тання кількості терористичних акцій, організованих членами ліворадикальних та анархістських груп. За даними Європолу, спостерігається посилення агресивності цих угруповань, для яких пріоритетними цілями стали органи державної влади. При цьому майже удвічі зростає частка терористичних актів із використанням вибухових пристроїв.

За останні два роки особливо гострою проблемою для більшості країн ЄС стало посилення впливу ісламського чинника на суспільно-політичну, культурну, релігійну ситуацію. Вплив на рівень загрози мали події у Північній Африці, наслідком чого стало збільшення потоків нелегальних мігрантів. Водночас частина громадян ЄС, які прийняли іслам, дедалі частіше здійснює поїздки до Афганістану, Пакистану, Сомалі, Ємену для проходження терористичної підготовки в таборах. Зокрема, чверть усіх бойовиків з іноземних держав, які входять до терористичних угруповань у Сомалі, становлять громадяни Британії. Паралельно з цим ідеї збройного джихаду серед європейських мусульман і громадян ЄС поширюються завдяки практиці радикалізованих проповідників, які пройшли відповідну підготовку. За оцінками європейських експертів, ці процеси не мають тенденції до зменшення.

Незважаючи на в цілому лояльне ставлення до мусульман і розуміння миролюбного характеру релігії ісламу, окремим країнам ЄС не вдається уникнути загальноєвропейської проблеми адаптації мусульман-іммігрантів, що обумовлено різницею менталітету, способу життя, ціннісними орієнтирами, пов'язаними з особливостями історичного розвитку. Одним з негативних наслідків цього процесу є перетворення мусульманських діаспор у центри радикалізації населення та джерело поширення ідеології тероризму. Підтвердженням цього стало здійснення низки терактів проти осіб та установ, причетних до публікації карикатур на Пророка Мухамеда.

Найбільший виклик для Західної Європи становить так званий внутрішній тероризм. Зростання майже удвічі кількості саморадикалізованих осіб із числа громадян ЄС становить підвищену небезпеку з огляду на складність їх виявлення. Ефективність діяльності терористів-одинаків, які здійснюють теракт без прямого контакту з терористичними організаціями, була доведена в Німеччині та Норвегії. Внаслідок теракту, який здійснив громадянин Німеччини за походженням косовський албанець, загинули військовослужбовці США. Теракт у Норвегії, який відзначався високим рівнем організації та масовими жертвами, був розрахований на те, щоб дати поштовх своєрідній ланцюговій реакції серед однодумців у інших країнах ЄС проти подальшої імміграції мусульман. У французькій Тулузі жертвами Мохаммеда Мера стали єврейські діти. Зазначені факти свідчать про те, що у свідомості знач-

ної кількості людей і у сучасній Європі, і на Близькому Сході виявилася подоланою дуже важлива межа, пов'язана з ціною людського життя. Прірва між офіційно задекларованими толерантністю, «діалогом культур та релігій», що мають торувати шлях до гуманізації людства, та життєвими реаліями з часом поглиблюється дедалі більше.

Проблема тероризму в низці європейських країн дедалі сильніше переплітається з діяльністю злочинних угруповань, передусім організованих за етнічною ознакою. Зокрема, за даними Євроюсту, більшість кримінальних справ стосовно злочинів терористичного характеру, порушених у Бельгії, стосуються вихідців із Північного Кавказу.

Аналіз відкритих даних стосовно процесів радикалізації в окремих країнах ЄС та окремих державах пострадянського простору дозволяє дійти висновку про поширення цих процесів на пенітенціарну систему. Ідеться про радикалізацію ув'язнених під впливом ісламістської ідеології у виправних установах. Європейські експерти зазначають, що бойовики знаходять потенційних терористів серед ув'язнених, засуджених за релігійний екстремізм, які швидко адаптуються до тюремних умов, поширюють радикальні релігійні настрої, створюють так звані тюремні джамаати. Після звільнення члени організованих злочинних формувань продовжують кримінальну діяльність, проте вже релігійно забарвлену. Ці процеси призводять до того, що злочинний світ почав гуртуватися довкола ісламської релігійної доктрини, наслідком чого стає вельми високий рівень агресії та насильства нової ідентичності членів організованих злочинних угруповань. Під впливом цих процесів відбувається перерозподіл сфер впливу та зміна ієрархії у кримінальному середовищі.

На сьогодні найбільш ефективним каналом поширення радикальної ідеології тероризму став інформаційний простір. З цією метою використовуються й інтернет-форуми закритого характеру, і соціальні мережі, які дозволяють вирішувати значно ширший спектр завдань. Сьогодні через інформаційно-пропагандистські ресурси поширюються звернення до мусульман країн Заходу здійснювати теракти в ініціативному порядку, для чого на веб-сайтах розміщуються настанови, інструкції для дотримання і спеціальних заходів безпеки під час проведення операцій, і загальних правил поведінки для виконавця теракту. Так, внаслідок здійсненої спецслужбами Великобританії операції «Мазхар» було виявлено 180 веб-сайтів, через які проводилася інформаційно-психологічна обробка для рекрутингу потенційних терористів, надання фінансової допомоги, а також звернення до мусульман країн Заходу здійснювати теракти в ініціативному порядку із застосуванням не саморобних вибухових пристроїв, а вогнепальної зброї, придбання якої

не привертає уваги правоохоронних органів. Особливостями сучасної інформаційно-психологічної кампанії терористів є посилення її насиченості та здатності забезпечити непомітність схилення об'єкта до впливу радикальної ідеології.

Закономірною реакцією на спалах активності радикалізованих осіб, на поступове зростання рівня терористичної загрози стали кроки урядів країн ЄС щодо впровадження превентивних заходів, спрямованих на недопущення переростання загрози радикалізації у безпосередню терористичну загрозу. Основна увага приділяється засобам масової інформації та інтернет-простору; припиненню діяльності мереж та окремих осіб, які втягують людей у терористичну діяльність, передусім молодь і жінок; створено європейську мережу моніторингу радикалізації; упроваджуються механізми раннього виявлення ознак радикалізації та загроз поширення насильства й екстремізму. У цьому зв'язку слід звернути увагу на Антитерористичну стратегію Великобританії, у якій у 2011 р. суттєво оновлено один із її складників – Стратегію запобігання. Три ключових завдання цієї Стратегії – протидія поширенню терористичної ідеології; захист і підтримка осіб, уразливих до екстремістської та терористичної ідеології; підтримка освітніх, релігійних, культурних і виправних установ, де існує небезпека радикалізації громадян. Ці напрями розробляються й упроваджуються за рахунок прямого співробітництва та взаємодії між безпековими службами країн-членів ЄС.

Стосовно ситуації в Україні слід зазначити таке. Згідно з результатами соціологічного дослідження, чинниками небезпеки для громадян України є бідність (66 %), корупція (53 %), економічні та фінансові кризи (40 %), вулична злочинність (35 %), тероризм (4 %). Серед негативних і гострих виявів сучасного періоду системної трансформації – різка соціальна поляризація населення України на тлі збагачення та демонстративного споживання заможної частини. Для більшості населення стали недоступними звичні раніше стандарти життя, добробут, можливості людського розвитку. Безумовно, не можна говорити про пряму кореляцію між бідністю та радикальними екстремістськими й терористичними проявами. Проте незадоволення населення умовами матеріального існування як вияв депривації зумовлює низку супутніх обставин, які можуть спричинити інтенсифікацію соціального протесту і є показником соціальної напруженості. Небезпечним наслідком цих процесів на психологічному рівні є прискорення невротизації населення.

Соціально-економічна криза, що триває, здійснює суттєвий вплив на загальний рівень криміногенної ситуації. Злочинність стала однією із загроз національній безпеці. За даними МВС, стійкими є показни-

ки щодо незаконного обігу вибухонебезпечних речовин різного типу, а також вогнепальної зброї, в тому числі із сучасними бойовими характеристиками.

Потенційними чинниками, що можуть сприяти поширенню на територію України діяльності міжнародних терористичних та екстремістських організацій, є прозорість кордонів, ліберальна візова політика, можливість легалізації бізнесу для отримання коштів, значні обсяги нелегальної міграції, контрабанда зброї, наркотиків.

З 2001 р. із часу уведення в дію ст. 258 КК в Україні порушено 22 кримінальні справи. За даними Служби безпеки України, у 2010 р. розкрито 135 проявів з ознаками терористичного характеру. Загалом на даному етапі лідери міжнародних терористичних організацій не розглядають Україну як об'єкт цілеспрямованих посягань. Проте перебування на території держави прихильників міжнародних релігійно-екстремістських угруповань створює додаткові ризики безпеці, особливо у зв'язку з проведенням в Україні Євро-2012.

За останні два десятиріччя поміркований іслам став реальним чинником суспільного життя в Україні, проте його політизовані радикальні версії знайшли поширення у середовищі мусульман. Процеси радикалізації частини мусульман Криму зумовлені не лише зовнішнім впливом ідей хабашизму, ваххабізму та пантюркизму, а й проблемами соціально-економічного характеру, складнощами соціалізації кримсько-татарської молоді, не до кінця розв'язаними земельними питаннями. Важливу роль у процесі радикалізації відіграють емісари закордонних ісламських релігійно-екстремістських організацій, одним із профільних видів діяльності яких є підбір і відправлення абітурієнтів на навчання до теологічних навчальних закладів світу. Зміст навчальних програм, а також тривале перебування слухачів за кордоном інтенсифікують процес їх радикалізації, який виявляється і після повернення на батьківщину.

Пріоритетного значення у протидії терористичним загрозам набуває запобігання терористичним проявам, їх профілактика. Для реалізації цього завдання необхідним є відновлення інституту профілактики, який існував у державі у сфері попередження злочинності протягом тривалого часу і доводив свою ефективність. Складність організації профілактики злочинів терористичного характеру в тому, що тероризм як нелегітимна форма політичного насилля має соціально-політичний характер та ідеологічне обґрунтування. Зважаючи на це, пріоритетного значення у профілактичній діяльності набувають соціальні, інформаційні, освітні, гуманітарні аспекти. Вони мають стати невід'ємним складником загальнодержавної системи заходів профілактики. Обов'язковими в ідеологічно-пропагандистському сегменті діяльності відповідних дер-

жавних структур мають бути заходи з контрпропаганди тероризму та релігійного екстремізму. Комплекс заходів профілактичної спрямованості має відобразитися у Програмі антитерористичних заходів, яка затверджується Президентом України і формується Антитерористичним центром при СБ України, одним із основних завдань якого є розроблення концептуальних засад і програм боротьби з тероризмом, рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності заходів щодо виявлення й усунення причин та умов, які сприяють вчиненню терористичних актів та інших злочинів, здійснюваних із терористичною метою.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ РАДИКАЛІЗМУ, ЕКСТРЕМІЗМУ ТА ТЕРОРИЗМУ В ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

ЧЕРГЕНЕЦЬ Едуард,

експерт Міністерства оборони України

Пошук ефективних шляхів протидії радикалізації, екстремізму та тероризму без перебільшення можна назвати одним із найбільш серйозних викликів ХХІ ст. для більшості провідних країн світу.

На сьогодні вже ні в кого не викликає сумнівів той факт, що ефективна діяльність у цій сфері потребує системного підходу з боку держави, не обмеженого вузькими національними межами. Як свідчить міжнародний досвід, загроза поширення радикалізму, екстремізму та тероризму набуває дедалі глобальніших масштабів. При цьому вона має не тільки спільні (*або схожі*) коріння, а й загальні тенденції трансформації та адаптації до сучасних умов, а відповідно – і схожі системні методи протидії.

Досвід провідних країн світу дозволяє встановити найбільш загальні (*концептуальні*) підходи до визначення основних принципів, напрямів і форм діяльності держави у сфері протидії радикалізму, екстремізму та тероризму.

1. Радикалізація, екстремізм і тероризм є ланками одного ланцюга у процесі формування/виникнення терористичної загрози, ефективна боротьба з якими вимагає застосування комплексного підходу. Нехтування будь-яким із цих проявів матиме негативні наслідки для кінцевого результату боротьби з терористичною загрозою.

2. Тероризм є найвищою та найбільш небезпечною (*порівняно з радикалізацією та екстремізмом*) асиметричною формою загрози, реалізація якої може мати катастрофічні наслідки для держави та суспільства. Протидія цій загрозі відноситься до сфери забезпечення націо-

нальної безпеки та є одним із найбільш важливих напрямів діяльності держави.

3. Загроза тероризму розглядається в контексті існування двох основних категорій джерел її походження, які, власне, зумовлюють зміст і спрямованість усієї діяльності з протидії:

- загроза здійснення терактів терористичними організаціями або окремими терористами, які постійно перебувають **на території інших держав і не мають сталих зв'язків** у країні спрямування терористичної діяльності;
- загроза тероризму, яка виходить від громадян або осіб, які тривалий час **мешкають на території країни**, в якій планується або проводиться терористична діяльність.

У першому випадку йдеться виключно про **зовнішню загрозу**, протидія якій передбачає застосування здебільшого традиційних форм і методів роботи, притаманних діяльності спеціальних служб та правоохоронних органів, як-от:

- викриття ознак планування та підготовки терактів;
- встановлення та затримання підозрюваних у тероризмі осіб із числа іноземців під час спроб їх проникнення на територію країни та ведення відповідної діяльності;
- вжиття комплексу превентивних заходів для попередження терактів безпосередньо на території країни, а також проти об'єктів власності та громадян за кордоном тощо.

У другому випадку, коли до терористичної діяльності залучаються власні громадяни, комплекс заходів, які вживаються провідними державами світу зазвичай набагато ширший.

Річ у тому, що апріорі будь-яка людина з народження не є терористом. Для того, щоб стати ним, вона повинна пройти певний шлях, невід'ємним (та **обов'язковим!**) етапом якого є процес **радикалізації**, тобто набуття особою радикальних поглядів під впливом внутрішніх та/або зовнішніх чинників.

Можливим, але **необов'язковим** етапом на шляху до тероризму є **екстремізм**, тобто здійснення особою певних дій, які відображають наявність у неї цих радикальних поглядів. На практиці прояви екстремізму в поведінці або діях радикалізованої особи у деяких випадках мають навіть позитивне значення, оскільки збільшують імовірність своєчасного виявлення та попередження терористичної загрози.

Таким чином, в умовах жорсткої контртерористичної протидії виявлення потенційних терористів, які жодним чином не проявляють своїх радикальних поглядів і намірів, є одним із найбільших викликів для всіх без винятку країн Заходу. Зазвичай такі особи приходять до рішення

про необхідність здійснення збройної боротьби (*терактів*) під впливом радикальних ідеологій, які поширюються через мережу Інтернет. Знову-таки, зазвичай ці ідеології засновані на радикальному тлумаченні ісламу такими його течіями, як салафізм. У концепціях західних країн протидія цьому явищу визначається як один із пріоритетних напрямів боротьби з терористичною загрозою.

4. У різних країнах світу, навіть у межах Європейського Союзу, можуть застосовуватися дещо різні підходи до визначення основних напрямів діяльності з протидії радикалізації, екстремізму та тероризму.

Головна відмінність полягає у ступені деталізації загроз і напрямів діяльності. Це може бути єдина концепція протидії тероризму, яка одночасно охоплює питання боротьби з радикалізацією та екстремізмом (як, наприклад, у Швеції), або окремі, більш деталізовані документи. Як приклад можна навести Великобританію, яка крім Стратегії протидії тероризму має також окрему Стратегію попередження насильницького екстремізму (*Preventing Violent Extremism. A Strategy for Delivery*).

Деякі країни Європейського Союзу (*Іспанія, Польща та ін.*) взагалі не мають ухваленої на національному рівні контртерористичної концепції/стратегії у форматі окремого документа. У таких країнах концептуальні засади боротьби з тероризмом можуть визначатися безпосередньо відповідними міжнародними документами (ООН, ЄС тощо), які набувають юридичної сили через механізм приєднання та ратифікації у парламенті.

В усіх без виключення випадках, незалежно від наявності (або відсутності) концепції, політика держави у сфері боротьби з радикалізацією, екстремізмом та тероризмом відображається у відповідних положеннях національного (*у т. ч. кримінального*) законодавства.

5. Базовим документом для опрацювання національних стратегій країнами Європейського Союзу є Контртерористична стратегія ЄС 2005 року (*EU Counter-Terrorism Strategy*), яка визначає чотири головні напрями діяльності:

- запобігання (радикалізації та залученню до тероризму) – «*Prevent*»;
- захист (потенційних цілей/об'єктів нападу) – «*Protect*»;
- упровадження (виявлення та припинення діяльності терористичних мереж/терористів) – «*Pursue*»;
- реагування (дії у відповідь на теракти) – «*Respond*».

Деякі країни, наприклад **Нідерланди**, використовують у національних програмах умовний поділ усієї антитерористичної діяльності на два напрями: «**репресивні заходи**» (*по відношенню до терористів*) та «**превентивні заходи**» (*для запобігання терактів*). Особлива увага

при цьому надається саме превентивним формам роботи, спрямованим на виявлення ознак радикалізації на ранньому етапі, коли вона ще не набула насильницьких форм. За оцінкою Служби загальної розвідки і безпеки Нідерландів (AIVD – аналог СБУ), ненасильницька радикалізація безпосередньо не являє собою «... ані загрози насильства, ані неминучої атаки на голландський або західний демократичний устрій, але це – повільний процес, який поступово може завдати шкоди соціальної єдності і солідарності та підірвати певні фундаментальні права людини» (доповідь з питань радикалізації, 2007 р.)

6. У якості іншого прикладу (який, як вбачається, досить повно відображає останні зміни у трансформації терористичної загрози) можна навести оновлену редакцію Стратегії боротьби з тероризмом Швеції, яка була ухвалена в лютому ц. р. та розрахована на період 2012–2016 рр.

Стратегія визначає три головні напрями діяльності:

- 1) профілактика тероризму;
- 2) попередження терористичних актів;
- 3) реагування на інциденти терористичного характеру.

Цілі та конкретні заходи діяльності на зазначених напрямках у цілому характерні для більшості європейських країн і визначені в документі таким чином.

1. Профілактика тероризму.

Головні цілі:

- підвищення рівня обізнаності населення стосовно злочинних аспектів ідеології тероризму, форм і методів вербувальної роботи терористів, особливо через мережу Інтернет;
- недопущення залучення громадян до діяльності організацій екстремістського спрямування;
- поширення демократичних цінностей серед населення країни, особливо молоді;
- посилення оперативних можливостей підрозділів, що залучаються до питань боротьби з тероризмом, підвищення рівня координації між ними.

Основні практичні заходи (покладаються переважно на правоохоронні органи, громадські та освітні організації):

- реалізація спеціальних програм із недопущення втягування молоді до кримінальної діяльності (залучаються національне агентство освіти, служби зайнятості, охорони здоров'я, місцеві органи влади);
- удосконалення системи оцінки ризиків залучення осіб до нелегальної діяльності, у т. ч. із використанням віртуальних соціальних мереж;

- запровадження спеціальних контактних посад у місцевих відділах правоохоронних органів із наданням їм повноважень щодо здійснення контролю за особами, які відносяться до груп ризику, та активістами радикальних рухів;

- посилення моніторингу правоохоронними органами соціальних мереж;

- проведення наукових досліджень щодо вдосконалення роботи правоохоронних органів у сфері профілактики тероризму;

- залучення авторитетних громадських діячів, відомих представників шоу-бізнесу до забезпечення позитивного впливу на молодь;

- посилення боротьби з расовою нетерпимістю, заохочення міжрелігійної толерантності у суспільстві;

- розвиток міжнародного співробітництва в межах відповідних програм ООН та ЄС з виявлення та боротьби з проявами екстремізму й нетерпимості.

2. Попередження терористичних актів.

Головні цілі:

- зменшення ризику проведення терористичних атак безпосередньо на території країни та проти об'єктів власності й громадян за кордоном;

- недопущення фінансування тероризму з власної території;

- поліпшення взаємодії на місцевому, національному та міжнародному рівнях (для підвищення ефективності попередження імовірних терактів);

- удосконалення законодавчої бази;

- накопичення, аналіз і використання позитивного досвіду;

- більш широке застосування можливостей інтернету.

Основні практичні заходи (*покладаються на національний центр оцінки терористичних загроз, службу безпеки, розвідку, Збройні сили, правоохоронні органи, служби екстреного реагування, державні органи фінансової та юридичної сфер*):

- модернізація системи захисту важливих об'єктів інфраструктури;

- поліпшення міжвідомчого співробітництва між національними органами, що залучаються до боротьби з тероризмом (служба безпеки, поліція, берегова охорона, Збройні сили, розвідка і контррозвідка);

- розширення міжнародної співпраці з метою обміну інформацією про потенційні терористичні загрози, запровадження нових підходів до уніфікації і стандартизації даних, які підлягають обміну;

- розширення форм і методів роботи спецслужб для успішного попередження потенційних терактів;

- створення спеціальної комісії, яка здійснюватиме аналіз чинного законодавства при запровадженні спеціальних заходів у сфері боротьби з тероризмом;

- оцінка ефективності діяльності державних органів з протидії фінансуванню тероризму та (*за необхідності*) вдосконалення форм і методів цієї діяльності;

- заохочення участі населення у виявленні ознак підготовки потенційних терактів на території країни, створення умов для ефективнішого реагування правоохоронних органів на повідомлення про підозрілих осіб та/або дії.

3. Реагування на інциденти терористичного характеру.

Головні цілі:

- підвищення рівня захищеності життєво важливих функцій суспільства та об'єктів інфраструктури;

- недопущення несанкціонованого доступу до зброї, вибухових речовин;

- удосконалення форм і методів дій державних та недержавних органів країни під час проведення заходів із кризового реагування;

- посилення захисту суспільно важливих інформаційних систем.

Основні заходи:

- посилення фінансування та матеріально-технічного забезпечення агентства захисту цивільного населення як основного координаційного органу реагування на кризові ситуації;

- створення посад регіональних представників уряду з питань кризового реагування;

- посилення фінансування відповідних програм науково-дослідних установ і центрів;

- удосконалення алгоритмів координації між державними органами, що відповідають за інформаційну безпеку;

- проведення експертної оцінки рівня захищеності ядерних об'єктів на території країни, а також режиму перевезень радіоактивних матеріалів і, за необхідності, вжиття таких додаткових заходів, як, наприклад, розширення повноважень органів, що здійснюють їх охорону (*поліція, збройні сили, приватні структури*);

- удосконалення системи захисту та ліквідації наслідків можливих терористичних атак проти об'єктів системи постачання питної води населенню та об'єктів громадського харчування;

- оцінка та визначення напрямів удосконалення діяльності із захисту та ліквідації наслідків потенційних терактів на об'єктах громадського транспорту, залізничних, морських та авіаційних перевезень;

- перевірка системи контролю за зберіганням хімічних, біологічних і радіоактивних речовин;
- прийняття законопроектів у сфері контролю за зберіганням і переміщенням стрілецької зброї та вибухових речовин.

Таким чином, наведена стратегія боротьби з тероризмом є прикладом комплексного документа, який охоплює весь спектр діяльності держави на цьому напрямку – від профілактики радикалізації суспільства (як початкової фази виникнення терористичної загрози) до реагування на вже здійснені теракти з метою мінімізації їх наслідків.

Ефективність імплементації концепцій/стратегій протидії тероризму (*екстремізму, радикалізму*) безпосередньо залежить від наявності детального плану дій органів державної влади та недержавних структур, які залучаються до цього процесу в межах визначених документом повноважень.

У цілому узагальнений алгоритм дій держави на напрямку організації протидії радикалізації, екстремізму та тероризму (*за досвідом провідних країн світу*) може бути сформульований таким чином.

1. Аналіз та **оцінка рівня загрози тероризму** (*радикалізму, екстремізму*), її інкорпорація в загальну оцінку загроз національній безпеці держави.
2. Розроблення та ухвалення **концепції/стратегії** протидії.
3. Визначення **суб'єктів** реалізації цілей та завдань концепції, розподіл між ними функцій і повноважень.
4. Розроблення (вдосконалення) **нормативно-правової бази**.
5. Розроблення детального **плану дій** з імплементації основних положень концепції/стратегії.
5. Практичне **впровадження заходів** протидії.
6. Регулярна **оцінка ефективності** діяльності та, за необхідності, **внесення коректив** на будь-якому етапі зазначеного алгоритму.

ТЕРОРИЗМ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН ТА СПОСІБ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ

МІЩЕНКО Костянтин,
начальник відділу Служби безпеки України

Світовою спільнотою тероризм визнаний найгострішою проблемою сучасності, загрозою для функціонування всієї системи міжнародної безпеки. Сьогодні він є реальною загрозою будь-якій державі, рівень його суспільної небезпеки постійно зростає. Під впливом численних чинників політичної, економічної, соціальної та релігійної сфер діяль-

ності суспільства він постійно змінює свої форми, цілі та засоби, поступово набуваючи своїх крайніх проявів.

У цих умовах Служба безпеки України як головний орган у загальнодержавній антитерористичній системі здійснює боротьбу з тероризмом у спосіб проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності у т. ч. міжнародної; забезпечує збір інформації про діяльність іноземних і міжнародних терористичних організацій; здійснює досудове слідство у справах про злочини, пов'язані з терористичною діяльністю.

Україна є учасником усіх міжнародних конвенцій, що регулюють боротьбу з тероризмом. Ратифікація Конвенції Ради Європи із запобігання тероризму засвідчила намір нашої країни разом з іншими державами підвищувати міжнародно-правові стандарти у сфері боротьби з тероризмом, що відповідає загальним тенденціям створення універсальних міжнародних актів, забезпечує створення правових умов для координації дій і співробітництва з державами-членами Ради Європи не лише у боротьбі, а й у запобіганні тероризму як явищу, що не визнає кордонів.

На сьогодні українським парламентом ратифіковано Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом (1997 р.), Міжнародну конвенцію про боротьбу з бомбовим тероризмом (1997 р.), Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999 р.), Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму (2005 р.) та інші міжнародні акти.

Для імплементації положень міжнародного законодавства Верховною Радою України у вересні 2006 р. прийнято Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму», яким урегульовуються питання щодо криміналізації таких діянь, як підбурювання до вчинення терористичного акту, залучення та навчання терористичній діяльності, публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання матеріалів з такими закликами, а у 2010 р. – кримінальним злочином визначено фінансування тероризму.

Як повноправний член Ради безпеки ООН, Україна дотримується всіх резолюцій і санкцій Ради Безпеки, зокрема у сфері боротьби з міжнародним тероризмом. На урядовому рівні здійснюються заходи з виконання резолюцій Ради Безпеки ООН від 28 вересня 2001 р. № 1373, від 15 січня 2002 р. № 1388 та від 16 січня 2002 р. № 1390, спрямованих на недопущення використання території України міжнародними теро-

ристичними організаціями та дотримання режиму санкцій щодо Усама бен Ладена, організації Аль-Каїда та афганського руху Талібан.

Крім цього, усвідомлюючи, що жодна країна неспроможна самотійно ефективно протидіяти міжнародному тероризму, представники Служби безпеки України беруть активну участь у різноманітних міжнародних заходах з питань боротьби з міжнародним тероризмом у межах антитерористичних структур ООН, ОБСЄ, ГУАМ, ОЧЕС та іншими. Постійна увага приділяється розвитку й поглибленню співробітництва з правоохоронними органами та спеціальними службами іноземних країн.

Так, Службою безпеки України підписано 79 міжвідомчих угод і понад 90 протоколів до них, у яких першочергова увага приділена питанням боротьби з міжнародним тероризмом. У межах двосторонніх і багатосторонніх угод про співробітництво та взаємодію зі спецслужбами і правоохоронними органами здійснюється постійний обмін інформацією щодо міжнародних терористичних організацій та угруповань, форм і методів їх діяльності, конкретних осіб, причетних до терористичної діяльності.

Таким чином, не тільки законодавство, а й чинна нормативна база Служби безпеки України дозволяє вести ефективну боротьбу з проявами міжнародного тероризму.

Результати проведених українськими фахівцями досліджень свідчать, що тероризм як соціальний феномен і спосіб насильницького досягнення цілей виявляє себе в Україні у формах, характерних для початкового етапу його розвитку.

Крім того, Україна не належить до так званої зони ризику виникнення тероризму та об'єктивних причин для його поширення в нашій державі немає.

Разом з тим існують окремі передумови та чинники, які посилюють загрозу здійснення терористичних проявів, а саме:

- присутність прихильників міжнародних терористичних і релігійно-екстремістських організацій;
- спроби посилення фундаменталістського впливу в Україні;
- зростання темпів радикалізації окремих осіб, які сповідують ідеологію міжнародних терористичних організацій і спроби утворення радикальних груп на території держави;
- збільшення міграційних потоків з країн із нестабільною політичною та криміногенною ситуацією;
- наявність в Україні дипломатичних представництв та установ іноземних держав, які активно приймають участь в антитерористичних операціях на територіях Іраку та Афганістану;

- наявність об'єктів підвищеної небезпеки (атомні та гідроелектростанції, хімічні підприємства, магістральні трубопроводи, об'єкти нафтової та газової промисловості).

Під час здійснення оперативно-розшукової та контррозвідальної діяльності Службою безпеки виявлена присутність на території України близько тисячі прихильників міжнародних терористичних, релігійно-екстремістських та інших організацій, що законодавством низки країн визнані терористичними.

У цьому контексті найбільшою загрозою для України є спроби формування останніми потужних законспірованих ланок міжнародних терористичних і релігійно-екстремістських організацій, метою яких є здійснення терористичних актів у різних регіонах світу. Використовуючи останні досягнення у сфері комп'ютерних технологій, діяльність зазначених структур набуває дедалі більш витончених форм. Водночас кваліфіковано налагоджена організаційна робота дозволяє охопити пропагандистською діяльністю широкі верстви населення, а поєднання жорстких заходів конспірації з відкритими діями в «межах правового поля» забезпечує їм досить надійну захищеність.

У цілому на підставі отриманої інформації, у т. ч. і від партнерських спецслужб, у період з 2003 р. нами заборонений в'їзд в Україну понад 3,5 тис. іноземців, підозрюваних у причетності до діяльності міжнародних терористичних організацій.

Постійно здійснюються заходи щодо попередження проникнення на територію України членів міжнародних терористичних і релігійно-екстремістських організацій. На підставі «консолідованого списку» Ради Безпеки ООН, заборонений в'їзд в Україну 186 членам руху Талібан і Аль-Каїди.

У 2001 р. в Україні введено кримінальну відповідальність за вчинення терористичного акту (ст. 258 КК України). У 2006 р. запроваджено кримінальну відповідальність за так звані злочини терористичної спрямованості «Втягнення у вчинення терористичного акту», «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», «Створення терористичної групи чи терористичної організації», «Сприяння вчиненню терористичного акту» (ст.ст. 258-1 – 258-4 КК України), а в 2010 р. – «Фінансування тероризму» (ст. 258-5 КК України).

Розслідування вищезазначених злочинів віднесено до підслідності слідчих Служби безпеки України. Тобто в нашій державі створено необхідну правову базу для ефективної протидії терористичним проявам.

З моменту введення кримінальної відповідальності за вчинення терористичного акту слідчими СБУ розслідувалося 22 кримінальні справи відносно 35 осіб за скоєння цього злочину.

Новим етапом розвитку взаємодії вважаємо приєднання до процесів відпрацювання спільних підходів у вирішенні основних міжнародно-правових, організаційних і практичних питань запобігання терористичної діяльності та участі у заходах із протидії міжнародному тероризму, оскільки його локалізація потребує здійснення всіма суб'єктами анти-терористичної діяльності скоординованих заходів і на національному, і на міждержавному та міжнародному рівнях.

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЕКСТРЕМІСТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ЄЛЬШИН Вадим,

старший оперуповноважений ГУБОЗ МВС України

Проблема екстремізму є проблемою усього світу. В умовах глобалізації Україна не може стояти осторонь цієї проблеми. Адже хвиля екстремістської діяльності, яка вже охопила значну кількість країн, несе загрозу й українському суспільству.

Варто зазначити, що на сьогодні Україна не є країною, де прояви екстремізму стали поширеним, масовим і загрозливим явищем.

Але аналіз криміногенних процесів в Україні свідчить про тенденції до активізації протиправної діяльності організованих екстремістськи налаштованих радикальних організацій та окремих осіб, схильних до вчинення злочинів, що викликають широкий суспільний резонанс.

Так, на сьогодні в Україні представлені:

- релігійний екстремізм;
- націоналістичний екстремізм;
- підлітково-молодіжний або хуліганський екстремізм.

Екстремісти та радикально налаштовані організації виступають проти існуючих суспільних структур та інститутів, намагаючись підірвати їхню стабільність, розхитати й ліквідувати їх силою заради власних цілей.

У міжнародному праві екстремізм уперше визначено в Шанхайській конвенції з питань боротьби з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом. Згадана Конвенція визначає екстремізм як певне діяння, спрямоване на насильницьке захоплення влади чи насильницьке утримання влади, а також на насильницьку зміну конституційного ладу держави або насильницьке посягання на громадську безпеку, у т. ч. організацію у зазначених цілях незаконних збройних формувань та участь у них.

У Російській Федерації з 2002 р. діє Закон «Про протидію екстремістській діяльності», у якому передбачено і профілактичні заходи щодо недопущення розповсюдження матеріалів екстремістського характеру, в т. ч. у засобах масової інформації та через мережу Інтернет, і кримінальну відповідальність за такі дії. Аналогічний закон прийнятий у 2007 р. у Республіці Білорусь та в 2008 р. – у Казахстані. В окремих країнах, наприклад у США, існують спеціальні списки екстремістських організацій і навіть перебування у складі таких організацій вже є правопорушенням.

У жовтні 2010 р. була прийнята резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи, в якій говориться, що Асамблея стурбована «різким зростанням у Європі деяких форм екстремізму, які, користуючись гарантованими в європейських демократичних державах правами й свободами, переслідують цілі, що суперечать європейським демократичним цінностям і правам людини», та пропонується прийняти єдине визначення терміну «екстремізм» для введення в законодавство 47 країн Європи.

Здійснення екстремістської діяльності не відповідає засадам демократично-правової держави та суперечить загальновизнаним принципам міжнародного права, міжнародним договорам, Конституції України та положенням законодавства України, загально усталеним правовим та іншим нормам соціальної поведінки.

З метою протидії екстремізму наказом Міністерства Внутрішніх Справ України у складі ГУБОЗ створено відділ боротьби з екстремізмом.

На даний час існує необхідність у законодавчому закріпленні понять «екстремізм» та «екстремістська діяльність», а також активізації діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, юридичних і фізичних осіб щодо захисту основ конституційного устрою, прав і свобод людини та громадянина, забезпечення цілісності й національної безпеки держави, виявлення і ліквідації причин та умов, що сприяють проявам екстремізму, а також попередження, виявлення та зупинення екстремістської діяльності й ліквідації її наслідків.

Беззаперечно, в законі необхідно передбачити, що жодне з його положень не може трактуватися як таке, що обмежує конституційні права та свободи людини і громадянина на свободу думки та слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, об'єднання в політичні партії та організації, проведення мирних зборів і громадських заходів тощо.

Також законодавчого закріплення потребує визначення фундаментальних понять у сфері протидії екстремізму та основні принципи про-

тидії екстремізму, класифікація екстремістської діяльності через її види та форми, основні напрями та способи протидії екстремізму, суб'єкти такої протидії, загальні положення про відповідальність за здійснення екстремістської діяльності та за окремі види протиправних дій.

На підставі викладеного, а також ураховуючи підготовку України до проведення Євро-2012, коли проблема протидії терористичним і екстремістським проявам набуває особливого значення, Міністерство внутрішніх справ України вважає, що прийняття нормативно-правового акта «Про протидію екстремізму», а також внесення змін до деяких законодавчих актів України сприятиме нейтралізації негативної діяльності релігійно-політичних угруповань, зменшенню суспільно небезпечних злочинів, що, своєю чергою, приведе до зняття соціального напруження у суспільстві.

ЗАГРОЗИ ЕКСТРЕМІЗМУ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ЄВРО-2012

ПЕЧЕРИЦЯ Сергій,

*завідувач СК-5 ННІ КРД НА СБ України,
кандидат юридичних наук*

У контексті тематики цього «круглого столу» доцільно, на наш погляд, розглянути проблему протидії органів СБ України екстремізму в період підготовки та проведення Євро-2012. Оскільки існуючі сьогодні реальні та потенційні загрози екстремізму з боку футбольних уболівальників можуть за певних обставин призвести до виникнення кризових (надзвичайних) ситуацій, у т. ч. і соціального характеру.

Як відомо, фінальна частина чемпіонату Європи 2012 року з футболу проходить у двох країнах – Польщі й Україні. Державні органи та громадські структури кожної з них докладають великих зусиль, щоб це спортивне змагання пройшло на високому організаційному рівні, розуміючи, що від цього залежить подальший престиж країни у світовому співтоваристві. УЄФА зі свого боку у вимогах до організаторів Євро-2012 в якості пріоритетних виділяє питання безпеки, принципово вимагаючи від країн-організаторів зробити все можливе, щоб під час чемпіонату не постраждав жоден футболіст, тренер, суддя, уболівальник. Отже, забезпечення громадської безпеки та громадського порядку під час проведення у 2012 р. в Україні матчів фінальної частини європейського футбольного чемпіонату є одним із найважливіших напрямів діяльності правоохоронних органів, у т. ч. і СБ України.

Регламентом передбачено, що в Україні матчі проходять у Києві – 5, Донецьку – 5, Харкові – 3 і Львові – 3. Розпочнуться вони з групових матчів у Харкові та Львові в суботу 9 червня, а завершаться фінальним матчем на НСК «Олімпійський» у м. Києві в неділю 1 липня. Всього у фінальній частині відбудеться 31 матч: 15 у Польщі і 16 – в Україні. За прогнозами, матчі в українських містах відвідає близько 1 мільйона уболівальників і туристів з різних країн світу. У зв'язку з чим існує можливість в'їзду на територію нашої держави осіб, відомих як порушники громадського порядку, екстремісти та особи, пов'язані з терористичною діяльністю. Крім того, в Україні також є місцеві групи футбольних уболівальників, схильних до хуліганських проявів та екстремістських дій. Також, враховуючи масштаби чемпіонату та політичну ситуацію в державі, не виключається проведення певними політичними силами масових протестних акцій, які можуть серйозно дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію. Усе це створює певні реальні та потенційні загрози для громадської безпеки й національних інтересів України. Серед них загрози екстремізму виходять на перший план.

Щодо поняття «екстремізм». За браком часу не заглиблюватимуся в його тлумачення, лише наголошу, що екстремізм розуміємо **як готування, вчинення окремою особою або групою осіб правопорушень із політичних, релігійних або національних мотивів**, тобто виділяємо три основні види екстремізму: політичний, релігійний, національний.

Поняття **«футбольне хуліганство»** слід розуміти як навколофутбольне насилля, тобто насилля у формі хуліганських проявів, пов'язане з футболом. Зазвичай до нього вдаються футбольні уболівальники до, під час і після футбольних матчів, а також у місцях великих скупчень.

«Футбольний екстремізм» – поняття, яке виникло порівняно недавно – останніми десятиріччями. У більшості випадків ті, хто його вживають, розуміють під ним «футбольне хуліганство». Але якщо виходить з вищесказаного, то його слід розуміти як футбольне хуліганство, що супроводжується проявами неофашизму, релігійної та расової нетерпимості, ксенофобії, антисемітизму й ісламофобії. При цьому воно (футбольне хуліганство) набуває ознак політичного, релігійного або національного екстремізму.

Як і сам футбол, витоки навколофутбольного насилля беруть початок у Британії. Інциденти, пов'язані з футбольним безладом, виникли в англійському футболі ще на початку XIX ст. Проте футбольне хуліганство у тому вигляді, в якому воно існує сьогодні, зародилося у Великобританії наприкінці 1950-х років. Робітнича молодь околиць великих міст Англії, не маючи коштів на дорогі розваги, обрала футбол. Спочат-

ку юнаки-уболівальники підтримували свої команди на домашніх матчах, а потім, збираючись у великі групи, почали виїжджати на гостьові в інші міста. З цього часу й почалися зіткнення уболівальників-гостей з уболівальниками-господарями. Вже у середині 1960-х років трибуни англійських стадіонів на 70 % були заповнені тими, хто ідентифікував себе з футбольним насильством, а кожний другий матч закінчувався серйозними бійками. Деякі райони міст на час матчів перетворювалися в заборонені зони. З одного міста в інше з чітко поставленою метою виявити сильнішого виїжджало від 400 до 7 тис. осіб. Унаслідок цього для тисяч звичайних шанувальників гри телетрансляції стали єдиною альтернативою відвідуванню матчів. Разом з тим телебачення ситуації не поліщило. Скоріше, навпаки. Коли крім самої гри почали транслювати масові бійки за участю уболівальників, то це як новий засіб громадського розголосу та самореклами ще більше надихнуло хуліганів. Друковані ЗМІ посприяли зі свого боку – колекціонування газетних заміток про зіткнення стало справжнім захопленням для багатьох фанатів.

Оскільки далі так продовжуватися не могло, в ситуацію втрутилася влада. Були прийняті більш жорсткі закони, що регулювали правопорядок. На найбільш небезпечних для суспільства хуліганів заводилися спеціальні картотеки. Багато з них опинилося за ґратами, інші були покарані довічними заборонами на відвідування футбольних матчів. Поліція впроваджувала своїх людей у фанатське середовище, виявляючи лідерів і попереджуючи можливі перетинання ворогуючих між собою угруповань. Передові технології дозволили обладнати стадіони й прилеглі до них території камерами відеоспостереження, що начною мірою підвищувало ймовірність впізнання хуліганів і їх затримання.

Врешті-решт справа дійшла до трагічних подій 1985 р. на бельгійському стадіоні «Ейзел», де під час фінального матчу Кубка Європейських Чемпіонів між «Ліверпулем» та італійським «Ювентусом» у результаті масового безладу загинуло 39 уболівальників. Оскільки гра транслювалася в пряму ефірі, картина трагедії обійшла майже увесь світ. УЄФА жорстко відреагувала на цю подію, усунувши «Ліверпуль» на 5 років, а всі інші англійські клуби на 3 роки від участі в єврокубках. Влада Великобританії також вжила жорстких заходів, у результаті чого багато хуліганських груп припинили існування, інші, знаходячись у шоковому стані від побаченого на екранах телевізорів, самостійно повернулися до нормального життя. Поступово рух агресивних футбольних фанатів став затухати у зв'язку з кількома причинами. Першою і, мабуть, найголовнішою стала та, що молодь соціально переорієнтувалася. На початку 1990-х років Великобританію захопила танцювальна рейв-культура з наркотиками, яка вивела хуліганський рух із моди.

Певну роль у поступовому охолодженні руху відіграла й трагедія на шеффілдському стадіоні «Хілсборо» 15 квітня 1989 р., де в результаті тисняви і давки загинуло 96 ліверпульських уболівальників. Великобританія та інші європейські країни пережили шок, після чого певний час люди боялися ходити на стадіони.

На сьогодні англійський «навколофутбол» набрав рис так званого стилю «casuals» (звичайний). Нині англійські фанати намагаються бути непомітними, клубні кольори та символіку в одязі майже не використовують, аби не виділятися з натовпу. Зіткнення ворогуючих угруповань відбуваються далеко від стадіонів і у більшості випадків наперед обговорюються в інтернеті чи телефоном. Акції плануються тижнями та детально прораховуються, супроводжуються інформаційними війнами, проводяться відволікаючі маневри. Ці заходи тією чи іншою мірою допомагають англійським хуліганам уникнути проблем із поліцією, яка досі вважає одним із пріоритетних напрямів своєї діяльності боротьбу з навколофутбольним насильством.

Сьогодні велику роль в уболівальницькому русі Європи відіграють ультрас. Так називають організовані групи підтримки футбольних клубів, які в багатьох випадках діють під їхньою егідою і є офіційно зареєстрованими структурами, отримуючи від цього певні преференції (дешевші абонементи на матчі, фінансування поїздок на гостьові матчі, торгівля клубною атрибутикою тощо). Перші ультрас виникли в Югославії та Італії відразу після Другої світової війни. Вважається, що перше угруповання з'явилося в італійського «Мілана» – воно називалося *Commandos Tigre*. Тому говорять, що італійський стиль уболівання є на сьогодні домінуючим у Європі. Водночас деякі фахівці заявляють про виникнення змішування стилів ультрас і хуліганів, що отримало назву «хультрас».

У СРСР рух футбольних фанатів зародився на початку 1970-х рр. Першими відвідувати гостьові матчі свого клубу почали шанувальники «Спартака», а невдовзі до них приєдналися фанати інших московських клубів та київського «Динамо». До кінця 1970-х років рух набрав сили, і це занепокоїло владу, яка вважала, що з часом він вийде з-під контролю і стане антирадянським за духом, оскільки з початку в ньому вбачалися ознаки протиправності та міжреспубліканського протистояння. У результаті на молодих людей, помічених у русі, стали тиснути психологічно, по лінії комсомольських і партійних органів, а також адміністративно. Декого виключали з навчальних закладів і звільняли з роботи.

З початку, а особливо із середини, 1980-х років ситуація відчутно змінилася. Після приходу до влади М. С. Горбачова й оголошення кур-

су на перебудову фанати одержали значно більше свободи. Клуби, оцінивши дієвість їхньої підтримки під час виїзних матчів, стали активно заохочувати присутність своїх шанувальників на гостьових зустрічах. Рух став масовим, і погляди його нової хвилі націлилися в бік Англії. Завдяки англійському впливу на трибунах радянських стадіонів з'явилися футбольні пісні, скоромовки та сленг, але разом з тим і хуліганська ментальність, притаманна англійському навколофутболу.

У 1987 р. відбулося одне з найбільш масових зіткнень в історії радянського футболу. У Київ на матч «Динамо» – «Спартак» прибуло близько 450 московських фанатів, які зуміли втягнути в грандіозну бійку динамівських вболівальників у самому центрі міста. А вже в 1990-му році радянські фанати вперше заявили про себе за кордоном: велика група шанувальників московського «Спартака», що прибула в Прагу, спровокувала масові безлади в центрі міста та бійку з уболівальниками місцевої «Спарти» біля стадіону.

Розпад Радянського Союзу в 1991 р. спричинив руйнування інфраструктури радянського футболу, що, своєю чергою, не могло не відобразитися на розвитку т. зв. футбольної фанатської культури. Утворені на теренах СРСР нові самостійні держави пішли своїми шляхами, створюючи власні футбольні господарства. У кожній із них футбол почав розвиватися не лише за своїми внутрішніми законами, однаковими для всіх країн, а й із деякою національною специфікою. Остання особливо виявилася у фанатській культурі. Проте ніякої ізоляції не відбулося, оскільки національні збірні країн СНД та їхні клуби стали виступати у світових та європейських чемпіонатах, інших міжнародних турнірах та єврокубках. Нерідко жеребкування зводило їх між собою. Так, у 1998 р. російська футбольна збірна зустрічалася в Києві з українською в межах відбіркового циклу Чемпіонату Європи 2000 року. Перед матчем близько 2-х тисяч хуліганів із різних міст РФ, які «перед лицем спільного ворога» домовилися між собою про нейтралітет, приїхали в столицю України, де спровокували безлад ще за два дні до гри, а потім влаштували безпрецедентну масову бійку біля стадіону «Олімпійський».

І в подальшому російські фанати найбільш гучно заявляли про себе з-поміж фанатів країн СНД. 9 червня 2002 р. вони влаштували масові погроми в центрі Москви після того, як російська збірна програла команді Японії на чемпіонаті світу. Потім за їх участі відбулися бійки з уболівальниками Македонії в м. Скоп'є (осінь 2006 р.), Хорватії в м. Загребі (влітку 2007 р.) і Словенії (18 листопада 2009 р.)

Український рух футбольних уболівальників розвивався з початку 1990-х років синхронно з аналогічними рухами в інших країнах СНД,

особливо Росії. У них є багато спільних рис. Наприклад те, що ідеї правого екстремізму найбільше оволодівають свідомістю необтяжених освітою груп молодих футбольних фанатів. Але якщо в деяких європейських країнах і Росії фанатські угруповання є базою формування расистських і радикальних націоналістичних рухів (тобто вони самі ці ідеї генерують), то в Україні вони у середовище молодих уболівальників потрапляють переважно ззовні. Як наслідок і з огляду на те, що ментально українці все-таки відрізняються від росіян, українські фанати набагато спокійніші (порівняно з польськими також). Останнє підтверджується дослідженнями в межах Східноєвропейського проекту розвитку (брошура «*Hateful*») проявів расизму чи ксенофобії в Україні та Польщі у період з вересня 2009-го по березень 2011-го років. Отже, у Польщі таких випадків зафіксовано 133, а в Україні – лише 62. Разом з тим проявів релігійної та расової нетерпимості, неофашизму (в більшості випадків демонстрування нацистської атрибутики), ксенофобії та антисемітизму з боку українських уболівальників з року в рік більше, і це співпадає з процесами в Європі та Росії.

До інших негативних тенденцій в українському навколофутбольному русі треба віднести його надмірну політизацію (надмірну, бо абсолютно неполітизованого руху уболівальників ніде немає і бути не може). Вона виявляється в тому, що окремі політичні сили намагаються підпорядкувати своєму впливові угруповання фанатів і потім втягнути їх у політичну діяльність (переважно деструктивну) і на стадіонах під час матчів, і поза футболом. Треба визнати, що в цьому вони досягли певних «успіхів». Надмірна (зазвичай у результаті негативного впливу) політизація підлітків і юнаків зі ще не повністю сформованою громадською свідомістю призводить до деструктиву, який переростає в небезпечний політичний екстремізм. Також необхідно відмітити такий негативний бік українського футболу, як прояви недобросовісної (якщо так можна висловитися) конкуренції по відношенню до суперників з боку деяких футбольних клубів. Фіксуються факти, коли вони свідомо використовують для вчинення хуліганських дій як провокацій на виїзних матчах організовані групи своїх фанатів. Щодо несправедливого суддівства та договірних матчів, які в українському футболі є і про них постійно говорять ЗМІ, то вони не лише негативно впливають на український футбол узагалі, а й морально розбещують молодих уболівальників. Бо вони свої хуліганські дії виправдовують, крім усього іншого, й аморальними вчинками футбольних функціонерів.

Якщо про українських футбольних фанатів говорити з погляду стилю уболівання і протиправних дій, які вони здійснюють, то їхня поведінка в цілому не дуже відрізняється від поведінки європейських

і російських уболівальників. Зважаючи на те, що вони спокійніші, а тому менш агресивні, правопорушення допускають менш тяжкі та у меншій кількості. Проте з погляду нашої внутрішньої громадської безпеки і цього достатньо, аби викликати серйозне занепокоєння. Є серед них і нестійкі угруповання уболівальників відверто хуліганського стилю, і організовані угруповання стилю ультрас. І перші, і другі вдаються до хуліганства та екстремістських дій, нерідко взаємодіють, унаслідок чого українському навколофутболу, скоріше, притаманний вищезгаданий змішаний стиль «хулітрас». Більш небезпечними є, звичайно, радикальні угруповання ультрас (або т. зв. «фірми»), хоча б тому, що їх більше і вони сильніші. На сьогодні їх в Україні існує близько 70, загальна чисельність їх учасників становить близько 4 тис. осіб, з яких близько 700 осіб є прихильниками ідеології скінхедів. Під час матчів вони можуть використовувати расистську або фашистську символіку, а це під час підготовки та проведення фінальної частини Євро-2012 може завдати великої шкоди міжнародному авторитету нашої держави.

Якщо проаналізувати 62 вищезгадані прояви расизму чи ксенофобії в період із вересня 2009 р. по березень 2011 р., то отримаємо:

- використання расистської, фашистської символіки – 51;
- антисемітські прояви – 2;
- антимусульманські прояви – 7;
- інше – 2.

Варто зауважити, що в Європі нацистськими проявами вважаються навіть викидання руки вперед із вигуками «Зіг хайль!», на що страждає багато наших молодих фанатів, що підпали під вплив деяких радикальних політичних сил. Підлітки певною мірою бавляться цим, але якщо вони так поводитимуться на матчах Євро-2012, постраждає авторитет усієї України.

З цього випливає, що навіть звичайне футбольне хуліганство групи уболівальників може спричинити трагічні події на зразок тієї, що сталася в 1985 р. на бельгійському стадіоні «Ейзель». Там загинуло 39 осіб, англійські клуби були відсторонені на 3 роки («Ліверпуль» – на 5) від участі в єврокубках і, безумовно, англійський футбол від цього дуже постраждав, але крім цього виникли негативні наслідки для всієї Великобританії. Був підірваний її міжнародний авторитет як передової і правової європейської держави.

Переростання футбольного хуліганства в екстремізм – у прояви неофашизму, расизму, антисемітизму або ксенофобії (які ще більшою мірою здатні провокувати масові заворушення і трагедії, подібні до ейзельської), може призвести до більш негативних наслідків. По-перше,

підривається авторитет країни та виникають складнощі для неї на міжнародній арені. Якщо країна слабка й не здатна захиститися інформаційно, країни-суперниці розв'язують проти неї інформаційну війну, звинувачують її у потуранні расизму та «витискують» з неї економічні та політичні поступки.

По-друге, у самій країні може значно дестабілізуватися внутрішньополітична ситуація, оскільки підривається авторитет влади, яка не може забезпечити громадську безпеку, а окремі політичні сили використовують цю ситуацію для спекуляцій і нагнітання пристрастей у суспільстві. Особливо вразливі щодо проявів расизму, національної чи релігійної ворожнечі та ненависті багатонаціональні країни, що мають великі регіональні відмінності в традиціях, культурі та ментальності населення. У них, за певних обставин, такими проявами з боку футбольних хуліганів можуть бути спровоковані міжнаціональні конфлікти й сепаратистські тенденції.

Прояви неофашизму, расизму та ксенофобії з боку футбольних уболівальників особливо небезпечні для України, яка знаходиться в епіцентрі різновекторних геополітичних впливів, має трагічну та складну історію своїх національно-визвольних змагань, а також неоднорідний національний склад населення у регіонах та його зовнішньополітичну орієнтацію (Європа–Росія). По-перше, створюють приводи для звинувачень країни в радикальному націоналізмі та неофашизмі засобами масової інформації деяких зарубіжних країн, а по-друге, провокують всередині держави міжрегіональне, що має деякі ознаки національного, протистояння (схід, південь – центр, захід; російськомовні – україномовні). Це накладається на політичну та ментальну неоднорідність населення і, як наслідок, негативно впливає на консолідацію суспільства та єдність народу (нації). А ослабленій протистояннями та суперечностями нації не під силу вирішити багато проблем, які стоять перед нею (наприклад, побороти корупцію, яка роз'їдає наші державні та суспільні інститути).

Ще раз наголошуємо, що за фактом зафіксованих протягом останніх років проявів футбольного екстремізму ситуація в Україні більш спокійна, ніж у Росії, Польщі та багатьох інших європейських країнах. Разом з тим з року в рік спостерігається тенденція до зростання цього негативного явища. Прояви футбольного екстремізму з боку українських уболівальників, якщо вони будуть під час фінальної частини Євро-2012, безперечно, негативно відобразяться на авторитеті нашої держави у світі. Крім того, може загостритися внутрішньополітична ситуація, оскільки владі та опозиції в умовах політичного протистояння перед виборами до ВР буде важко утриматися від взаємних звину-

вачень. І конфлікт, що виник з футболу, неминуче набуде соціального характеру, що ще більше погіршить ситуацію. Отже, влада, правоохоронні органи та громадськість повинні зробити усе можливе, щоб не допустити таких проявів.

Не викликає сумніву, що більшість навантаження у протидії екстремізму в період підготовки України до Євро-2012 і особливо в піковий період його проведення (травень–липень 2012 р.) лягає на правоохоронні органи, переважно МВС (більшою мірою щодо забезпечення громадського порядку) та СБУ (щодо виявлення і попередження проявів екстремізму та терористичної діяльності, проведення, у разі необхідності, антитерористичних операцій).

Більшість наших громадян бажає, щоб фінальна частина Євро-2012 пройшла в Україні на високому організаційному рівні, без правопорушень і подій, які б затьмарили це грандіозне футбольне свято, щоб відбувся підйом вітчизняної економіки та інфраструктури, політичне зміцнення нашої держави. Отже, структури громадянського суспільства, передусім молодіжні організації, не лише зобов'язані, як того вимагає ст. 4 Закону України «Про основи національної безпеки України», а й повинні бути патріотично зацікавленими взяти посильну участь у протидії екстремізму та забезпеченні громадського порядку. В контексті Євро-2012 та на подальшу перспективу передова українська молодь, учасники молодіжних організацій найбільшу користь можуть принести у таких напрямках діяльності.

1. Проведення роз'яснювальної і виховної роботи серед підлітків, старшокласників, студентів ВНЗ та інших категорій ровесників, які вже є футбольними вболівальниками або тільки долучаються до футболу, спрямованої на заохочення їх до занять футболом як гравців і зацікавлення футболом як серйозних уболівальників, прищеплення їм високої культури взагалі та вболівальницької зокрема, виховання у них правосвідомості та патріотизму.

2. Безпосередня участь у діяльності організованих груп підтримки футбольних клубів, залучення до них неорганізованих молодих уболівальників, схильних до правопорушень, скеровування завдяки своїй участі та впливу їхньої діяльності у правове та конструктивне русло.

3. Відстоювання активної життєвої позиції стосовно футболу, виходячи з того, що він відіграє важливу суспільну роль. Проведення молодіжними організаціями та організованими групами підтримки футбольних клубів заходів і акцій, спрямованих на оздоровлення українського футболу (викорінення несправедливого суддівства, договірних матчів, надмірної комерціалізації футбольного життя та деяких інших негативних явищ) і його подальший успішний розвиток, критерієм

якого будуть успіхи українських клубів і збірної в міжнародних турнірах.

4. Боротьба цивілізованими та правовими методами проти надмірної політизації навколофутбольного руху, виведення організованих і неформальних груп підтримки клубів з-під впливу радикальних політичних партій, переконування своїх ровесників-уболівальників у тому, що своє конституційне право на участь у політичному житті країни вони повинні реалізовувати поза футболом.

ДО ПИТАННЯ ЩОДО СТАНУ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ЗАГРОЗИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ІНОЗЕМНИХ ТЕРОРИСТИЧНИХ ТА ЕКСТРЕМІСТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

КУЗЬМІН Сергій,

старший науковий співробітник

*Міжвідомчого науково-дослідного центру
з проблем боротьби з організованою злочинністю
при Раді національної безпеки і оборони України*

Наша держава, ставши на шлях демократичного розвитку, та, орієнтуючись на загальнолюдські цінності, при реалізації власної внутрішньої та зовнішньої політики прагне до загальної безпеки. Відповідно і Конституція України у ст. 1 проголосила Україну незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою [1].

Проте, на жаль, необхідно констатувати, що відносно нашої держави об'єктивно існує вже сформована низка зовнішніх і внутрішніх чинників, які можуть сприяти розвитку тероризму на теренах України.

Тут варто повністю погодитися з думкою, що термін «тероризм» слід розглядати виключно як самостійне антисуспільне явище [2, с. 87], відмежовуючи його від вторинних проявів – терористичної діяльності та конкретних терористичних діянь, оскільки останні два терміни охоплюють лише зовнішні прояви явища тероризму, що за жодних умов не можуть виникнути та існувати самостійно й автономно.

Незважаючи на незначну частку від загальної кількості вчинених суспільно-небезпечних діянь, велика потенційна небезпека терористичних проявів зумовлена тим, що навіть один терористичний акт може завдати відчутної шкоди нашій країні у будь-якій сфері – від економічної до екологічної.

На сьогодні тероризм та його прояв – терористична діяльність у різних своїх формах – є одним із найнебезпечніших видів злочинної діяльності.

Варто нагадати, що в Україні знаходиться значна кількість потенційно небезпечних об'єктів – атомних, теплових і гідроелектростанцій, великих хімічних виробництв, таких складних інженерних споруд, як дамби, великі водоймища, лінії електропередач, нафто- та газопроводи, склади боєприпасів, військової техніки з ракетним паливом тощо. Зазначені об'єкти можуть стати потенційними цілями вчинення терористичних актів. Своєю чергою, наслідки від таких дій можуть бути катастрофічними не лише для нашої країни та її національної безпеки, а й для всього світу, ставши причиною глобальної планетарної екологічної катастрофи. Крім того, оскільки Україна – морська держава, яка має розвинений морський та річковий флот, необхідно враховувати можливість учинення терористичних актів на морському та річковому просторі, тут жертвами можуть стати екіпажі суден та їх пасажери, а також уся морська й річкова інфраструктура [3, с. 20].

Виявлення правоохоронними органами на території України представників міжнародних терористичних груп і терористичних організацій [4, с. 8] свідчить про наявність потенційної зовнішньої терористичної загрози для нашої держави. Понад те, проведений нами аналіз наявних у правоохоронних органах України даних свідчить про те, що територія нашої країни поступово «освоюється» терористичними групуваннями, які мають так званий «міжнародний статус».

У контексті потенційної небезпеки поширення в Україні тероризму неабияку увагу привертає питання нелегальної міграції в Україні. Цей процес може помітно впливати на становлення та розвиток на території нашої країни терористичних організацій. На нашу думку, значною мірою негативно позначилося абсурдне скасування кримінальної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України.

Нелегальна міграція є міжнародним явищем, що має каталізуючий вплив на тероризм [5, с. 7]. Сьогодні в Україні офіційно зареєстровано понад 200 тис. мігрантів. Проте, як засвідчує проведений нами аналіз криміногенної обстановки, кількість нелегальних мігрантів фактично перевищує цей показник у декілька разів. Нелегальна міграція набуває організованих форм і, на жаль, динаміка її поширення в Україні продовжує бути позитивною.

Як свідчить проведений аналіз оперативної інформації по лінії протидії нелегальній міграції та проявам міжнародного тероризму, сьогодні значна частина нелегальних мігрантів продовжує перебувати в Україні з регіонів, де активно діють терористичні та релігійно-екстремістські організації. Транснаціональні канали нелегальної міграції територією нашої держави з ісламських країн Південно-Східної Азії (Шрі-Ланка, Бангладеш, Пакистан, Афганістан), Африки (Сомалі, Нігерія)

до Центральної та Західної Європи, за оцінками фахівців, вважаються сприятливими для переміщення (вивезення із зон бойових дій) членів терористичних та екстремістських організацій, переміщення ними засобів терору [3, с. 24].

Досить активно використовують територію нашої держави терористичні організації ісламського спрямування. Зокрема, правоохоронні органи фіксують спроби поширення ідеології радикального ісламу, що проводиться міжнародними ісламськими об'єднаннями «Брати-мусульмани» та його відгалуженням – партією «Хізб ут-Тахрір аль-Іслямі» [6, с. 11].

Поряд із тим використання каналів нелегальної міграції в Україні також об'єктивно сприятиме безперешкодній матеріально-технічній та іншій допомозі терористичним групам і терористичним організаціям, які можуть утворитися на території України, а також окремим терористам, а це, своєю чергою, може втілитися у контрабандному переміщенні різноманітного устаткування, зброї, вибухових речовин через державний кордон України.

Найбільш активно використовують територію нашої держави терористичні організації ісламського спрямування.

На сьогодні виявлено ознаки присутності в Україні осіб, причетних до таких ісламських міжнародних терористичних організацій, як: Аль-Каїда, «Брати-мусульмани», Хамас, Хізбалла, Хізб ут-Тахрір, Палестинський ісламський джихад.

Також можна дійти висновку, що свої осередки намагаються нелегально створити у вищих навчальних закладах України з числа студентів-мусульман: Хізбалла, «Брати-мусульмани», Хамас, Ісламський джихад, Сірі вовки, Аль-Каїда, Абу Нідаль та інші організації такого спрямування.

Очевидно, закордонні центри цих структур намагаються впливати на процеси в середовищі мусульман нашої держави, створювати свої осередки для поширення ідеї ваххабізму. Реалізація зазначених намірів переважно здійснюється через іноземців – вихідців із країн Близького та Середнього Сходу, Центральної та Південно-Східної Азії.

Небезпечною для України, на нашу думку, є присутність тієї частини чеченської діаспори, яка утворилася внаслідок нелегальної міграції осіб із Російської Федерації, причетних до екстремістської та терористичної діяльності на території Чеченської Республіки. Саме ними здійснюється привнесення у мусульманське середовище в Україні ідей ваххабізму, який є найбільш радикальним і воєвничим відгалуженням ісламу. Об'єктом їхнього впливу вже стали південні регіони Російської Федерації, де виникли спільні дагестансько-чеченські

екстремістські організації, у тому числі ваххабістського спрямування. Ваххабіти активно пропагують ідею загальної ісламізації населення, невизнання будь-якої влади, окрім ісламської. Значні кошти для фінансового забезпечення діяльності ваххабітів надходять із Саудівської Аравії.

Водночас варто констатувати, як впливає з аналізу оперативної інформації, керівники міжнародних терористичних організацій сьогодні не розглядають Україну як об'єкт терористичних зазіхань, але й не залишають її поза увагою.

На нашу думку, цілком імовірним є те, що Україна може стати країною, на території якої здійснюватимуться терористичні акти проти представників інших держав. Вірогідність таких проявів значно зростає у зв'язку із проведенням на території України чемпіонату Європи з футболу (Євро-2012).

Також не виключено, що терористичні угруповання намагатимуться використовувати Україну як транзитну територію. За таких умов Україна не зможе з об'єктивних причин забезпечити належну протидію цим намаганням і може бути віднесена до прибічників або пособників тероризму, наслідки чого важко передбачити.

У сучасних умовах з метою забезпечення національних інтересів держави органи державної влади, правоохоронні органи та Збройні сили України мають зосередити увагу на таких напрямках протидії, як:

- проведення терористичних актів на території України щодо техногеннонебезпечних об'єктів Збройних сил України та економіки держави (АЕС, хімічні підприємства, гідроелектростанції тощо). Це має здійснюватися у спосіб спрямування наявних сил і засобів на своєчасне виявлення та припинення спроб терористичних актів, а також ліквідації їх наслідків;

- збільшення потоку нелегальної міграції;
- організована злочинна діяльність;
- внутрішнє збройне протистояння етнорелігійних і радикальних структур;

- створення в Україні осередків іноземних організацій екстремістського та терористичного спрямування (передусім ісламських).

---

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр.

2. Шамара, О. В. «Фінансування тероризму» – «фінансування терористичної діяльності» : співвідношення понять та їх розуміння для застосування у правозастосовчій практиці / О. В. Шамара // Б-ба з орг.

злоч. (теорія і практика) : наук.-практ. журнал Міжвід. наук.-досл. центру з проблем б-би з орг. злоч. при РНБО України. – 2011. – № 24. – С. 84–90.

3. *Бантшиєв, О. Ф.* Протидія терористичній діяльності в Україні (сучасні кримінально-правові проблеми) : монографія / О. Ф. Бантшиєв, О. В. Шамара, С. А. Кузьмін. – К. : МНДЦ при РНБО України, 2009. – 176 с.

4. *Кузьмін, С. А.* Стан терористичної загрози в Україні: перспективи та напрями протидії / С. А. Кузьмін // Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України : зб. мат-лів наук.-практ. конф. (м. Київ, 31.10.2008 р.). – К. : Інтертехнологія, 2008. – С. 8–10.

5. *Антипенко, В. Ф.* Сучасний тероризм. Стан і шляхи його запобігання в країні: автореф. дис. канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.08 / В. Ф. Антипенко; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 1999. – 20 с.

6. *Ромашенко, Ю. М.* Щодо запобігання поширення радикалізму та тероризму в Україні / Ю. М. Ромашенко // Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України : зб. мат-лів наук.-практ. конф. (м. Київ, 31.10.2008 р.). – К. : Інтертехнологія, 2008. – С. 10–12.

РОЛЬ РАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПИТАНЬ ЩОДО ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

БОБРИЦЬКИЙ Леонід,
*старший науковий співробітник МНДЦ
з проблем боротьби з організованою злочинністю
при РНБО України, полковник міліції*

Сьогодні в Україні існує низка внутрішніх чинників, що є причиною створення підґрунтя для терористичної діяльності. Передусім до таких чинників слід віднести нестабільність економічних, соціально-політичних, національно-етнічних, релігійних і деяких інших процесів, що відбуваються в державі. Тому, незважаючи на досить незначну частку в загальному масиві суспільно небезпечних діянь, велика потенційна небезпека терористичних актів і злочинів, які з ними пов'язані, зумовлена тим, що навіть один терористичний акт може завдати відчутної шкоди. Так, у результаті вчинення терористичного акту може бути заподіяно шкоду життю та здоров'ю невинних людей, національ-

ній безпеці держави, довікллю, нормальному функціонуванню органів місцевої влади та об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій, їхньому майну.

Загальновизнано, що терористична діяльність у різних формах є однією з найнебезпечніших форм злочинної діяльності, яка до того ж має зазвичай організовані форми. З огляду на це, наявність в Україні діючих організованих злочинних угруповань (організованих груп і злочинних організацій), що мають міжнародні зв'язки, створює загрозу використання території нашої держави як транзитної зони, місця часткової легалізації, тимчасового переховування терористів. Крім того, постійна трансформація форм і методів терористичної діяльності потребує подальшого вдосконалення діяльності правоохоронних органів України, спрямованої на запобігання та припинення терористичних актів, а також удосконалення засобів кримінально-правової протидії цьому злочину.

Для України з її великим технологічно-промисловим потенціалом особливо небезпечною є можливість використання потужностей колишніх стратегічних підприємств, у тому числі військово-промислового комплексу, для безконтрольного виготовлення продукції подвійного призначення та застосування терористами підставних фірм для розміщення замовлень на виготовлення окремих елементів зброї. Оскільки на території України знаходиться значна кількість атомних, теплових і гідроелектростанцій, підприємства хімічної промисловості, складні інженерні споруди, як-то дамби, великі водоймища, лінії електромереж, нафто- та газопроводи, а також бази та склади військової техніки, структури забезпечення паливно-мастильними матеріалами тощо, вони потенційно можуть стати об'єктами терористичних спрямувань. Можливість учинення терористичних актів на цих об'єктах може створити реальну загрозу для національної безпеки України й потребує від органів державної влади чітких, узгоджених і скоординованих дій щодо їх попередження та ліквідації можливих наслідків.

Відповідно до чинного законодавства нашої держави загрозами національним інтересам і національній безпеці України є:

- у сфері державної безпеки: злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;

- у внутрішньополітичній сфері: можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та

проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин і релігійних громад; загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України;

- в екологічній сфері: небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного тероризму;
- в інформаційній сфері: комп'ютерна злочинність і комп'ютерний тероризм [1].

Конституцією та законами України функції з координації та контролю за діяльністю органів, що забезпечують національну безпеку та оборону держави, здійснюють боротьбу з тероризмом, екстремізмом і сепаратизмом покладені на спеціально створений при Президентові України орган – Раду національної безпеки і оборони України.

До таких функцій Ради національної безпеки і оборони України належить:

1) внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації заasad внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони;

2) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час;

3) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України [2].

У контексті цього локального дослідження важливо зазначити, що у ст. 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» визначено компетенції цього органу до яких з-поміж інших входить:

- визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів і напрямів забезпечення національної безпеки і оборони у політичній, економічній, соціальній, воєнній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах;
- удосконалення системи забезпечення національної безпеки та організації оборони, створення, реорганізація та ліквідація органів виконавчої влади у цій сфері;
- вжиття заходів політичного, економічного, соціального, військового, науково-технологічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних і реальних загроз національним інтересам України;
- залучення контрольних, інспекційних і наглядових органів, що функціонують у системі виконавчої влади, до здійснення

контролю за своєчасністю та якістю виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених у дію указами Президента України;

– забезпечення і контроль надходження та опрацювання необхідної інформації, її збереження, конфіденційності та використання в інтересах національної безпеки України, аналізу на її основі стану і тенденцій розвитку подій, що відбуваються в Україні і світі, визначення потенційних і реальних загроз національним інтересам України;

– координація і контроль переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

– координація і контроль за діяльністю органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану і при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України тощо [2].

Зазначене дає змогу дійти висновку, що ефективна протидія таким найбільш небезпечним антисоціальним явищам, як тероризм, екстремізм і сепаратизм можлива лише за умов чіткої координації діяльності всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки України, а саме: Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, Національного банку України, судів загальної юрисдикції, прокуратури України, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, Збройних сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, громадян України та об'єднань громадян.

---

1. *Про основи національної безпеки України* : закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV (зі змінами і доп.) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 39. – Ст. 351.

2. *Про Раду національної безпеки і оборони України* : закон України від 5.03.1998 р. № 183/98-ВР (зі змінами і доп.) // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998. – № 35. – Ст. 237.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІ ПРОЯВІВ РАДИКАЛІЗМУ Й ЕКСТРЕМІЗМУ

КОРЖ Ігор,
*головний консультант
секретаріату Комітету Верховної Ради України
з питань національної безпеки і оборони,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

Насамперед хочу висловити вдячність організаторам «круглого столу» за запрошення та надання можливості висловитися з актуальної теми, що підтверджується процесами, які відбуваються у нашому суспільстві.

Оскільки Україна в очікуванні загальновідомої події – Євро-2012, то мій виступ переважно торкатиметься проблемних питань, які впливають чи впливатимуть на життя і кожного громадянина України зокрема, і українського суспільства в цілому, тобто розглядатиму проблему радикалізму крізь призму українських реалій.

Радикалізм може проявлятися у різних формах: екстремізмі, тероризмі та революціонізмі, тобто в недооцінці еволюційних чинників соціального прогресу. Окремі дослідники доповнюють його і такою формою, як нігілізм.

Якщо проаналізувати стан сучасного українського суспільства, то можемо отримати різноманітні думки: від нарікань на демократію до бажання встановити жорстку авторитарну владу (сталінський режим). Ці крайнощі завжди були і будуть небезпечними і для окремої людини, і для суспільства в цілому. Цілком зрозуміло, що ігнорувати об'єктивні зміни, що відбуваються у суспільстві, виявляючи своєрідне ретроградство, безперспективна справа. Здійснення у державі реформ щодо оновлення усього життя українського суспільства є нагальним, об'єктивним процесом і має бути направлений на сприяння підвищенню добробуту громадян, їхнього соціального захисту, бути гарантією розвитку держави. Тому прагнення здійснити позитивні зміни заслугоує на підтримку усіх прошарків суспільства.

Однак при цьому постає цілком слушне питання: якими засобами і якою ціною це здійснити? Українське суспільство, яке вже втомилосся від безмежних конфліктів у державі, нині з нетерпінням очікує позитивних змін у соціальному середовищі держави. Водночас соціальне терпіння народу, як свідчить історія, є дуже небезпечним явищем,

оскільки може і сприяти реалізації задумам, і призвести до глибоких потрясінь унаслідок радикалізації суспільного життя.

Значення слова «радикалізм» упродовж історії часто змінювалося. Ця назва виникла вперше в Англії та Франції після Великої французької революції (1789–1799 рр.), що спричинила радикальні зміни у французькому суспільстві. Нині під радикалізмом (від лат. *radicalis* – докорінний) розуміється:

- ідейно-політична течія, яка обстоює розрив з визнаною традицією, виступає за рішучі методи у вирішенні питань політичної теорії і політичної практики, зміни основних політичних інститутів і політичної системи;

- духовна настанова, спосіб мислення, а як його наслідок – дія, що послідовно та прямолінійно приводить до запланованої мети, відкидаючи будь-який компроміс, не погоджуючись із панівними у суспільстві поглядами, пов'язана із застосуванням крайніх силових методів і засобів досягнення мети;

- соціокультурна традиція, обумовлена відповідним типом особи та національними особливостями суспільства й держави.

В основі радикалізму знаходяться чинники, що детермінують відношення суб'єкта політики до політичної дійсності. Власне радикалізм є одним зі способів виходу з реальної соціальної ситуації, зазвичай найбільш негативним засобом вирішення політичної проблеми. Психологічний зміст радикалізму полягає в тому, що людина, яка сповідує цінності радикалізму, керується у своїй діяльності простими рішеннями. Вона прагне руйнації без відтворення. Тому прояви крайнього радикалізму у вигляді революцій можна розглядати як результат невміння політичних лідерів знайти конструктивний вихід із кризи, яка змогла б привести до подальшого розвитку суспільної системи без істотних потрясінь.

Радикалізм як політичну течію характеризують:

- стійке надання переваги рішучим методам перетворень, динамічні зміни поглядів і дій;

- звернення до простих форм вирішення складних проблем, прагнення до форсування подій;

- забезпечення диктаторських методів;

- обстоювання відповідних внутрішньодержавних перетворень без урахування меж підтримки їх масами;

- прагнення удосконалити соціальне законодавство;

- розширення інтеграційних процесів тощо.

Політичному радикалізму сьогодні властиві:

- пошук простих способів розв'язання складних проблем;

- прагнення твердо запрограмувати зміни;

- абсолютизація можливостей раціонального управління;
- намагання форсувати події, що призводять до розриву між засобами та цілями політичної дії (цілі можуть бути шляхетними, засоби реалізації — безчесними);
- стійке тяжіння до використання крайніх засобів політичної дії, що породжує імпульси до насильства, віру в ефективне розв'язання за його допомогою будь-яких політичних проблем;
- прояви правового нігілізму, що розглядається як вияв свободи тощо.

Радикалізм виявляється у різних сферах: політиці, філософії, етиці, релігії тощо. В Україні радикалізму як позиції, напряду суспільно-політичної думки, методам дій, політичній діяльності, притаманні певні особливості. Він убачається в діях окремих представників суспільства, політичних сил, він є і лівим, і правим. Майже все українське суспільство «хворе» на зазначене. На думку багатьох дослідників причина цього – невміння та небажання основних політичних гравців досягти порозуміння завдяки діалогу.

Оскільки наше суспільство живе в епоху становлення і розвитку капіталу в Україні, то основними суб'єктами нинішнього політичного дійства в Україні, на нашу думку, є насамперед політико-олігархічні утворення, основними цілями в діяльності яких є створення належних умов для вигідного перерозподілу власності в державі. Будучи за формою політичними партіями, а за змістом клубами за інтересами, задля досягнення своїх вузькокорпоративних інтересів, у спосіб прояву політичного радикалізму, ці політичні гравці прагнуть завоювати владу, закріпитися в ній, розробити й запровадити та формалізувати вигідні для них правила поведінки в різних сферах життєдіяльності, отримувати на цьому фінансові дивіденди.

Як свідчить практика, акти політичного радикалізму в Україні тісно пов'язані з психічними та іншими рисами політичного лідера. Лідери політичних сил, виявляючи політичний радикалізм, не переймаються особливо глибокими роздумами і не несуть відповідальності за кінцеву мету та долю свого народу. Основна їхня увага сконцентрована на руйнації наявної моделі державно-економічного розвитку, компрометації існуючих інститутів державної влади, державних і громадських діячів тощо.

Детальний аналіз поведінки тих, хто очолює політичний рух і виявляє радикалізм, свідчить, що соціально-психологічний портрет цих людей зазвичай характеризують такі якості, як: авантюризм, егоцентризм, політична безвідповідальність та ігнорування не лише об'єктивних законів суспільного розвитку, а й волі свого народу. Усі авантюрні дії,

здійснювані ними для свого блага, пояснюються турботою про власний народ.

На думку окремих дослідників, розвиток радикальних настроїв і рецептів зміни реальної дійсності пов'язано з недостатньою гнучкістю, спроможністю до саморозвитку та самореформування суспільно-політичних структур, запізнілою адекватною реакцією на економічні, соціально-політичні, правові та духовні процеси суспільного життя, що динамічно розвиваються.

Джерелом радикалізму в українському суспільстві є також існуючий низький рівень і загальної, і політичної та правової культур, відсутність глибоко вкорінених у соціальній свідомості та психології традицій громадянського життя, демократії в умовах правової держави.

Як свідчать українські реалії сьогодення, у своїх концепціях, постановках і програмах радикально налаштовані політичні сили зазвичай демонструють тотальне заперечення усіх досягнень своїх попередників, обіцяють відразу вирішити усі суспільні проблеми, що накопилися з провини їхніх попередників, виступають за повну руйнацію суспільної будівлі, забуваючи про те, що наступним поколінням прийдеться жити на його руїнах. Сукупність основних програмних заяв тих чи інших радикалів грішать тими самими пороками суб'єктивізму та вольового підштовхування природно-історичного процесу розвитку, які вони інкримінують своїм історичним і нинішнім політичним опонентам.

Характерним проявом політичного радикалізму в Україні є нігілізм, насамперед правовий. Прикладом цього є події, що відбулися на конституційному та законодавчому полях України (зміна Конституції України в неконституційний спосіб; ухвалення Конституційним Судом України суперечливих у правовому відношенні та вигідних для певних корпоративних сил рішень; події у парламенті, пов'язані з прийняттям різних правових актів із порушення Регламенту ВРУ та Конституції України, підкупи депутатів, голосування замість когось тощо призвели до зламу системи стримувань і противаг гілок державної влади, концентрації її в руках Президента України), наявне тому свідчення. Тут доцільно говорити про правову безпеку держави, реальні загрози правовій системі держави.

На переконання багатьох дослідників і практиків, парламентський плюралізм як невід'ємна ознака демократії в Україні майже припинив існування. Парламент нині не відображає волевиявлення Українського народу, зроблене ним на парламентських виборах, що підтверджується різними соціологічними опитуваннями. Подібний стан речей, пов'язаних із правом і мораллю, відомий філософ М. О. Бердяєв назвав

«роковим», оскільки він створює сприятливе підґрунтя для крайнощів і свавілля.

З правовим нігілізмом тісно пов'язаний моральний нігілізм, принципом якого є панування сили над правом, що знайшло адекватне відображення у перевазі класових, корпоративно-партійних інтересів над загальносуспільними, у підміні «закону революційної доцільності».

Окрім зазначених вище, радикалізм в Україні проявляється за такими напрямками: етнічний радикалізм, до якого можна віднести етнічно-політичні утворення російського, кримськотатарського, угорського, румунського шовіністичного та націоналістичного спрямування; конфесійний радикалізм, який проявляється насамперед у протистоянні російськоорієнтованої, а фактично російської церкви, і конфесій, зорієнтованих на концепцію існування незалежної, канонічної церкви в незалежній Україні.

Можна сміливо стверджувати, що радикалізм в Україні як один зі способів діяльності відіграє у суспільстві дестабілізуючу роль, сприяє конфронтації політичних сил, провокує поглиблення в державі деструктивних проявів, призводить до розбалансування системи державного управління (за попереднього Президента України – розбалансування системи державної виконавчої влади, за нинішнього – концентрація влади у Президента України, руйнація демократичної системи стримувань і противаг, виникнення загрози авторитаризму) тощо.

Нині в Україні можна бачити загострення політичної ситуації, викликане політичним радикалізмом у застосуванні форм і методів боротьби з політичними опонентами. Це викликало перегляд правлячою політичною силою багатьох раніше прийнятих політичних напрацювань концептуального характеру: згортання планів щодо вступу до НАТО; затухання євроінтеграційних процесів; реанімація пресловутої багатовекторності у зовнішньополітичній діяльності; мінімізація соціальних програм усередині держави; впровадження суперечливих за своєю суттю реформаторських починань тощо.

На думку багатьох дослідників, український політичний радикалізм нині здійснює такі функції:

- сигнально-інформаційну, тобто вказує на ступінь благополуччя (неблагополуччя) українського суспільно-політичного середовища;
- розрядки соціальної напруженості, що здійснюється шляхом виходу невдоволеності, що накопичилася у суспільстві;
- тиску на політичні інституції;
- корегування політичного курсу держави;
- стимулювання корінних політичних змін тощо.

Необхідно зазначити, що авторитарний політичний режим, до якого тяжіє і нинішня українська політична влада, політичне насилля, репресії з боку силових структур, породжують адекватну реакцію суспільства, зворотній політичний радикалізм, що нині простежується в Україні. Згідно з висновками західних дослідників у понад половині з існуючих у світі держав є люди, яких утримують у тюрмах за свої політичні переконання, більш як у 60 країнах застосовують тортури та інші види терору відносно до політичної опозиції. Навіть в умовах західної ліберальної демократії правові та інші державні інституції піддають окремих громадян невинуватому фізичному або іншому виду насилля.

У перехідних системах, до яких можна віднести й систему України, значно розширюються об'єктивні та суб'єктивні причини, які стимулюють радикальну поведінку. Тому існуючі форми радикалізму можна розрізнити за ступенем активності його представників, а також залежно від масштабів змін, що плануються. Україні, на нашу думку, притаманний радикалізм екстремістського характеру, оскільки запропоновані й заплановані зміни та поставлені цілі пропонуються здійснювати найбільш рішучими, шокowymi для суспільства способами.

Як зазначає доктор філософських наук Л. В. Баєва (Російська Федерація), екстремізм сьогодні є одним із найбільш небезпечних явищ соціального життя, який дестабілізує політичну систему та загрожує життєдіяльності громадян. Сьогодні саме він порушує найважливіші права людини: на життя, свободу, безпеку; викликає особливу стурбованість в епоху високих воєнних технологій, коли особа стає спроможною направити весь арсенал сучасних досягнень науки для вирішення відповідних завдань та досягнення певних цілей. Фактично екстремізм є крайньою формою інтолерантності, поєднаної з агресією і насиллям як методів виразу непримиримості до іншого.

Під екстремізмом (від фр. *extremisme*; від лат. *extremus* – крайній) розуміють ідеологію, яка дозволяє і пропагандує крайні, часто насильницькі заходи відстоювання своїх поглядів, непримиримість у відношенні та агресію до інакодумців. Перше його визначення було зроблено в Шанхайській конвенції про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом і екстремізмом у 2001 р.: екстремізм – будь-яке діяння, спрямоване на насильницьке заволодіння владою або її насильницьке утримання, а також на насильницьку зміну конституційного ладу держави, що дорівнює насильницькому посягання на громадську безпеку, включаючи організацію із зазначеною метою незаконних збройних формувань або участь у них, і які переслідуються у кримінальному порядку відповідно до національного законодавства.

Своєю чергою ПАРЄ у 2003 р. (резолуція 1344) дала таке визначення: «Екстремізм, незалежно від своєї природи, є однією з форм політичної діяльності, яка явно чи приховано заперечує принципи парламентської демократії та заснована на ідеології і практиці нетерпимості, відчуження, ксенофобії, антисемітизму та ультранационалізму» [1]. Це визначення дуже влучно дає оцінку українському сьогоденню.

Сьогодні тенденція до прояву екстремізму широко поширюється. У Західній Європі екстремістські партії і рухи домоглися значних виборчих успіхів. Окремі з них шукають виправдання своїх дій у релігійних принципах, що породжує релігійний фанатизм і фундаменталізм.

Як зазначено в Резолюції, екстремізм залежить від соціального невдоволення щодо запропонованих спрощених і стереотипних рішень, як відповідей на тривоги та невизначеності певних соціальних груп в умовах змін, що впливає на суспільство в цілому. Крім того, екстремістські партії та рухи часто створюються і підтримуються олігархами, мають сильну ієрархічну структуру, в діяльності яких відсутні демократичні принципи. Їх єдність забезпечується єдиним вузькокорпоративним інтересом і виключає наявність ідеології, широкого внутріпартійного дискурсу, наявним домінуванням харизматичного лідера.

Екстремізм є небезпечним для всіх демократичних держав. Навіть, якщо насильство не виявляється безпосередньо, створюються умови для ескалації насильства. Це – пряма загроза, оскільки під нею підпадають демократичний конституційний лад та існуючі свободи, і водночас – непряма, оскільки може спотворювати політичне життя держави через виникнення спокуси для традиційних партій застосувати методи екстремістів для підвищення свого рейтингу та популярності.

Зазначимо (дослідники також сходяться в цій думці), що масштаби поширення, ступінь гостроти вияву радикальних ціннісних орієнтацій зменшуватимуться у зв'язку з економічною та політичною стабілізацією в державі.

Таким чином, стисло можна назвати причини вияву в Україні радикалізму екстремістського характеру.

1. Причини економічного та соціального характерів, які криються в кризових явищах і соціальних протиріччях (соціальна нерівність суспільства; поглиблення соціальної прірви в майнових статках і доходах між невеликим прошарком олігархів і більшістю українського суспільства; мінімізація соціальних програм і соціальних гарантій; системна корупція тощо).

2. Причини політичного характеру, обумовлені відсутністю дій державної влади щодо напрацювання національної ідеї; відсутність практичних заходів з боку державної влади щодо консолідації суспільства,

регіональної інтеграції; політична спекуляція на гострих політичних, мовних, культурних, конфесійних питаннях, що розколюють суспільство; протиріччя між декларованими демократичними принципами реформування держави та реальною політичною практикою; регіональний розкол тощо.

3. Причини духовного характеру, обумовлені нівелюванням та ігноруванням історичних, культурних, моральних цінностей Українського народу; деформацією культурних потреб значної частини населення; ослаблення регуляторного впливу держави на процеси морального та культурного виховання населення, насамперед підростаючого покоління тощо.

4. Причини екологічного та техногенного характеру, обумовлені нагромадженням екологічних і техногенних загроз; слабкою політикою держави у зазначених сферах щодо недопущення та розширення зон екологічних і техногенних катастроф тощо.

Як зазначено у вищезазначеній Резолюції ПАРЕ, посилаючись на Рекомендацію № 1438 (2000) щодо загрози, створеної для демократії екстремістськими партіями і рухами в Європі та Резолюції № 1308 (2002) щодо обмежень політичних партій у державах-членах Ради Європи, держави мають уникати екстремізму та повинні протидіяти настанню наслідків у спосіб застосування або прийняття відповідних політичних та адміністративних заходів, тобто застосовувати різні види покарань за подібні дії. Зазначене має бути направлене на збереження верховенства закону, прийнятого з повагою демократичних принципів і прав людини. Проте ці обмежувальні заходи мають бути застосовані тільки для викорінення екстремізму, підтримуватися громадською думкою та супроводжуватися застосуванням додаткових заходів, зокрема щодо дотримання політичної етики, етики в галузі освіти та інформації. Крім того, будь-які заходи мають відповідати вимогам Європейської конвенції з прав людини. Саме громадянське суспільство є важливою сполучною ланкою між суспільством в цілому та владою. Тому держави мають розглядати організації громадянського суспільства в якості партнерів і допомагати їм, підтримувати їхню діяльність.

Доречно також згадати відомий вислів Уїнстона Черчілля: «Хто в молодості не був радикалом, той не має серця. Хто в зрілості не став консерватором, той не має розуму». Однак щоб ця теза не денонсувала із зазначеним вище, в державі має бути вироблена політика толерантності до того, хто думає інакше, має інші смаки та погляди на те, що довкола відбувається. Тому слід враховувати культурні особливості того чи іншого регіону і не нав'язувати невластиві «ідеали».

Насамкінець, існуючий в Україні політичний режим, якому можна дати назву «олігархократія», і такі поняття, як «демократія», «демократичні права і свободи людини» речі не сумісні, фактично антагоністичні. Такий стан речей не може довго існувати, тому громадянам України необхідно визначитися у питанні: «Що вони хочуть мати і ким бути?»

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/%5Brussian_documents%5D/%5B2003%5D/%5BSept_2003%5D/Res%201344%20Rus.asp

ПРОТИДІЯ ІДЕОЛОГІЇ НАСИЛЬСТВА ТА ТЕРОРИЗМУ

СЕМЕНЮК Олександр,

*консультант начальника Управління
Департаменту Служби безпеки України,
кандидат юридичних наук*

Тероризм – складне, багатогранне явище суспільного життя, яке динамічно розвивається, має багатовікову історію, національні, регіональні й релігійні особливості. Це вимагає не лише підвищеної уваги до нього, а й комплексної протидії з боку всіх інститутів суспільства, що неможливо без вивчення закономірностей розвитку тероризму й особливостей його прояву. Без цього неможливо зрозуміти дане явище, з'ясувати відмінні ознаки й причини сучасного тероризму, спрогнозувати напрямки його подальшого розвитку, виробити механізми його запобігання.

Проведений нами аналіз дає підстави стверджувати, що тероризм є не лише злочинною поведінкою, а й певною терористичною ідеологією, яка виправдовує застосування насильства для досягнення політичних цілей. Така ідеологія служить механізмом для вербування нових прихильників, надихає рядових членів, а також тих, хто забезпечує фінансову та організаційну підтримку терористичних організацій. Глибоко вкорінені цінності, переконання й норми насичують перспективу, переборюють дії, зближують із однопумцями. Ідеологія вчить тому, як улаштований світ, формує пріоритети й слугує джерелом для раціонального обґрунтування рішень, прийнятих терористами.

Тероризм і його ідеологія використовується різними громадськими й політичними силами для реалізації своїх політичних і геополітичних цілей. Самі терористи зазвичай готові взяти за основу для виправдання своїх насильницьких ідей будь-яку ідеологію (релігійну, національну, політичну тощо), під поширення якої забезпечується їх зовнішнє або

внутрішнє фінансування. Так, наприклад, ідеологія ісламізму, у тому числі побудова «Кавказького емірату», стала активно використовуватися бандитськими формуваннями на території Чеченської Республіки саме з того моменту, коли в республіку було направлено масштабне фінансове підкріплення по лінії міжнародних і зарубіжних ісламістських фондів; до цього бандитськими формуваннями використовувалася ідеологія створення т. зв. «незалежної Ічкерії».

Будь-який соціальний рух починається з ідеї – ідеї групи людей, яка відчуває образу та несправедливість у ставленні до неї з боку інших людей. Іноді це ті, хто потрапив у лави ображених через те, що відійшов від «істинного» традиційного віросповідання, іноді – ті, кого звинувачують у тому, що прибули на цю землю незаконно і не мають права жити на ній, ще інших вважають матеріалом для економічної експлуатації. Дуже часто в ідеях таких рухів простежується тінь історичного ворожого ставлення до таких одіозних «інакших».

Якщо уважно придивитися до історії кожного такого руху, то віднайдемо низку тривалих образ, що виникали саме через відмінну групу ідентичність, що особливо яскраво виявлялося у ті моменти історії, коли з'являлися помітні політичні лідери руху, які й ставали тим основним чинником, що визначав форму руху на той час. Сукупний результат зусиль цих лідерів, що опирається на колективне невдоволення групи людей, формує розвиток руху [1, с. 163].

Так, Усама бен Ладен, спираючись на пам'ять про покоління людей, що жертвовно віддали свої життя за віру, та на інтелектуальну спадщину Хасана аль-Банни та Саїда Кутбі, так зумів висловити свої почуття, що «торкнувся глибоких струн серця багатьох мусульман у всьому світі». Його проникливі та зрозумілі звернення до всіх мусульман сформулювали та обґрунтували потребу боротьби за іслам для кожного з них зокрема. Як зазначає М. Сейджман: «Це боротьба, у якій кожен мусульманин мусить стати на захист своїх переконань, свого суспільного ладу, духовних цінностей, честі, гідності, багатства та влади. Для об'єднання люди потребують лідерів, яким можна довіряти, які говорять зрозумілою мовою і можуть повести вперед, а також чіткого образу ворога, якого слід здолати, щоб звільнити свою землю з кайданів страху та слабкості» [2, с. 31].

Прагнучи викликати або підсилити в масах невдоволення існуючим ладом і заручитися в них підтримкою своїх планів, прихильники політичного екстремізму в ідейно-політичній боротьбі нерідко беруть на озброєння методи й засоби психологічної війни, звертаються не до розуму й логічних аргументів, а до емоцій і інстинктів людей, до забобів і упереджень, до різноманітних міфологічних конструкцій.

Маніпулювання релігійними текстами й посилення на богословські авторитети у сполученні з поданням перекрученої інформації використовуються ними для створення емоційного дискомфорту й придушення здатності людини логічно мислити й тверезо оцінювати події, що відбуваються. Пропаганда ненависті та провокації є складниками «аргументації» політичних екстремістів.

Пропаганда ненависті зазвичай має три мети:

- 1) заперечення позитивної емоційної оцінки ворожої групи;
- 2) розпалення пристрастей: злості й страху (гарний приклад – опісані Джорджем Оруеллом в «1984» «п'ятихвилинка ненависті»);
- 3) генерування рішень, заснованих на помилкових когнітивних висновках і порочному критичному мисленні.

«Промивання мізків» є необхідною стратегією формування терористичної поведінки. Поряд з іншими засобами воно містить у собі створення типових історій для «промивання мізків» кожної культурної спільноти. Всі історії мають дегуманізувати ворога, тобто позбавити його звичайних людських диспозицій. Вони (історії) мають згуртувати потенційних терористів і підсилити їхню самоідентифікацію. У змістовному плані крім релігійних різниць найбільш ефективним є загальна для членів групи політична катастрофа, наприклад втрата своєї державної автономії, лідерства в регіоні, смерть вождя тощо.

У сучасній етнополітології багато уваги приділяється ролі так званих «етнічних і релігійних підприємців», тобто осіб, які заробляють політичні дивіденди на акцентуванні різного роду міжгрупових суперечностей та експлуатації ксенофобії. Зокрема, колишній співробітник Центру етнополітичних і регіональних досліджень (м. Москва) А. Попов виділяє три стадії маніпулювання свідомістю етнічних і релігійних груп задля провокування різного ступеня напруги міжгрупових конфліктів.

Перша стадія – «емоційна актуалізація ксенофобій», під час якої усі минулі та нинішні образи виводяться на поверхню суспільної свідомості та подаються в хворобливо-загостреній формі як свідчення та символи національного приниження і образи. Психологічна обробка, що здійснюється через спеціально орієнтовані літературу та засоби масової інформації, спрямована на безпосереднє зачіпання найбільш чутливих аспектів людської психіки, які є найчутливішими до понять честі й особистої гідності кожного представника даної етнічної або релігійної групи.

Так, підготовка чеченського суспільства до збройного опору федеральній владі Росії організовувалася і проводилася задовго до введення федеральних сил у Чеченську Республіку. В. А. Тішков зазначає, що

інструментом пробудження масової свідомості і мобілізації суспільства на боротьбу з центральною владою «були деякі літературні твори чеченських авторів, багаточисельні публікації місцевих і московських істориків та інших фахівців, перекладені твори і націоналістична література з інших регіонів СРСР, які пестили трагіко-драматичний чи героїчний образ чеченців і чеченської історії й закликали до «відновлення історичної справедливості», реваншу над минулим» [3, с. 7].

Друга стадія групового маніпулювання – «практична орієнтація груп». Вона складається з того, що масова свідомість («співвітчизників», «одновірців»), вже розігріта пропагандою «народного обурення», спрямовується за допомогою привабливих політичних цілей, програм, переліку популярних практичних кроків на конкретні дії. Зазвичай подібні програми будуються у двох рівнях – публічному («програма для мас») і езотеричному («програма для вождів»). Остання містить технічні деталі планованої акції, чи то захоплення влади, чи дестабілізація ситуації в окремому регіоні, країні, світі.

Третя стадія – «моральна легітимізація насильства» – завершує процес групового маніпулювання. На цій стадії визначені до реалізації цілі, конкретні програмні настанови та практичні кроки мають бути морально санкціоновані суспільною думкою, яка превалює у даному середовищі. Після цього будь-які акції такого національного руху, навіть якщо вони пов'язані із заворушеннями та кровопролиттям, завідомо сприйматимуться як морально виправдані, такі, що відповідають вищим інтересам нації або конфесії [4].

Приділення значної уваги цим стадіям, на нашу думку, виправдане ситуацією, що склалася на Кримському півострові. Якщо порівняти наведені стадії розпалювання національної ворожнечі та підготовки до збройного опору легітимній владі в Чеченській Республіці з новітньою історією кримськотатарського населення, то з великою вірогідністю можна констатувати, що АРК на сьогодні вже майже перебуває на другій стадії підготовки суспільства до збройної конфронтації.

Зазначене підтверджується низькою і об'єктивних, і суб'єктивних чинників. Зокрема, вже з початку 90-х років ХХ ст. серед татарського населення активно розповсюджуються ідеологічні постулати з приводу «несправедливості історичної долі, внаслідок протиправного виселення татар комуністичним режимом з Кримського півострову наприкінці Другої світової війни». Широко підтримується кампанія щодо повернення на свої історичні землі виселених татар та їх нащадків, відродження татарської культури, мови, релігії та національних традицій. Регулярно проводяться багаточисельні жалобні мітинги, присвячені трагедії кримськотатарського народу. На цих мітингах під час релігій-

них проповідей у місцевій пресі та середовищі національно-активних представників цієї меншини постійно порушується питання щодо «відновлення» своєї національно-територіальної автономії та повернення татарам «споконвічних» земель.

Хоча лідери Меджлісу постійно наголошують на неприпустимості збройних сутичок при вирішенні покладених на кримськотатарське населення завдань, існує багато способів зняти моральне табу, усунути морально-психологічну заборону щодо масової участі людей у діях погромного характеру, інших акціях насилля, у т. ч. із застосуванням суто терористичних методів. Найпростіший і тому найбільш розповсюджений серед них – організація провокацій, які дозволяють представити насильницькі дії «своїх» усього лише як цілком адекватне реагування на образ, глум, «несправедливість» з боку «чужих». Безліч прикладів такої поведінки містить затяжний Палестино-Ізраїльський конфлікт, який є джерелом найбільшої активності тероризму на Близькому Сході.

Очевидно, що силові методи боротьби з тероризмом, знижуючи певним чином гостроту терористичної загрози, не можуть її усунути повною мірою. Беззаперечним є той факт, що гострота терористичної загрози зберігатиметься доти, доки існує система відтворення інфраструктури тероризму, ключовими ланками якої є ідеологія тероризму, натхненники й носії терористичної ідеї, а також канали її поширення.

Припинити діяльність терористичних структур складно, але ще складніше перемогти тероризм ідеологічно. При цьому потрібно боротися не із самими ідеологіями (тобто системами суспільних теорій, поглядів та ідей), а насамперед із тими їхніми елементами, які виправдують насильство. Зазначені елементи самі по собі також складають відносно цілісну систему ідей і поглядів, у зв'язку з чим їх можна позначити терміном «ідеологія насильства (або тероризму)». У цьому значенні *ідеологія насильства (тероризму)* універсальна, а елементи насильства в різний час виявляли себе в різних традиційних ідеологіях: лівих (наприклад «Червоних Бригад» у Італії), національних (організації *ETA* в Іспанії), правих (терору періоду Великої Французької буржуазної революції) тощо.

Терористична ідеологія може мати відносну цілісність у формі певних теорій, вчень, концепцій або бути складовим елементом загальних внутрішньополітичних теорій окремих держав, політичних рухів, партій, суспільно-політичних об'єднань. Така ідеологія виражається в конкретних діях – практиці впливу на прийняття політичних рішень владними структурами та міжнародними організаціями.

Аналіз наукової літератури та власні дослідження дозволяють запропонувати таке визначення поняття «ідеологія тероризму» – це система політичних, правових, філософських та інших поглядів та ідей, у яких виправдовується застосування особливого виду насильства, а інструментом впливу на політичного супротивника є умисне знищення невинних людей. Зазначена ідеологія обґрунтовує мету терористичної діяльності та зазвичай визначає механізми її досягнення.

Зародження терористичної ідеології пов'язується з особою італійського революційного демократа Карло Пізакане, який активно відстоював теорію «пропаганди дією», головна ідея якої мала величезний вплив на свідомість терористів наступних поколінь. «Пропаганда ідеї – недосяжна мета, – писав Пізакане. Ідеї народжуються з дій, а не навпаки. Знання не дає людям свободи, але свобода здатна дати пізнання». Застосування насилля, за словами Пізакане, потрібне не лише для привернення уваги суспільства або поширення певної ідеї, а заради просвітництва, навчання і згуртування народу в ім'я революції. Він також стверджував, що моралізуюча дія насильства значно перевищує за своєю ефективністю видання памфлетів, плакатів або організацію зібрань [5, с. 12].

При формуванні терористичної ідеології її підґрунтям можуть бути націоналізм, клерикалізм, сепаратизм, політичний екстремізм, а іноді й просто певна фантастична ідея, побудована на релігійних викривленнях новомодних сектантських течій, які так потужно представлені останнім часом на теренах України. На початку 1990-х років з 79 відомих терористичних організацій 37 належали за своєю ідеологією до марксистських, ленінських, троцькістських та маоїстських організацій, 9 представляли різні напрями панарабського й ісламського фундаменталізму, 7 були прикладом дивної суміші панарабізму й марксизму, 4 належали до правоекстремістських і неофашистських [6, с. 25]. Зрозуміло, що на сьогодні це співвідношення зазнало істотних змін. Характерною рисою сучасної ідеологічної картини стало відродження релігії й течій, створених на її основі, що не могло не відбитися на ідеології терористичних рухів. Кількість відомих терористичних організацій збільшилася, частка «лівих» скоротилася за рахунок збільшення «правих» та ісламістських.

Незважаючи на те, що релігійне мучеництво, гіпернаціоналізм та економічно-класова боротьба є надто різними ідеологіями, їхнє коріння проростає з однієї бази – фундаментальної потреби людей належати до більшої спільноти. Тому контури релігійної та національної ідентичності повторюють лінії поділу на економічні класи. Ісламісти часто проголошують своєю метою викорінення нерівності, що є наслідком

економічної системи, та заміну її елітарним підходом (зрівнялівкою), що нагадує ідеї Леніна та Мао. Так само ультра націоналісти майже завжди опираються на певне віросповідання і теж обіцяють встановити суспільство рівності.

Ідеологія насильства – це той комплекс ідей, що відтворюється саме усередині суспільства. Для того, щоб конкретна людина або група людей сприйняли ці ідеї, потрібний цілий комплекс чинників, що мають і об'єктивний (стан економіки, рівень злочинності, зайнятість населення тощо), і суб'єктивний характер (психічна девіація, особиста незадоволеність, складна життєва ситуація). Екстремізм і тероризм породжуються дисгармонійним розвитком у соціальній, політичній і культурній сферах. Але, як свідчить практика, самі по собі ці протиріччя здатні створити лише передумови для екстремізму. Перетворення їх в особливу ідеологію і політичну практику – це завжди справа рук конкретних людей і груп, які заробляють політичні дивіденди акцентуючи на різних міжгрупових суперечностях та експлуатації ксенофобії.

Як справедливо зауважив дослідник Інституту оборони й стратегічних досліджень Наньянського технологічного університету (Сінгапур) Мухаммад Ханіф бен Хассан: «Тероризм існує, коли одночасно присутні **можливість, мотивація й здатність**, а ідеологія – один із багатьох важливих елементів, які мотивують людину до його здійснення. Запобігання тероризму вимагає усунення як мінімум одного із трьох згаданих елементів. Один з них – мотивація, що може стимулюватися ідеологією». Таким чином, важливо домогтися, щоб у людей, які входять у т. зв. «групи ризику», не виникало мотивації вдаватися до терористичних методів для досягнення бажаних політичних цілей.

Зміст протидії ідеології тероризму полягає, на наш погляд, у викоріненні елементів насильства із широкого спектра ідеологій, які виправдують його використання для досягнення політичних і будь-яких інших цілей, що ставлять перед собою конкретні люди або групи громадян. Іншими словами, наше основне завдання полягає в тому, щоб на тлі збереження і зміцнення силового складника боротьби з конкретними терористичними проявами кардинально підвищити ефективність протидії ідеології тероризму, поставити надійні бар'єри на шляхах її проникнення у суспільну свідомість. Кінцева мета цієї роботи – змінити правову психологію людей, домогтися відторгнення самої думки про можливість застосування терористичних методів для вирішення територіальних, соціальних, конфесійних, культурних і будь-яких інших проблем і протиріч.

Правовою основою протидії розповсюдженню ідеології тероризму та публічному підбурюванню до вчинення терористичних акцій є Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму [7].

Зокрема, ця Конвенція спрямована на попередження таких злочинних дій, які безпосередньо впливають на свідомість особи з метою викликати у неї бажання вчинити злочинну терористичну акцію або сприяють їй у придбанні специфічних навичок і знань для їх учинення. До таких дій Конвенція про запобігання тероризму відносить публічне підбурення до вчинення терористичної акції (розповсюдження повідомлення для населення або доведення такого повідомлення до відома населення в іншій спосіб з метою підбурення його до вчинення терористичної акції, якщо така поведінка, незалежно від того, є чи не є вона безпосередньою підтримкою терористичних акцій, становить загрозу вчинення одного чи більше таких злочинів), залучення до тероризму (спонукання іншої особи до вчинення чи участі у вчиненні терористичної акції або до вступу до об'єднання чи групи з метою сприяння вчиненню ними однієї чи більш ніж однієї терористичної акції) та навчання тероризму (надання інструкцій стосовно виготовлення або використання вибухових речовин, вогнепальної чи іншої зброї або шкідливих чи небезпечних речовин або стосовно інших специфічних методів чи засобів для вчинення або сприяння вчиненню терористичної акції зі знанням того, що навички, які надаються, призначені для використання з цією метою).

Висновок. Ураховуючи спосіб впливу терористів на свідомість громадян з метою їх підбурення до терористичної діяльності, залучення до тероризму або навчання тероризму, напрями упереджувальних заходів повинні бути спрямовані на:

- створення державної системи здійснення експертизи (органів, установ) для проведення лінгвістичних досліджень текстів публікацій і аудіовізуальних матеріалів теле- і радіопрограм на предмет наявності в них елементів пропаганди тероризму й екстремізму;
- розроблення механізму державного регулювання суспільних відносин, пов'язаних із використанням мережі інтернет, у тому числі про порядок реєстрації доменних імен в українському сегменті мережі Інтернет, що виключає можливість створення сайтів під вигаданими установчими даними, а також про порядок припинення функціонування сайтів, які поширюють протиправну інформацію, що пропагує ідеологію тероризму, екстремізму, насильства й расової нетерпимості;
- позбавлення терористів доступу до ЗМІ з метою розповсюдження своєї ідеології та вербування нових членів терористичних організацій, унеможливлення створення міжнародними терористичними органі-

заціями власних телекомпаній або друкованих органів на території України;

- виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності професійних вербувальників, у т. ч. членів міжнародних терористичних організацій;

- пошук та вилучення інформаційних матеріалів екстремістської спрямованості (у тому числі проповідей та відеоматеріалів із районів бойових дій) та пропагандистської літератури, яка розпалює міжнаціональну та релігійну ворожнечу, закликає до крайніх засобів, у тому числі й терористичних, розв'язання конфліктних ситуацій у суспільстві, містить інструктивні матеріали щодо виготовлення або використання засобів вчинення терористичних акцій; перекриття каналів ввезення такої літератури з-за кордону;

- розроблення рекомендацій щодо форм взаємодії ЗМІ та правоохоронних органів під час проведення антитерористичних операцій; проведення консультацій із розширення можливостей ЗМІ професійно доводити до населення інформацію про тероризм і вирішення етичних проблем, що стосуються висвітлення терористичних акцій у ЗМІ, пропаганди релігійної, расової та етнічної терпимості.

1. *Гупта, Діпак К.* Тероризм та політичне насильство: як їх розуміти / Діпак К. Гупта; пер. з англ. Н. Гайдукевич. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2010. – 400 с.

2. *Сейджман, М.* Сетевые структуры терроризма / М. Сейджман. – М. : Идея-Пресс, 2008. – 216 с.

3. *Тишков, В. А.* Насилие: хрестоматийные подходы / В. А. Тишков // *Conflicts in Multienthnic Societies: тезиси доклада на конференції, 5-8 November.* – 2001. – Р. 34–41.

4. *Попов, А.* Причины возникновения и динамика конфликтов / А. Попов // *Идентичность и конфликт в постсоветских государствах / за ред. М. Олкотт, В. Тишков.* – М., Московский центр Карнеги. – 1997. – С. 273–297.

5. *Хоффман, Брюс.* Терроризм – взгляд изнутри / Брюс Хоффман; пер. с англ. Е. Сажина. – М. : Ультра. Культура, 2003. – 264 с.

6. *Гилинский, Я. И.* Современный терроризм: кто «виноват» и что делать? / Я. И. Гилинский // *Психология и психопатология терроризма. Гуманитарные стратегии антитеррора. Сборник статей под ред. проф. М. М. Решетникова.* – СПб. : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2004. – С. 19–25.

7. *Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р.* // *Відомості Верховної Ради.* – 2006. – № 39. – Ст. 340.

ІСЛАМІСТСЬКИЙ ЕКСТРЕМІЗМ ТА ВАХХАБІЗМ

ОСТРОУХОВ Володимир,
завідувач кафедри національної безпеки
Національної академії Служби безпеки України,
доктор філософських наук, професор,
академік Української академії наук;

ЛКАРЕНКО Олег,
старший викладач
спецакадемії Національної академії
Служби безпеки України

Загального, чіткого визначення цього терміна не існує у правовій літературі. Слово «екстремізм» походить від французького *extremisme* та латинського *extremus* – крайній, тобто схильність до крайніх поглядів і заходів, часто насильницьких. Відповідно *екстреміст* – людина, яка дотримується крайніх поглядів, що можуть призвести до крайніх дій. Отже, під екстремізмом слід розуміти ідеологію і практику використання крайніх, протиправних (нерідко насильницьких) заходів та дій задля досягнення конкретної мети.

У сучасному світі дедалі більшого розповсюдження екстремізм набуває в ісламському контексті. Останні події в Чечні, Балканах, США та Іраку – це негативні прояви саме ісламістського екстремізму.

Іслам – одна з провідних релігій світу, яку сповідує 1 млрд віруючих, у 120 країнах світу існують мусульманські спільноти. Та ніщо не завдає більшої шкоди ісламу і мусульманам, ніж сучасний екстремізм. Він обслуговує переважно інтереси радикальної частини ісламського світу. Водночас екстремізм використовують клерикальні, політичні, економічні кола, а іноді державні структури для з'ясування відносин на мусульманському просторі та за його межами.

Екстремісти експлуатують релігію з політичною метою, скрізь порушуючи її догми. Іслам та ісламістський екстремізм – різні поняття. Дуже важливо вбачати небезпеку порівняння та підміни цих понять.

Існує декілька ознак, за якими можна відокремити ісламістський екстремізм від помірної ісламу, а саме:

- 1) прагнення до зміни громадянського суспільства ісламським, збудованим за шаріатом;
- 2) неприпустимість відокремлення церкви від держави;
- 3) заперечення єдності глобальної цивілізації поряд з протиставленням ісламської зони решті світу;

4) нетерпимість до міжнародного права: заперечення таких його провідних положень, як територіальна цілісність і недоторканність державних кордонів;

5) спирання на заходи дестабілізації задля просування до влади з використанням (де можливо) легальних шляхів;

6) готовність до співробітництва з усіма силами, передусім націоналізмом, сепаратизмом і соціальним популізмом.

Помірний іслам відокремлений від екстремістського за всіма зазначеними вище ознаками. Він досить вільно співіснує з громадянським суспільством, альтернативними системами його устрою. Помірні мусульманські держави інтегровані у глобальне життя і прагнуть відокремлення або експансії. Помірний іслам не порушує своїх постулатів: «не проливай невинної крові», «не спричиняй лиха і страждань ближньому», «не оголюй зброї заради хибної справи» тощо. Але ці постулати заперечують ісламські екстремісти. Саме насильницький характер і відрізняє екстремізм від радикалізму.

Отже, **ісламістський екстремізм** – агресивне месіанство конфесійно-політичного толку, спрямоване на злам громадських суспільств мусульманського та суміжного йому простору, зовнішню експансію у формі панісламізму, загострення колізій на межі зіткнення релігій, насаперед ісламу та християнства.

Суспільна небезпечність ісламістського екстремізму криється в опорі його на методи дестабілізації з метою захоплення політичної влади, встановлення шаріату, в знищенні всіх суспільних систем, інститутів, традицій, окремих громадян тощо. На сучасному етапі дедалі більшого поширення у світі набувають акції політичного екстремізму. Під політичним екстремізмом слід розуміти ідеологію і практику насильницького та протиправного досягнення політичних цілей. Це прагнення будь-якою ціною досягти швидких результатів, використовуючи силові методи або загрозу їх застосування, нехтування цінностями, які в цивілізованому суспільстві вважаються непорушними.

До політичного екстремізму відносяться акти вандалізму, загрози чи імітація вибухів, підпалів у громадських місцях, блокування державних установ, побиття або інші види морально-психологічного впливу стосовно представників влади, депутатів, політичних чи релігійних опонентів, акти самопідпалу або самогубства, акції громадської непокори, масові заворушення, голодування, несанкціоновані демонстрації, мітинги з висуванням політичних вимог, публічні й анонімні заклики до насильницьких та інших протиправних дій, розрахованих на зміну політичної свідомості та створення ситуації для захоплення державної влади.

Політичний екстремізм узяли на озброєння деякі політичні партії, рухи та окремі особи, сутність діяльності яких полягає у конфронтації з державними структурами, актах непокорі владі та здійсненні на неї силового впливу. Політичний екстремізм на сьогодні – це система поглядів, форм і методів у боротьбі за владу.

Політичний екстремізм і тероризм – це соціальні явища, що мають глибоке історичне коріння, свої умови виникнення та існування. Слід зазначити, що екстремізм у більшості випадків на тлі нестабільності внутрішньої та зовнішньої обстановки зазвичай призводить до тероризму – складової частини екстремізму в його крайньому прояві, що становить собою систематичний тиск, провокування, дестабілізацію суспільства насильством тощо.

Екстремізм може викликати такі **негативні наслідки, як:**

- руйнування соціальних структур;
- збіднення значної частини населення;
- економічна та соціальна кризи;
- послаблення державної влади та дискримінація її інститутів;
- занепад виконавчої дисципліни;
- зростання антисоціальних явищ;
- загострення почуття пригнічення національної гідності тощо.

Саме тому з проявами екстремізму потрібно боротися ще на етапі їх зародження. Некомпетентність та недбале ставлення державної влади до зазначеної проблеми призводять до негативних (нерідко «кривавих») наслідків. Це ми бачимо на прикладі РФ, владні структури якої зневажливо та зухвало поставилися до інтересів чеченського народу. Результат – нікому непотрібна жорстока напівпартизанська війна.

Слід зазначити, що сьогодні на перший план у світі вийшов тероризм ісламістських (фундаменталістських) угруповань ваххабітського спрямування. Ще донедавна термін «ваххабізм» був відомий лише вузькому колу сходознавців, ісламознавців та релігієзнавців. Однак останніми роками загроза розповсюдження ваххабізму, який прикривається ісламом для досягнення своїх корисних цілей, набула актуальності у всьому світі. Ідеологія ваххабізму стала основою відомих міжнародних терористичних організацій «Брати-мусульмани», Джамаат-і-Ісламі, Хезб ут-Тахрір та ін. Пресловуті ваххабіти беруть участь майже в усіх конфліктах, що відбуваються на території колишнього СРСР. Не є винятком і Україна, яка стала об'єктом зацікавленості низки міжнародних місіонерських і релігійних організацій. До числа таких структур увійшли й ісламські закордонні клерикальні центри, основним напрямом діяльності яких є пропаганда та розповсюдження ісламу ваххабітського спрямування, як-то *WAMU* (Міжнародна асамблея мусульман-

ської молоді), Всесвітня ісламська ліга, Ісламська конференція та ін. *Ваххабізм є нетрадиційною для України ісламською сектою, діяльність якої на території нашої держави засуджує більшість представників духовенства традиційного ісламу*, а особливо керівник Духовного управління мусульман України Ахмед Тамім.

Терміном **«ваххабізм»** прийнято називати релігійно-політичну секту, що виникла в Аравії у середині XVIII ст. на основі вчення Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба. Це вчення згодом стало ідеологією першої держави Саудитів та здійснило помітний вплив на становлення і розвиток так званої «фундаменталістської» тенденції серед мусульман-сунітів. Термін «ваххабіти» ніколи не застосовувався самими його послідовниками. Понад те, вони категорично відкидали та відкидають правомірність його вживання, називаючи себе «муваххідун» – «послідовники єдинобожжя» або «салафітами» – «прихильниками початкового ісламу». Проте терміни «ваххабізм», «ваххабіти» вперше зустрічаються ще в мусульманських авторів-сучасників, які полемізували з Мухаммадом ібн Абд аль-Ваххабом. Звідси він, власне, і був запозичений та введений у наукову термінологію західними дослідниками.

Головним стрижнем вчення Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба є суворе слідування єдинобожжю – таухід та очищення ісламського віровчення від чисельних нововведень – бідаат. У цілому, це вчення є розвитком принципів ханбалістського толку ісламу в їх крайньому виразі. Самі ваххабіти не визнають мазхаби – толки в ісламі та виступають за те, щоб мусульмани діяли в усіх випадках так, як це було за часів Пророка Мухаммада. У суспільно-політичній сфері ваххабізм проповідує єдність своїх послідовників, виступає за суворе дотримання традицій і морально-етичних принципів, характерних для мусульманського суспільства на зорі ісламу, закликає до озброєного джихаду, і проти невірних та багатобожників, і проти мусульман, які відступили від принципів ранньомусульманського суспільства. Останніх ібн Абд аль-Ваххаб вважав багатобожниками більшою мірою, ніж людей, які ще не прийшли в Іслам. Для ваххабізму характерним є релігійний фанатизм, поєднаний з екстремізмом і фундаменталізм у практиці боротьби зі своїми політичними та релігійними опонентами. Мухаммад ібн Абд аль-Ваххаб народився в 1703 (1704) р. у містечку Аїян у центральній Аравії, помер у 1786 р. Його батько був мусульманським суддею (каді). На ранніх етапах свого життя ібн Абд аль-Ваххаб чимало мандрував, жив у Хіджазі, Басрі. Він цікавився різними школами ісламу, займався богословськими науками. Щодо цього періоду життя ібн Абд аль-Ваххаба існує кілька версій. Так, за однією з них, юний Ваххаб зустрів у Басрі британського шпигуна Хамфера (від Міністерства по справам

колоній), який відчувши в юнакові амбітність, неабиякі здібності і жагу до лідерства, запропонував йому заснувати нову таріка – релігійну течію. За цією версією головна мета даної пропозиції з боку спецслужб Великобританії – злам ісламу із середини на основі створення перекручених течій і сект, необхідність релігійної реформи під гаслом очищення ісламу від нововведень, внесення розколу та ворожнечі серед мусульманського населення.

Із самого початку ваххабізм, спрямований проти загальноприйнятого на той час розуміння ісламу, його норм і традицій, зіштовхнувся з неприйняттям та протидією з боку багатьох релігійних і політичних сил. Неприйняття ваххабізму основною масою сунітських вчених пояснюється не лише догматичними розходженнями, а й тим, що дух цього вчення був з різних причин принципово відмінним від традиціоналістського розуміння релігії.

У 30–40 рр. XVIII ст. вчення Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба отримало підтримку шейхів племен Неджду, зокрема принца Мухаммада ібн Сауда із роду Мусайліма, а з часом його сина Абдуль-Азіза ібн Сауда, для яких було важливо примусити людей повірити нібито в «пророцьку місію їх роду», адже це давало їм владу та політичний вплив, яких вони не могли здобути протягом століть. У XVIII ст. Мухаммад ібн Абд аль-Ваххаб активно включається в політичну боротьбу на Аравійському півострові, де ваххабізм стає панівною ідеологією держави саудидів, що зароджувалася, – майбутньої Саудівської Аравії. Після Аравії, де позиції ваххабізму дуже зміцнили, це вчення поширилося на Північну та Східну Африку, Індію. Постійні наступальні походи ваххабітів на сусідні території, що супроводжувалися насадженням своєї ідеології та руйнуванням усього того, що є проявом багатобожжя, жорстокістю по відношенню до тих, хто не приймає їх погляди, викликали опір і страх у багатьох арабських племен. Незадоволення мусульман, які сповідували традиційний іслам викликав похід ваххабітів на Кербелу та руйнування гробниці імама Хусейна, онука пророка Мухаммада. Через ці акції політична активність ваххабітів зустрічала доволі сильний опір.

Проте вже на межі XIX–XX ст. ваххабітські ідеї посіли певне місце в думках деякої частини мусульман. Ці ідеї почали використовувати в якості прапора антиколоніальної боротьби в Аравії, Індостані та в деяких інших регіонах ісламського світу. В той же час ваххабітська програма, що займала специфічне місце в ісламі, яка далеко неоднозначно сприймалася самими мусульманами, не змогла дати ефективного стратегічного бачення виходу з того кризового становища, в якому опинився світ ісламу.

Щодо положень вчення Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба, які викладені в його богословських творах, то вони отримали неоднозначну оцінку, адже вони містять переважно аяти з Корану, хадіси пророка Мухаммада та висловлювання його сподвижників – асхабів, тобто все те, на чому ґрунтується догматика та релігійна практика ісламу. Очевидно, що вчення ваххабізму не отримало б такого негативного забарвлення, якби воно залишалось у середині релігійно-ідеологічного поля та не перейшло у сферу суспільних і політичних дій.

Необхідно зазначити, що сама по собі логіка повернення до першоджерел для виправлення недоліків, принесених часом та людською недовершеністю, є цілком законною з погляду релігійної свідомості. Понад те, для мусульманської цивілізації подібна логіка є базовою моделлю, що забезпечує збереження та розвиток духовної традиції та соціально-релігійної свідомості. Протягом усієї історії ісламу звернення до першоджерел, до фундаменту традиції виступало як засіб подолання кризи та занепаду в переломний період. Проте реальне подолання цієї кризи могло бути досягнуте лише при цілком адекватному розумінні Одрокрення не тільки з погляду букви, але і з погляду духу ісламського вчення. Ця духовно-історична місія здійснювалася великими подвижниками, на яких було покладено сакральну функцію відновлення (таджід), відповідно до хадісу про те, що Бог посилає обновників (муджаддідун) Умми кожне сторіччя.

У цьому випадку звертає на себе увагу специфіка інтерпретації ібн Абд аль-Ваххабом першоджерел ісламу та його розуміння самого процесу очищення віри. У його богословських міркуваннях явно домінує прагнення до спрощеного, буквального розуміння Корану та Сунни, що часто призводить до стереотипних висновків. Своєю чергою, у соціальній практиці такий підхід призводив і призводить до крайнього фанатизму й екстремізму і в релігійних справах, і в питаннях життя суспільства.

Характерним прикладом такої логіки є тлумачення аятів Корану, що засуджують ідолопоклонство, щодо поширеного серед мусульман звичаю відвідування могил пророків і праведників (зіярат), суфійської практики тавассуль – звернення до Бога з проханням прийняти дуа заради пророків і праведників (аулія). Такі дії порівнюються ваххабітами з ідолопоклонством, а мусульмани, що діють таким чином, звинувачуються в невірі та багатобожжі. Відповідно проти таких мусульман ними припускається застосування радикальних дій, аж до фізичного знищення під виглядом джихаду. У зв'язку з цим ваххабіти суворо засуджують і забороняють відвідання могили пророка Мухаммада у Медині, святкування Мауліда – дня народження пророка Мухаммада,

розцінюючи це як незаконне нововведення і християнське запозичення, що необґрунтовано завищує статус пророка в очах віруючих.

Соціальна доктрина послідовників ібн Абд аль-Ваххаба має яскраво виражений тип організації, із внутрішньою дисципліною набагато більшою, ніж у звичайній мусульманській громаді, яскраво вираженим єдиноначальством. Така модель робить ваххабістську громаду не просто релігійним товариством, а особливою, часом воєнізованою релігійно-політичною організацією. Згодом ці принципи були використані в практиці сучасних мусульманських релігійно-політичних організацій ваххабістського спрямування.

Проте головний центр ваххабістської доктрини знаходиться не в релігійній і навіть не у соціальній, а скоріше, у політичній площині. Найважливішим моментом цієї доктрини є специфічне уявлення про джихад як непримиренну боротьбу проти язичників. До останніх відносять і мусульман, які не розділяють ваххабістські ідеї та, на думку ваххабітів, не відповідають дуже суворим рамкам, встановленими цією течією на підставі уривчастих цитат із Корану та хадисів, розтлумачених відповідно до цілком визначених цілей і завдань. Мухаммад ібн Абд аль-Ваххаб вважав таких мусульман багатобожниками, звинувачував їх у невірі, відступі від істинного ісламу, а відповідно «їх кров та майно не забороненими», що дозволяло їх убивство та пограбування, хоча згідно з традиційною ісламською догматикою – це право самого Всевишнього, який дав їм життя.

У творах Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба акцентується саме на необхідності покарання, наводяться різноманітні аргументи щодо обов'язковості озброєного джихаду проти «зрадливих» тощо. На певному етапі в практику ваххабітів увійшла тотальна руйнація надгробків на могилах праведників, які поважаються мусульманами, спалення книг богословів, не згодних із їхнім вченням. Переконання ваххабітів у тому, що їхні противники – кяфіри, навіть якщо вони є мусульманами, виправдувало нетерпимість і жорстокість відносно них. Одночасно такий фанатизм об'єднував і дисциплінував ваххабітів, створюючи релігійно-ідеологічне виправдання цілком антиісламським за своїм духом і характером діям. Завдяки цьому вчення ібн Абд аль-Ваххаба із самого початку стало ідеологією військової експансії, грабіжницького набігу. Згодом ця логіка, відповідно до якої виправдовується вбивство іновірця і просто опонента, стала основою терористичної діяльності т. зв. «мусульманських фундаменталістів» та ісламістських терористичних організацій ваххабістського спрямування.

Необхідно зазначити, що прояви подібної релігійної та політичної логіки зустрічалися в ісламській історії і раніше. Вперше тезу про

можливість обвинувачення в невірі мусульман і необхідності ведення проти них джихаду висунули харіджити. Ця логіка вводила вбивство такого віровідступника у релігійний принцип. Саме від руки харіджитів загинув сам імам Алі та його сини Хасан і Хусейн.

У більш пізні часи деякі риси, подібні до ваххабітської доктрини, виявилися в діяльності ханбалітського теолога XIV ст. ібн Таїмії, до авторитету якого в галузі догматики відсилають ваххабітські автори, і який здійснив істотний вплив на ібн Абд аль-Ваххаба у сфері догматики та богословської теорії. Попри деякі розходження між ібн Таїмієм, харіджитами та ваххабітами вони залишаються типологічно схожими явищами.

Аналізуючи історичне значення й історичну проблему ваххабізму можна зазначити, що в епоху кризи традиційного суспільного укладу та традиційної релігійності ідеологи цього руху виробили специфічну модель реакції на процеси розкладання та спаду і значною мірою, хоча й не цілком, визначили характер подальшої внутрішньої реформації мусульманського світу. При цьому не можна не звернути увагу на ту обставину, що запропонована ними логіка релігійного та політичного перетворення дійсною значною мірою суперечить духу загальноприйнятої мусульманської традиції. Що стосується ваххабізму в цілому, то нічого страшного в цьому вченні не було б, якби його головною рисою не була крайня непримиренність відносно немусульман та мусульман – послідовників інших течій. Адже для ваххабіта мусульманином є лише ваххабіт і ніхто інший. До того ж, якби все обмежилося розбіжностями та протистоянням у сфері релігійних переконань (інакше кажучи, ідеологічною боротьбою), то відношення до ваххабізму не було б таким ворожим. Адже саме крайній радикалізм у поглядах та застосування способів озброєної боротьби організаціями ваххабітського спрямування викликає сильну протидію і з боку офіційних владних структур, і з боку традиційних мусульманських організацій та самих мусульман. У цій ситуації ваххабіти, претендуючи на особливу ортодоксальність, виявилися, по суті, сектантами, які, використовуючи терористичні методи для досягнення своїх цілей, протиставили себе іншому мусульманському співтовариству.

Розглядаючи тероризм ісламістських терористичних організацій ваххабітського спрямування, необхідно згадати про одного з найвидатніших сучасних теоретиків ісламського фундаменталізму та ідеолога єгипетської терористичної організації «Брати-мусульмани» – Саїда Кутба.

У книзі «Цінності ісламської уяви» Кутб звинувачує в невірі сучасне мусульманське суспільство, яке, на його думку, лише на словах

демонструє свою відданість ісламу. Наприкінці 60-х років Саїд Кутб, надаючи в цілому пріоритет агітаційній діяльності у спосіб релігійного проповідування, висловлює думку про те, що спроби протидіяти ісламу необхідно придушувати силою. З таким теоретичним обґрунтуванням насильницьких методів «Брати-мусульмани» в 1965-1966 рр. готували терористичні акції проти представників уряду.

Саме Аль-Ваххаб і Саїд Кутб є теоретиками екстремістських (фундаменталістських) течій. Сьогодні ідеї Мухаммада ібн аль-Ваххаба та Саїда Кутба втілюють у життя Усама Бен Ладен, Айман аз-Завахірі, Мухаммед Атта, мула Омар, емір Хаттаб, Шаміль Басаєв та ін.

У концептуальному плані зміст (суть) сучасного екстремізму (фундаменталізму) ваххабітського спрямування як релігійно-політичного вчення зводиться до такого:

- невід'ємність релігії та суспільства;
- відродження ісламу в первісній чистоті, його очищення від нововведень;
- пріоритет ідеології та духу панісламізму;
- відродження халіфату;
- утвердження в усіх мусульманських країнах ісламського правління.

Необхідно наголосити на ще одному вагомому чиннику, що відрізняє його від так званого «простого» фундаменталізму: якщо стратегічною метою є побудова суто ісламської держави – встановлення мирними або насильницькими методами суспільної установи на принципах шариату (в країнах, де переважає мусульманське населення), то кінцева мета – створення всесвітньої ісламської держави.

Відповідно до програмних настанов «Братів-мусульман» організація, яка поставила собі за мету створення ісламської держави, має пройти **три стадії**.

1. *Стадія ознайомлення* – «мархалят ат тааріф» – час напівлегальної діяльності, коли організація, не притягуючи до себе уваги, проводить серед населення просвітницьку діяльність, займається благодійністю подалі від міських центрів, у провінції.

2. *Стадія структуризації* – «мархалят ат так він» – період відбору найбільш відданих братів, здатних без сумнівів і страху в ім'я релігійних переконань приймати участь у джихаді.

3. *Стадія реалізації* – «мархалят ат тан-фіз» – пропаганда джихаду за віру переходить до фази «джихаду без поступок та поблажливостей».

Водночас такі організації ваххабітського спрямування, як «Брати-мусульмани», Хамас, Хезб-ут-Тахрір для досягнення своїх цілей ви-

діляють низку етапів розповсюдження ваххабітської ідеології в інших країнах.

Перший – упровадження у суспільстві ідей ваххабізму у спосіб навчання молоді, надання гуманітарної допомоги, будівництва мечетей, медресе, інших культових споруд.

Другий – підбір і збільшення чисельності прихильників у мусульманських громадах.

Третій – упровадження ваххабітів на керівні пости в мечетях та медресе.

Четвертий – після формування сильної фінансової та кадрової бази вони заявляють про себе як про політичну силу.

П'ятий – організація масових заворушень, проведення терористичних актів, захоплення влади.

Діяльність таких організацій як «Брати-мусульмани», «Хамас» та інші є широко відомою у світі. До того ж після ознайомлення з їхніми програмними настановами можна чітко уявити масштаби та рівень загрози, що містить у собі їх діяльність. Як уже зазначалося, ці організації, поширюючи ваххабітську ідеологію, старанно працюють над реалізацією своїх цілей. Схема їхньої діяльності досить проста (всього п'ять стадій) і досить ефективна (прикладів «гарячих точок» чимало).

---

1. *Маевская, Л.* Осторожно экстремизм. – М., 2002. – 120 с.

2. *Максименко, В. И.* Фундаментализм и экстремизм в исламе // Ислам и исламизм. – М., 1999.

3. *Кальниш, Ю. Г.* Соціально-правове регулювання діяльності релігійних організацій : навч. посібн. / Ю. Г. Кальниш, В. М. Петрик, О. А. Штоквиш. – К. : Вид-во НА СБ України, 2001. – 80 с.

ЗАПОБІГАННЯ РАДИКАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕСТРУКТИВНИХ СЕКТ В УКРАЇНІ

ГЛУШКОВ Валерій,

доктор юридичних наук, професор;

НАЙДЬОН Юліана,

старший викладач

Національної академії Служби безпеки України,

кандидат юридичних наук

Останнім часом спільнота, науковці, представники традиційних релігійних конфесій, правоохоронні органи, спеціальні служби, політичні діячі тощо звертають увагу керівництва країни та її населення

на проблеми, пов'язані з можливістю і в Україні, і за її межами безперешкодного ведення асоціальної, радикальної, протиправної діяльності тоталітарних сект (деструктивних культів). Європейські країни, зважаючи на необхідність захисту прав людини від негативного впливу деструктивних культів, приймають відповідні законодавчі та інші нормативно-правові акти, що обмежують діяльність тоталітарних сект і вирішують проблеми подальшого їх існування, а також запобігання їх небезпечному функціонуванню та радикалізації. Водночас слід підкреслити, що Україна здійснює непослідовну політику, тримається осторонь і залишається країною, громадяни якої не захищені від псевдорелігійного тоталітарного радикалізму.

Фундаментальним обов'язком правової держави є захист і забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Останніми роками велику стурбованість викликає діяльність релігійних культів деструктивного типу – деструктивних сект, які створюють реальну загрозу правам людини та свободам громадян України.

Деструктивні секти визначаються як особливі організації авторитарного типу, лідери яких, прагнучи до влади над своїми послідовниками та до їхньої експлуатації, приховують свої справжні наміри під релігійним, політико-релігійним, психотерапевтичним, оздоровчим, освітнім, науково-пізнавальним, культурологічним та іншим прикриттям. Зазначені секти використовують обман, умовчання та нав'язливу пропаганду для залучення нових членів, використовують цензуру інформації, що надходить до їхніх членів, вживають інші неетичні способи контролю над особистістю, вдаються до психологічного тиску, залякування й інших форм утримання членів у організації. Таким чином, деструктивні (тоталітарні) секти порушують право людини на вільний інформований вибір загальнолюдського й релігійного світогляду та способу життя.

Небезпека тоталітарних сект пов'язана з тим, що їхня авторитарна структура часто суперечить загальноновизнаним демократичним цінностям, а їхня основна ідеологія й претензії на абсолютну правоту лідерів у питанні про «шляхи до порятунку душі» спокушають людей і допомагають повністю заволодівати тими, хто шукає для себе змін і нових орієнтирів, а також з вимогою беззастережного підпорядкування своїх членів лідерам організацій, для чого часом застосовуються витончені погрози та механізми психологічного контролю.

Негативними наслідками членства в цих організаціях можуть бути: корінні зміни особистості та втрата сприйняття дійсності; відчуження учасників від зовнішнього світу; агресивність у фанатичному відстоюванні нав'язаної ідеології, а також відмова від раціонального мислення.

Небезпека з боку тоталітарних сект вбачається і тому, що їхня діяльність може набувати ознак радикальної, іноді навіть терористичної. Сьогодні дослідники питань протидії тероризму виокремлюють такий його напрям, як релігійний тероризм.

Релігійний тероризм виникає у випадках, коли релігійна самосвідомість стає визначальною в політичному протистоянні та коли угруповання, які сповідують певну релігію, намагаються боротися проти держав, де державною є інша релігія або де панує неортодоксальний різновид тієї ж релігії (наприклад, ісламська група Іслам джихад). Релігійний тероризм пов'язаний або з боротьбою послідовників однієї релігії (або секти) в межах держави з послідовниками іншої, або зі спробою утвердити релігійну владу.

Релігійний тероризм поділяється на фундаменталістський і сектантський. До фундаменталістської відносять ісламський тероризм. Його особливості зумовлені релігійною основою, що визначає індивідуальну мотивацію членів екстремістських груп, які на основі фанатизму здійснюють самогубні акції. Ісламська етика та естетика смерті є одним із фундаментів ісламського тероризму.

Сектантський тероризм здійснюється різноманітними деструктивними сектами, які розглядають насильство як умову захоплення влади та досягнення більш досконалого стану суспільства. Об'єктом впливу для такого виду тероризму стає усе суспільство. Прикладом є угруповання Менсона (США), Аум Сінріке (Японія), Біле братство (Україна) тощо.

Міжнародна практика засвідчує стурбованість поширенням деструктивних неорелігій із боку світової спільноти та урядів багатьох країн світу. З цією метою вони, однак підтверджуючи антигуманий та антихристиянський характер радикалізації деструктивних сект, вживають відповідних запобіжних заходів і захищають права традиційних церков.

Закон РФ «Про свободу віросповідань та релігійні організації» 1997 р. вимагає узгодження діяльності релігійних структур із чинним законодавством у спосіб державної реєстрації та обмежує права церков, які діють у Росії менше 15 років. Крім того, незареєстрованим конфесіям забороняється відкривати навчальні заклади, виховувати дітей у релігійному дусі, що виходять за межі освітніх програм. Реєстрація релігійної общини з центром за кордоном у Росії можлива тільки за умов надання відповідному державному органу сертифіката про визнання цієї структури у країні перебування. У РФ активно протидіє неорелігіям «Комітет захисту молоді від псевдорелігійних організацій» та створена при Академії наук Росії Спеціальна комісія з боротьби з псевдонауками.

Зокрема, у ФРН поліція користується переліком потенційно небезпечних деструктивних релігійних організацій, за керівниками та активістами яких ведеться особливе спостереження. Більшість державних органів, деякі політичні партії та структури ділових кіл вимагають від своїх членів або співробітників заявляти при анкетуванні, чи належать вони до будь-якого культу тоталітарного спрямування.

Привертає до себе увагу той факт, що спеціальні служби та правоохоронні органи ФРН вважають, що агенти, які використовуються для розробки Церкви Саентології, потребують психологічної підготовки та реабілітації. Передбачається навіть залучення до розробки саентологів кадрових працівників спецслужб Німеччини, для яких організують спеціальне психологічне забезпечення. Крім того, для попередження переслідування з боку саентологів, приймаються заходи, спрямовані на повне прикриття співробітника, який бере участь у розробленні секти, включаючи його сім'ю та друзів. Представники німецької контррозвідки спрямовують свої зусилля на просування оперативних джерел у керівні структури секти. Для цього передбачається виділення додаткових коштів. На думку фахівців, для успішного просування агента у керівні ланки секти знадобиться близько 500 тис. євро.

У Франції для захисту населення від шкідливих наслідків діяльності певної частини неокультів створено Комісію при Прем'єр-міністрові, робочу групу в МВС та мережу громадських організацій. Вони розробили низку рекомендацій і як наслідок – останнім часом до розпуску було оголошено вісім релігійних груп, серед них Церква Саентології, Трансцендентальна медитація, Міжнародний хрестовий похід та ін. Крім того, правоохоронні органи цих країн з дозволу та фінансової підтримки уряду створюють псевдоструктури неорелігій з метою позитивного впливу на adeptів або компрометації їхніх лідерів та припинення функціонування сект згідно з чинним законодавством.

Аналітичні матеріали британської спецслужби «МІ-5» свідчать про необхідність ефективної організації профілактики з боку держави за діяльністю деструктивних сект на території Великобританії. Зокрема, особливу увагу було приділено попередженню загрози масових самогубств та організованого насильства з боку таких деструктивних сект, як Сонячний храм, Ворота Раю і Аум Сінріке.

В Італії боротьба із радикалізацією деструктивних сект здійснюється у спосіб ретельного збирання інформації про антиконституційні прояви з боку релігійних організацій, деструктивних сект і застосування норм чинного Кримінального кодексу. Спецслужби Італії, з урахування зростання кількості злочинів, скоєних сектантами, проводять відповідні запобіжні заходи із залученням поліції та спецпідрозділів.

В Австрії у 1997 р. прийнято закон про релігії, згідно з яким привілейоване право надане 12-ти «визнаним релігіям».

У Бельгії для відслідковування процесів, що відбуваються у так званому «сектантському середовищі», створена спеціальна служба Сюрте де Л'Ета, яка разом з виконанням інших функцій збирає і видає всю необхідну інформацію щодо порушення законодавства на релігійному ґрунті.

Політика запобігання можливим негативним наслідкам радикалізації діяльності деструктивних сект будується у Сполучених Штатах переважно на впровадженні широкої інформованості суспільства. Будь-яка інформація такого характеру підлягає оприлюдненню через усі засоби масової інформації до комп'ютерної мережі включно. У США діє закон про відповідальність за психонасиля і майже 2 тис. правових норм, що регулюють взаємовідносини держави з релігійними організаціями.

Законодавство Японії надає право правоохоронним органам здійснювати трирічний нагляд за діяльністю релігійних організацій, члени яких протягом останніх десяти років звинувачувалися в масових убивствах. Поліції також дозволяється проводити обшуки за місцем розташування секти, а вказані культи зобов'язані щоквартально доповідати про свою діяльність до органів влади й управління.

Згідно з положеннями Закону Литовської Республіки «Про релігійні общини і співтовариства» держава визнає тільки дев'ять релігійних конфесій зі статусом традиційних. Отримання подібного привілею іншими конфесіями можливе тільки за рішенням Сейму і не раніше 25 років після їх первинної реєстрації.

Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 лютого 1992 р. № 1178 пропонує для країн-членів Ради Європи включити до базових освітніх програм об'єктивну всебічну інформацію про поширені релігії у світі та про права людини, елементи порівняльного релігієзнавства. Інформація про різні релігійні утворення, їхні особливості та реальну дійсність має бути доступна широкому загалу.

Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла Рекомендацію № 1412 (1999) «Протиправні дії сект», у якій висловлюється занепокоєння щодо груп, які вважаються сектами, незалежно від того, називаються вони релігійними, езотеричними чи спіритуальними. У цьому документі виявляється крайня необхідність пересвідчитись, чи відповідають дії цих груп, незалежно від релігійної, езотеричної чи спіритуальної природи, принципам демократичного суспільства.

Звісно, що на тлі жахливих терактів, відбувалися останнім часом у світі (події 11 вересня 2001 р. у США, радикальна діяльність басків

у Іспанії, ІРА у Великобританії тощо), Україна вважається «спокійною» державою. Проте стверджувати, що в Україні не функціонують деструктивні секти, радикалізація яких створює загрозу національній безпеці країни, не можна. Понад те, небезпека з боку радикалізації деструктивних сект в Україні може зростати у зв'язку із проведенням чемпіонату з футболу Євро-2012.

Так, сьогодні, на території України діють такі деструктивні (тоталітарні) секти, як: Харизмати (Рух віри); Свідки Ієгови; Мормони; Церква Об'єднання Муна; Міжнародна Церква Христа; Саєнтологічні центри (Київська Община Церкви Саєнтології, Центр «Діанетика» міста Одеса, Полтави тощо); Діти Бога; Церква Сонця, Нью Ейдж, різноманітні сатанинські культу тощо. Понад те, зазначений перелік, який необхідно постійно оновлювати, не є вичерпним.

Серед проблем, які негативно впливають на запобігання радикалізації деструктивних сект в Україні, слід звернути увагу на таке.

В українському законодавстві не існує поняття «секта» чи «тоталітарна секта». Понад те, в Україні діє досить толерантна модель державно-конфесійних відносин, відповідно до якої кожна людина має право самостійно обирати власні релігійні переконання.

На сьогодні все ще не розроблено механізм державно-правового контролю за діяльністю релігійних об'єднань, свідченням чого є відсутність законодавчих актів, що забезпечували б громадянам України захист від деструктивного впливу тоталітарних сект.

У зв'язку із тотальним ігноруванням з боку національних ЗМІ діяльності сект в Україні, в країні виник глибокий інформаційний дисбаланс у сфері релігійних проблем суспільства.

Зважаючи на викладене, існує необхідність прийняття певних заходів на державному рівні, спрямованих на виявлення, профілактику та запобігання радикалізації деструктивних сект в Україні, зокрема таких.

1. *Розроблення та реалізація механізму регулювання державно-конфесійних відносин.* Забезпечення координації діяльності законодавчих, правоохоронних та судових органів у сфері захисту громадян, що постраждали від впливу деструктивних сект, організація ефективної діяльності у системі правоохоронних органів та органів безпеки спеціалізованих структур по роботі з релігійними організаціями.

2. *Створення міжвідомчої комісії* для вивчення проблем існування деструктивних сект і радикалізації їхньої діяльності як загрози національній безпеці у складі представників ВР України, РНБО, СБ України, МВС України, Генеральної прокуратури, МЗС України тощо.

3. *Визначення системи соціальних, соціально-психологічних та духовно-педагогічних заходів, спрямованих на профілактику й попе-*

редження негативних наслідків впливу на громадян деструктивних сект.

4. *Узагальнення та використання досвіду* європейських країн у вирішенні проблем контролю, діагностики, профілактики та обмеження деструктивних сект, що порушують права людини.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ВИЯВЛЕННЯ Й ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЕКСТРЕМІСТСЬКИХ ТА ІНШИХ ПРОТИПРАВНИХ ПРОЯВІВ З БОКУ ПРЕДСТАВНИКІВ НЕОКУЛЬТІВ

ПЕТРИК Валентин,

*доцент кафедри національної безпеки
Національної академії Служби безпеки України,
кандидат наук з державного управління*

Україна – європейська держава, яка прагне євроінтеграції. Тому європейський досвід із протидії будь-яким екстремістським проявам цікавий для нашої країни задля можливого використання на українських теренах. Проблеми протидії екстремістським та іншим антиправним проявам, що супроводжують діяльність окремих новітніх релігійних організацій (неокультів), стали об'єктом уваги не лише національних парламентських, державних і неурядових організацій, а й Європейського Парламенту.

У квітні 1984 р. Комітет Європарламенту у справах молоді, культури та спорту подав доповідь «Про активність деяких новітніх релігійних рухів у країнах Європейської співдружності» (за ім'ям доповідавача отримала назву **доповідь Коттрела**). У ній згадано рухи, що викликали занепокоєність громадськості тими чи іншими діями. І хоча підкреслюється, що повна свобода релігії та думки є незаперечною цінністю і що Європарламент не має права засуджувати будь-які вірування, релігійні практики, доповідь Коттрела пропонує 13 критеріїв, які варто визнати країнам-членам Євросоюзу для визначення меж легітимності релігійної активності (для нашої держави треба враховувати ці вимоги тому, що вона претендує на повноправне членство в Євросоюзі). Ось ці **критерії**.

1. Неповнолітні не повинні примушуватися до членства в русі та приймати урочисті обітничі, які б визначали спосіб їхнього життя на тривалу перспективу.

2. Слід надавати певний період для обдумування майбутньої участі у релігійній організації.

3. Після приєднання до організації новонаверненому має надаватися можливість контактувати з родиною і друзями.

4. Члени організації, які вже розпочали курс навчання, не повинні примушуватися до того, аби його продовжувати.

5. Мають поважатися такі індивідуальні права, як право залишати організацію; право контактів із довіллям (персонально або поштою чи телефоном); право на незалежну пораду щодо участі в русі, право у будь-який час звернутися за медичною допомогою.

6. Нікого не можна примушувати порушувати закони, зокрема збирати гроші для організації жебракуванням чи проституцією.

7. Рухи не мають наполягати на виконанні постійних зобов'язань від потенційних рекрутів, наприклад, студентів чи туристів, які завітали до тієї чи іншої країни.

8. Під час рекрутування до організації її назва та принципи мають бути негайно правдиво повідомлені.

9. На запит компетентних органів рухи мають повідомляти адресу чи приблизне місцезнаходження своїх членів.

10. Новітні релігійні рухи мають страхувати тих, хто перебуває на їхньому утриманні, а на тих, хто на них працює, мають поширюватися всі закони про соціальне страхування відповідної країни.

11. Якщо особа подорожує за кордоном в інтересах релігійної організації, остання має взяти на себе відповідальність за повернення її додому, особливо у разі її захворювання.

12. Листи, а також інформація про телефонні дзвінки від рідних членам рухів мають передаватися негайно.

13. Якщо рекрутований до організації має дітей, вона повинна зробити все від неї залежне для подальшого їх навчання, уникаючи обставин, що загрожують їхньому добробуту.

Доповідь Коттрела пояснює, що йдеться не про спроби взяти під контроль релігійну активність або індивідуальне право сповідувати ту чи іншу релігію, але в ній підкреслюється: «якщо особа зазнала соціальної або ментальної катастрофи внаслідок утягнення до новітніх релігійних рухів, чи не повинно суспільство допомогти їй? Якщо людину відібрали в її сина, доньки, родини чи друзів, чи можна це ігнорувати? Так само, якщо відібрали їхні гроші та майно, даючи натомість фальшиві обіцянки, чи не потрібно на це реагувати?» У доповіді визначається, що наявні правові межі в кожній країні-члені ЄС є достатніми для розв'язання проблем, що виникають довкола новітніх релігійних рухів, проте автор рекомендував створити спеціальні парламентські комісії для дослідження цих проблем. Чотири країни ЄС уже створили такі комісії: Австрія, Бельгія, Німеччина і Франція.

22 грудня 1995 р. було оприлюднено доповідь Французької парламентської комісії з проблеми так званих «сект»; доповідь Бельгійської парламентської комісії на 670 сторінках з'явилася у травні 1997 р.; Німецької – у червні того самого року. У всіх доповідях міститься спільний висновок: феномен нових культів є дуже складним для визначення; не менш складним виявився підрахунок членів цих організацій. Автори майже однакові принаймні у п'яти пунктах: наявної інформації про секти і психокульти не достатньо для того, аби ухвалити якісь остаточні норми чи робити остаточні висновки; деякі групи є цілком небезпечними, деякі – становлять потенційну небезпеку; уряд повинен дозволити більш ретельно дослідити діяльність деяких новітніх релігійних рухів; потрібна більша відповідальність з боку владних структур за можливі негативні наслідки з боку цих угруповань. Доповідь Бельгійської комісії містила перелік 189 релігійних організацій, і хоча пояснювалося, що сам факт включення до переліку ще не означає, що діяльність організації супроводжується негативними наслідками, але сама поява списку спричинила гострі дебати. Особливо бурхливу реакцію викликало внесення до списку чотирьох католицьких організацій (серед них знамените Опус Деї). Доповідь Французької парламентської комісії містила 172 «небезпечні культу» і також згадувалася одна католицька спільнота, що викликало протести багатьох єпископів.

Обов'язок держави у сфері захисту прав і свобод своїх громадян від негативних виявів з боку певних культів полягає в тому, щоб забезпечити широким верствам населення доступ до інформації про різні релігії, сприяти вільному вибору релігії та утвердженню поваги до інших, а в разі порушення закону – вжити адекватних заходів усупереч тому, якою релігією прикриваються порушники.

Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 лютого 1992 р. № 1178 пропонує для країн-членів Ради Європи внести до базових освітніх програм об'єктивну всебічну інформацію про поширені релігії у світі та про права людини, елементи порівняльного релігієзнавства. Інформація про різні релігійні утворення, їхні особливості та реальну дійсність має бути доступна широкому загалу. З цією метою тим державам, які ще не ратифікували Європейської Конвенції про захист дітей, рекомендується утворювати незалежні інституції, які б накопичували та поширювали відповідну інформацію, а також ухвалити законодавство, яке б дало змогу реально запровадити цю Конвенцію. Вже наявне законодавство про захист дітей має виконуватися більш послідовно. Вступаючи до того чи іншого культу, люди повинні бути інформовані про те, що вони можуть вийти з них. Нарешті ті, хто працює в культурах, мають бути зареєстровані в органах соціального забез-

печення і на них мають поширюватися всі соціальні гарантії, навіть у тому разі, якщо вони вирішать залишити культ.

Резолюція Європарламенту від 29 лютого 1996 р. ще раз підтверджує беззастережність визнання свободи совісті та релігії як фундаментальних свобод, зосереджує увагу держав-членів Ради Європи на певних елементах діяльності «асоціацій, які називають сектами». Оскільки ці асоціації діють усередині Європейського Союзу, вони можуть розраховувати на захист своїх свобод та індивідуальних свобод своїх членів. Проте, враховуючи, що деякі з них принижують особистість, порушують права людини і національне законодавство, культивують расистську ідеологію, практикують фінансові зловживання та ухилення від сплати податків, вживають наркотики тощо, Європарламент був змушений ще раз повернутися до цієї проблеми. У зв'язку з цим державам-учасницям рекомендовано ефективно застосовувати чинне законодавство проти зловживань у релігійній сфері, забезпечити такі законодавчі – адміністративні, фіскальні, карні – заходи, які б виявилися достатніми для попередження незаконної діяльності сект. Урядам пропонується утримуватися від автоматичного надання статусу релігійних організацій і навіть передбачити можливість переглянути статус тих сект, що користуються з кримінальною метою правовими перевагами, наданими релігійним організаціям. Держави-учасниці запрошуються до більш інтенсивного обміну інформацією між собою із сектантської проблематики, а також до більшої пильності, аби субсидії Європейського Співтовариства не були використані для незаконної сектантської діяльності.

Парламентська Асамблея Ради Європи прийняла Рекомендацію № 1412 (1999) «Протиправні дії сект», у якій висловлюється занепокоєння стосовно діяльності неоекультів незалежно від того, називаються вони релігійними, езотеричними чи спіритуальними. У цьому документі виявляється крайня необхідність пересвідчитись, чи відповідають дії представників неоекультів, незалежно від їх походження, принципам демократичного суспільства. Тому вкрай важливо мати достовірну інформацію про ці групи та розповсюджувати її серед широкої громадськості з тим, щоб зацікавлені особи та організації змогли надати свої коментарі з приводу об'єктивності згаданої інформації. Рекомендація наголошує на необхідності внести до навчальних програм, зокрема для підлітків, спеціальні відомості про історію окремих віровчень і філософські погляди їх представників. Надається велика увага захисту найбільш вразливих груп населення, зокрема дітей, які є членами неоекультів. Передбачається впровадження рішучих заходів щодо відстоювання їхніх прав у разі поганого ставлення, гвалтування,

існування розгорнутої системи заборон, індокринанції через «промивання мізків», заборони відвідувати школу та вчинення дій, що заважають соціальним службам здійснювати відповідний нагляд.

Парламентська Асамблея Ради Європи закликає уряди держав-членів у разі необхідності створювати та підтримувати незалежні загальнонаціональні та регіональні інформаційні центри для неокультів, а також внесення відомостей про історію окремих віровчень і філософські погляди їх представників до навчальних програм загальноосвітніх шкіл. До того ж необхідно застосовувати відповідні заходи, передбачені кримінальним і цивільним законодавством даної країни щодо неправомірних дій, вчинених від імені неокультів, гарантувати суворе дотримання законодавства про обов'язкове відвідування школи дітьми та втручання відповідних органів у разі їх недотримання. У разі необхідності вжити заходів щодо створення неурядових організацій жертв або родин жертв неокультів, особливо у країнах Центральної та Східної Європи.

Крім того, Асамблея рекомендує Комітету Міністрів у разі необхідності вживати заходи щодо створення інформаційних центрів для вивчення діяльності неокультів у країнах Центральної та Східної Європи в межах програм допомоги цим країнам. Також передбачається створення Європейського Центру спостереження за діяльністю неокультів з метою полегшення обміну інформацією між національними центрами.

19 вересня 2001 р. Кабінет Міністрів Ради Європи прийняв **Рішення № 9220** (засідання 765) щодо Рекомендації Асамблеї Ради Європи № 1412 (1999) «Протиправні дії сект», у якому містяться положення з упровадження Рекомендації. У цьому документі зазначається, що Кабінет Міністрів погоджується сконцентрувати увагу на діяльності неокультів незалежно від їх релігійного, езотеричного чи спіритуального характеру, а також погоджується із заявою Асамблеї до урядів країн-учасниць відносно заходів впливу, які необхідно активніше застосовувати щодо протиправних дій цих організацій, використовуючи існуючі положення національного кримінального або громадянського законодавства. Головною метою Рекомендації та Рішення є захист людської гідності, особливо найбільш незахищених осіб, зокрема дітей членів релігійних, езотеричних чи спіритуальних організацій. У зв'язку з цим приділяється велика увага інформуванню громадськості з приводу всіх аспектів функціонування зазначених об'єднань.

Парламентська Асамблея Ради Європи № 1804 (2007) містить таке положення: «Держава не має права допускати розповсюдження релігійних принципів, доктрин та віровчень, які, будучи реалізовані, порушували б права людини». Це положення спрямоване на профілактику релігійного екстремізму, насамперед представниками неокультів.

Роз'яснювально-освітня робота державних установ, що мають інформувати окремих осіб та спілки про нові релігійні угруповання, повинна мати на меті:

- відвернення небезпеки;
- забезпечення індивідуальної релігійної та світоглядної свободи завдяки освітнім заходам, що дає можливість ухвалювати рішення на основі достовірної інформації;
- забезпечення свободи думки в релігійно-світоглядній полеміці у спосіб створення сприятливих рамок умов;
- сприяння мирному співіснуванню різних релігійних та світоглядних угруповань і, в разі необхідності, їх інтеграції у суспільство.

Перші два пункти (відвернення небезпеки та релігійно-світоглядна освіта) мають особливе значення у сфері освіти й захисту молоді. Необхідною залишається роз'яснювальна робота державних установ про окремі групи, що здійснюється шляхом видання брошур, підготовки заяв для преси, проведення конференцій тощо.

Однак вона має зосереджувати свою увагу на особливо поширених групах, потенціал небезпеки, пов'язаний з якими, добре доведений та може бути чітко визначений. У цілому роз'яснювальна робота державних установ має орієнтуватися на конкретні конфлікти, наприклад на конфлікт між громадянськими правами та потягом особистості до самовизначення, з одного боку, намаганням певної релігійної групи запровадити жорстке дотримання якихось життєвих правил – з іншого.

Якщо громадськість відчуває потребу в інформації, то деякі особливо конфліктні групи проводять політику дезінформації, а окремі з них – ще й політику залякування щодо критиків, хай навіть у спосіб здійснення психологічного тиску та подання скарг і позовів. З цієї причини участь державних установ у розширенні інформаційного потоку слід розглядати як внесок у забезпечення вільного формування громадської думки.

Додатково необхідна просвітительська робота й усередині самих державних установ. Вона може здійснюватися у формі відомчих заходів з підвищення кваліфікації. Особливо це стосується таких державних установ, як органи правосуддя та слідства, відомства у справах молоді та охорони здоров'я.

Аналізуючи світову практику виявлення, попередження і припинення деструктивної діяльності неокультурів, ми дійшли **висновку**, що її можна поділити на три рівні: міждержавний, державний, недержавний.

1. Міждержавний рівень (Європейський Союз, міждержавні стосунки) включає:

- підготовку декларацій, рекомендацій, резолюцій, конвенцій, закликів до урядів інших держав;
- обмін інформацією;
- укладання угод та спільні дії, спрямовані на виконання цих угод;
- створення та підтримка міжнародних центрів моніторингу діяльності неокультів та їх осередків у різних державах.

2. На державному рівні спостерігається розподіл функцій між:

- парламентською комісією, комісією при прем'єр-міністрі, урядом;
- міністерствами, міжвідомчими міністерськими координаційними органами;
- правоохоронними органами.

Парламентська комісія, комісія при прем'єр-міністрі, уряд спрямують свої зусилля на:

- удосконалення чинного законодавства;
- підготовку резолюцій, доповідей і рекомендацій;
- вивчення діяльності неокультів;
- координацію дій державних органів;
- розроблення та впровадження протекціоністської державної політики щодо традиційних церков.

Міністерства, міжвідомчі міністерські координаційні органи займаються:

- розроблення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства, підготовкою відповідних внутрішньовідомчих інструкцій;
- розповсюдженням серед населення інформації щодо діяльності окремих неокультів і в Україні, і за її межами;
- розробленням та координацією загальноосвітніх програм;
- внесенням відомостей про історію окремих віровчень і філософські погляди їх представників до навчальних програм загальноосвітніх шкіл і вищих навчальних закладів;
- підготовкою та проведенням науково-практичних конференцій і семінарів, зокрема міжнародних, з вивчення діяльності неокультів;
- координацією спільних дій державних органів, недержавних організацій і зацікавлених осіб;
- упровадженням протекціоністської державної політики щодо традиційних церков;
- зобов'язанням релігійних організацій надавати доповідь про свою діяльність;
- відмовою або зняттям з реєстрації окремих релігійних груп;
- локалізацією негативних наслідків від самогубств, терористичних актів, втручання у внутрішні справи держави, масових заворушень та інших протиправних дій неокультів.

До функцій правоохоронних органів входять:

- створення робочих груп при МВС та окремих підрозділів спецслужб;
- збір та аналіз інформації про протиправні дії представників неоекультів;
- профілактика порушень чинного законодавства представниками неоекультів;
- розповсюдження інформації про протиправну діяльність окремих неоекультів через ЗМІ;
- інформування та консультування відповідних державних органів;
- оперативне супроводження релігійного середовища, створення переліку потенційно небезпечних неоекультів, здійснення оперативного контролю за їх керівниками та активістами;
- притягнення порушників чинного законодавства до кримінальної або адміністративної відповідальності;
- протидія втручанню представників неоекультів у внутрішні та зовнішні справи держави.

На **недержавному рівні** протидією деструктивним ідеологіям та діяльністю неоекультів займаються:

- 1) громадські організації;
- 2) зацікавлені особи (правознавці, релігієзнавці, політологи, психологи, медики, соціологи, журналісти, громадські діячі та ін.);
- 3) традиційні церкви.

Вони вирішують такі **завдання**:

- збір та оброблення інформації про порушення прав і свобод громадян та чинного законодавства для розповсюдження його серед широких верств населення;
- підготовка матеріалів для науково-практичних конференцій і семінарів із вивчення діяльності неоекультів;
- видання наукової (монографії, дисертації), науково-популярної, навчально-методичної (посібники, програми) літератури, в якій висвітлюються загрози державі, суспільству та його окремим громадянам від діяльності неоекультів;
- консультування відповідних державних, зокрема правоохоронних, органів;
- внесення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства;
- підтримка і координація діяльності вітчизняних та іноземних інформаційних центрів моніторингу діяльності неоекультів;
- консультування зацікавлених осіб, чий родичі потрапили до «проблемних» неоекультів;

• надання допомоги особам, які постраждали від діяльності неокультів.

1. *Петрик, В. М.* Нетрадиційні релігійні та містичні культури України: навч. посіб. / В. М. Петрик, С. В. Сьомін [та ін.]; за заг. ред. В. В. Остроухова. – К.: Росава, 2003. – 336 с.

2. *Сьомін, С. В.* Міжнародні християнські організації та національна безпека України: монографія / С. В. Сьомін. – К., 1999. – 267 с.

3. *Петрик, В. М.* Шляхи та механізми вдосконалення державно-церковних відносин в Україні (на прикладі новітніх релігійних об'єднань). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління / В. М. Петрик. – Донецьк, 2003. – С. 187–194.

4. *Проблема* новітніх рухів в Європарламенті // Людина і світ. – 1998. – № 8. – С. 31.

5. *Рекомендація* Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1412 (1999) «Протиправні дії сект» // Людина і світ. – 1999. – № 9. – С. 25-26.

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ТЕЛЕХОВСЬКИЙ Юрій,
*старший науковий співробітник
відділу стратегій реформування сектору безпеки НІСД,
кандидат юридичних наук*

Рішення покладених на спеціальні органи України завдань протидії терористичній діяльності на сучасному етапі розвитку науково-технічного прогресу неможливе без використання новітніх технологій, інтелектуалізації інформаційного забезпечення оперативно-службової діяльності. Тому розроблення та запровадження інтелектуальних систем аналізу та оброблення інформації в оперативно-розшукову діяльність є актуальними чинниками підвищення їх ефективності.

В Україні стратегія боротьби з тероризмом визначається державною політикою та Концепцією національної безпеки. Недосконалість загальної стратегії боротьби з тероризмом, насамперед на рівні формування теророгенності соціальних систем, попередження (прогнозування) активізації терористичної діяльності, найчастіше призводить до непередбачуваних наслідків.

Планування терористичних операцій, використання латентних схем їх фінансування стали загально визнаною зброєю злочинних організацій. Самі злочинці або наймані ними фахівці досконало володі-

ють методами формування фінансових потоків, сучасними інформаційними технологіями, експертними аналітичними системами, які вже сьогодні є невід'ємними елементами забезпечення їхніх кримінальних злочинів. Спеціальним органам і правоохоронцям, якщо вони використовують тільки традиційні методи попередження, виявлення злочинів та розслідування кримінальних справ, доводиться часто поступатися міжнародним злочинним угрупованням. Прогнозувати, виявляти, контролювати, стримувати, тим більше нейтралізувати джерела міжнародної злочинності в таких умовах стає, якщо не повністю неможливо, то занадто важко, і тільки використовуючи інтелектуальні системи інформаційного забезпечення, спеціальні навички та знання фахівців, це стає можливим.

У такому контексті інформаційне забезпечення протидії міжнародному тероризму, боротьби зі злочинністю – це знання про стан об'єкта (стан боротьби з міжнародним тероризмом), суб'єкта (спеціальних органів), зовнішнього середовища, де відбуваються кримінальні процеси, та результати діяльності на цьому напрямі. У цьому випадку «знання» можна віднести до категорії розвідувальних даних відповідних спеціальних структур.

Зміст оперативно-розшукової інформації відрізняється широким різновидом відомостей, що відносяться також до характеристики оперативно-тактичної обстановки, основних сил і засобів оперативно-розшукової діяльності, до оцінки результатів їх використання. Оперативно-розшукова інформація відображає не тільки явища, події, обставини, зміни в середовищі, які виникають у результаті злочинів, але й низку явищ, обставин, подій, що впливають на злочинну поведінку окремих осіб.

Таким чином, знання (інформація), необхідні спеціальним органам у протидії міжнародному тероризму, можуть бути вельми різноманітними та визначатися потребами конкретної служби чи підрозділу, їх використання в оперативно-розшуковій та управлінській діяльності буде корисним для прийняття рішення щодо запобігання, припинення, викриття злочинів, забезпечення безпеки особи, суспільства та держави, моделювання (прогнозування) можливих міст і часу скоєння злочинів.

Інформаційне забезпечення оперативно-службової діяльності відіграє важливу роль у роботі спеціальних підрозділів, що використовують інформацію для своєчасного попередження терористичної діяльності, розшуку злочинців, розкриття злочинів. Для вирішення завдань боротьби зі злочинністю іноді не вистачає добутої інформації для повноти картини. У зв'язку з цим постає питання пошуку нетрадиційних,

нових підходів протидії терористичній діяльності під час здійснення оперативно-розшукових заходів.

Тому для моніторингу тенденцій розвитку тероризму, орієнтування в причинах і умовах, які сприяють вчиненню терористичних актів, прийняття рішень щодо поставлених завдань і проведення необхідних дій для досягнення мети вже сьогодні відбувається орієнтація на інтелектуальні пошукові, експертні, аналітичні, синтезуючі програмно-апаратні засоби, за допомогою яких можливо здійснювати пошуково-аналітичні заходи в реалізації протидії злочинних заходів. Використання таких інтелектуальних програмно-апаратних засобів може прискорити процес якісної обробки оперативно-розшукової інформації та прийняття управлінських рішень із виявлення, попередження та локалізації запланованих злочинів.

Так, для викриття злочинів або їх підготовки спеціальні служби використовують сучасні технології, а саме: за допомогою спеціального пристрою, наведеного на телефонний термінал, можливо отримати телефонний номер користувача та персональний номер телефону (*IMEI*). Через таке програмне забезпечення, як *PEN-Link*, *Gis-maping*, є можливість установити на електронній карті шлях просування користувача телефону та швидко аналізувати його телефонні контакти на основі бази даних власників телефонів.

За допомогою експертних систем, у яких використані методи маршрутизації, тобто розробки схем фінансових, товарних, транспортних і інформаційних потоків, картосхем корпоративних структур і маршрутів фінансових і товарних потоків (т. зв. технології *CASE* та *CASLE*), можливо відстежувати фінансові потоки окремих злочинних груп.

Аналіз сучасних технологій оброблення даних в інтересах спеціальних служб свідчить про активні розроблення і використання т. зв. «технологій інтелектуального аналізу даних» ТІАД і геоінформаційних систем (ГІС-технологій). Ці технології створені зусиллям провідних світових виробників та активно використовуються низкою міжнародних організацій. Сутність цих технологій полягає в інтелектуалізації управління процесами інформаційного забезпечення, що включає автоматизований пошук інформаційних взаємозв'язків будь-яких об'єктів: подій, людей, формалізованих знань із усіх баз даних, що існують у світі. Для ГІС-технологій характерне поєднання модельного зображення території (карти, схеми, космозображення земної поверхні) з інформацією табличного типу (статистичні дані, списки тощо).

Говорячи про ТІАД, слід зазначити, що особливо ефективно вони зарекомендували себе за кордоном при практичному плануванні захо-

дів у сфері боротьби з тероризмом, організованою злочинністю, незаконним обігом наркотиків, економічними злочинами.

Основні напрями застосування ПІАД-розслідування шахрайства з фінансами, масштабних справ із наявністю великої кількості фігурантів, тисячами епізодів і зв'язків, відпрацювання робочих версій, визначення та ідентифікація потенційних злочинців, часу та місця можливо-го скоєння злочину.

Як свідчить практика, застосування вказаних інтелектуальних технологій оброблення даних дає можливість на порядки підвищити ефективність функціонування різних комп'ютеризованих систем, у тому числі для моделювання (прогнозування) надзвичайних ситуацій і прийняття відповідних рішень.

Застосування сучасних інтелектуальних систем інформаційного забезпечення, новітніх комп'ютерних технологій має підняти на новий якісний рівень оперативно-розшукову діяльність, що слугуватиме формуванню нових ефективних підходів у сфері антитерористичних заходів.

***Довідково.** Особа та місце знаходження підозрюваного у скоєнні терактів у Тулузі (Франція) в березні 2012 р. були встановлені через IP-комп'ютера його брата, тобто методикою новітніх комп'ютерних інформаційних технологій.*

ЩОДО ПОТРЕБИ В АКТУАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЙ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

РИЖОВ Ігор,

докторант Національної академії

Служби безпеки України,

кандидат юридичних наук

Тероризм як базовий чинник соціоморфозу, можна порівняти зі своєрідним кесаревим розтином у процесі народження нових цивілізацій. Достовірно оцінити, яку роль він відіграє в історії цивілізації – позитивну чи негативну – можливо тільки з плином часу. Його небезпека насамперед у тому, що на тлі людських трагедій, сучасний тероризм є своєрідною технологією втручання у соціальні процеси, коли через провокації масової теророфобії, формування недовіри, ненависті і відвертої ворожнечі між соціальними групами певні кола намагаються змінити або скорегувати алгоритм соціального управління, підмінити природний перебіг розвитку соціальних процесів і систем.

Вплив тероризму на процеси соціальних трансформацій дуже великий. Достатньо пригадати, що всі світові війни та наступний перерозподіл світових цивілізаційних кордонів було спровоковано саме терористичними актами. Слід зазначити, що непоодинокі терористичні акти майже в усьому світі характеризують теророгенність соціальних процесів як стабільно прогресуючу, відповідно, ефективність створеної глобальної системи протидії тероризму – як слабку. Якщо оцінювати ефективність антитерористичних кампаній як співвідношення витрат до результатів – результат буде жалюгідний. Відсутність прогресивних механізмів активної протидії тероризму, ефективних способів викорінювання його джерел указує на певну кризу існуючих зовнішніх і внутрішніх політичних стратегій боротьби з цією загрозою. Стратегії боротьби зі злочинністю у традиційному її розумінні будуються або на нейтралізації (ізоляції від суспільства чи знищення – залежно від ступеня важкості скоєного, соціальної небезпеки), або на усуненні умов, що сприяють здійсненню злочинів, підвищує ступінь соціальної віктимності й зводяться до комплексу соціально-економічних, політико-правових заходів в області моральності й культури.

Тероризм істотно відрізняється від злочинності у традиційному її розумінні. Специфіка його полягає в тому, що основним мотивом тероризму є боротьба із системою, що генерує алгоритм соціального керування, у т. ч. і правове поле. Стратегії боротьби з тероризмом мають відрізнитися від загальноприйнятих стратегій боротьби зі злочинністю хоча б тому, що злочинці зазвичай викликають негативне відношення більшості суспільств, на тілі яких вони паразитують. Терористи найчастіше знаходять негласну підтримку серед певної частини цивільного населення, що поділяє їхні погляди й принципи. Саме ця частина населення опозиційна владі та вітає цілі терористів, засуджуючи їхні методи. У тому випадку, якщо діяльність терористичних груп підтримується і розуміється, стратегія знищення чи ізоляції опозиційно настроєних елементів або терористичних груп і течій не має сенсу, оскільки ніколи неможливо встановити їхніх прихильників і послідовників, раціонально моделювати реакцію різних соціальних систем на ту чи іншу стратегію боротьби перед їх застосуванням – у протилежному випадку результат може бути зворотній. Успіх тероризму як генеруючої стратегії соціального управління, так само як і тієї чи іншої стратегії боротьби з тероризмом, у підсумку визначається тим, наскільки ця стратегія підтримується загальною масою цивільного населення. Позиціонування стратегій боротьби з тероризмом – це об'єктивно усвідомлений, систематично повторюва-

ний процес сприйняття соціальним середовищем стратегій боротьби з тероризмом як способу нав'язування чи примусової корекції стратегій соціального управління в суспільстві, визнаних більшістю цивільного населення. У позиціонуванні основний наголос робиться на значенні стратегій, що превалюють над процесами, за допомогою яких вони формуються. Сучасні стратегії соціального управління, зокрема і боротьби з тероризмом, визначаються під впливом і в інтересах більшості представників конкретних соціальних утворень і процесів. При цьому успіх цих стратегій, відповідно і успіх боротьби з тероризмом у цілому, визначається не ефективністю планування й організації антитерористичних кампаній, а сприйняттям цих стратегій цивільним населенням, навіть потерпілим від тероризму. Форма кризових явищ соціального характеру еволюціонує відповідно до стану напруженості соціального конфлікту від звичайної (в межах, дозволених правовими та моральними нормами соціальних дій протестного характеру – мітинги, страйки, марші протесту тощо) до екстремістської та терористичної діяльності.

Сучасний тероризм активно опановує новітні інформаційні технології та активно застосовується сторонами, що воюють, як ефективна зброя епохи мережевих війн. Протидіяти тероризмові потрібно тільки мережевими засобами, адаптувавши ефективні технології до власних умов і цілей. Генеральна стратегія моніторингових технологій базується на оперативному реагуванні на соціальні трансформації та їх наслідки, тому вимагає від фахівців системи протидії тероризмові миттєвої адекватної відповіді.

Отже, якщо тероризм розглядати як різновид кризового явища соціального характеру, то технологія протидії передусім має базуватися на застосуванні адекватних технологій, що впливають з його інформаційної сутності, – суспільно моральної (неприйняття терористичних засобів у боротьбі, як і насильства в цілому, закладене на рівні підсвідомості) та соціально-інформативної (передбачає оперативне реагування на всі передумови соціальних конфліктів із використанням управлінських засобів коригування алгоритмів соціального управління з метою їх недопущення, або, якщо таке неможливе, зменшення гостроти, в т. ч. у спосіб певних раціональних вчинків з боку влади, що зазвичай потребує оптимізації алгоритму соціального управління та корекції правового поля). Репресивна, або соціально-правова концепція протидії подібним явищам (базується на реалізації у суспільстві певних обмежень і заборон на таку діяльність з боку керуючої системи із використанням системи права як регулюючого інструменту) прийнятна лише на стадії ліквідації і з певними обмеженнями, оскільки при цьому ігнорується

внутрішній стан індивідуума, передумови та причини терористичної діяльності, навіть у тому випадку, коли вони обумовлені та можуть бути зрозумілі або виправдані. Соціально-інформаційні технології не можуть бути реалізовані тільки за рахунок потенційних можливостей державної або відомчої системи, оскільки не орієнтовані на масове використання власного потенціалу, їх можливості обмежено. За традиційними формами реагування на сигнал, наприклад, у формі заклику до громадянської непокори або іншого екстремістського змісту під час суспільного заходу необхідно, враховуючи бюрократичні особливості заведення таких справ, певний час і відповідний ресурс. Протягом цього часу за умови використання тролінгових мережевих технологій заклик дійде до десятків, а то й тисяч користувачів соціальних мереж. Ураховуючи те, що користувачами є найбільш соціально активна частина населення, наслідки подібних явищ непередбачувані. Йдеться про оптимальне використання власних можливостей інформаційного простору соціальної системи, спрямованих, знову ж таки за рахунок можливостей державних структур з корекції алгоритму соціального управління, на формування та цільове використання соціального (недержавного) потенціалу. Сутність такого дійства зводиться до формування громадських (суспільних) центрів впливу, оперативного контролю за ними й забезпечення координації та взаємодії в контексті оптимізації алгоритму соціального управління та позиціонування стратегій з державними структурами та спеціальними службами. Базовим завданням є формування позитивного ставлення до стратегій (або конкретних заходів) у певної (бажано більшої) частини населення, окремих громадян та їх об'єднань, ЗМІ тощо. Йдеться про так звані інформаційні мережі, які можна розглядати як глобальний інструмент впливу на суспільство, причому на передову, найбільш прогресивну та соціально активну його частину. Професійно орієнтовані соціальні мережі та спеціалізовані комунікаційні ресурси створюють у віртуальному просторі специфічні спільноти, що мають низку унікальних цінностей. Серед них можна назвати такі:

- можливість налагодження цільових контактів через сегментування аудиторії;
- формування проблемно-орієнтованої (наприклад за ознаками зацікавленості окремим теророгенним чинником або конкретною проблематикою) цільової аудиторії без додаткових витрат;
- можливість контактувати з аудиторією на її власній території;
- можливість вести діалог з аудиторією.

З урахуванням актуальності питань соціальної безпеки взагалі, а в період проведення Євро-2012 особливо, було б доцільно створити

подібний інформаційно-просвітницький ресурс, розрахований і на фахівців як цільову аудиторію, і інших, зацікавлених проблематикою контртерористичної діяльності. Аудиторія подібних соціальних мереж із більшою імовірністю, ніж будь-яких інших, братиме участь в обговореннях, поширюватиме інформацію про стратегії протидії тероризму та конкретні технології локалізації соціальних конфліктів, братиме участь у спеціальних освітніх програмах та соціальних експертизах і відвідуватиме заходи. Побудувавши подібне мережеве співтовариство, можна отримати унікальну базу реальних і потенційних партнерів, з якими можна спілкуватися особисто, не виходячи із соціальної мережі, що дає можливість створювати персоніфіковану базу для подальшого спілкування.

Тероризм – складне, багатомірне явище. Крім правових, він зачіпає низку інших проблем – психологічні, історичні, технологічні тощо. Усе це є причиною того, що світовому співтовариству дотепер не вдалося виробити оптимальних стратегій боротьби з ним. Саме цей факт і обумовлює необхідність більш детального аналізу стратегій боротьби з тероризмом, їх позиціонування у свідомості населення, в інтересах якого ця боротьба ведеться, та актуалізації з урахуванням такого:

- стратегії, орієнтовані на фізичне припинення терористичних актів мають постійно вдосконалюватися та переймати світовий досвід, але потрібно чітко розмежувати стратегії боротьби з терористичною діяльністю і стратегії протидії тероризму;

- на сьогодні у процесі організації протидії тероризму використовуються переважно технології, засновані на реалізації закону про оперативно-розшукову діяльність (тобто по факту підготовки або проведення терористичного акту). Впровадження технологій моніторингу тероризму, тобто перенесення центру ваги на виявлення та нейтралізацію соціальних чинників, що сприяють прояву терористичних устремлень, дозволить значно знизити теророгенність;

- протидія тероризму неможлива без комплексного теоретичного вивчення глибинних витоків, причин і умов його виникнення та активізації, осмислення наслідків його суспільно-перетворювальної функції та реалізації системи науково обґрунтованих державних або міждержавних соціально-правових заходів, спрямованих на зменшення вірогідності терористичної діяльності;

- особливе місце має приділятися оптимізації правового поля, удосконаленню нормативно-правових механізмів соціальної корекції з метою оптимальної протидії тероризму як соціальному процесу;

- певну увагу слід приділяти реалізації моніторингових систем, спрямованих на оптимізацію соціального управління із залученням

громадських інститутів та використанням новітніх інформаційних технологій;

- відповідне значення в процесі позиціонування стратегій боротьби з тероризмом мають відіграти науково обґрунтовані теорії теророгенезу та організація моніторингу тероризму як інформаційної технології.

АВСТРАЛІЙСЬКА ГРУПА: ПРОБЛЕМИ НА ШЛЯХУ УДОСКОНАЛЕННЯ БОРЬБИ З МІЖНАРОДНИМ ТЕРОРИЗМОМ

ГДЕШИНСЬКИЙ Денис,
*викладач Національної академії
Служби безпеки України*

Так звана Австралійська група (*далі* – АГ) була створена у 1985 р., коли світова спільнота висловила занепокоєння з приводу використання хімічної зброї (*далі* – ХЗ) під час ірано-іракської війни 1980–1988 рр. для здійснення країнами-учасницями однакових правил щодо контролю за експортом над товарами, що можуть бути використані для створення хімічної чи біологічної зброї, у т. ч. «агентів» та «прекурсорів» цієї зброї.

Держави-учасниці цієї неформальної групи протягом довгих років співпрацюють у питаннях підтримки та розвитку національних систем експортного контролю. Метою цієї співпраці є запобігання подальшому поширенню експорту хімічної продукції, що може бути використана або перенацілена на застосування в програмах створення хімічної або біологічної зброї.

АГ узгодила Керівні принципи діяльності та низку списків, що визначають хімічні прекурсори, біологічні речовини, хімічне та біологічне устаткування подвійного використання, а також відповідні технології. Держави-учасниці взяли на себе політичні зобов'язання забезпечити національний контроль над експортом зазначеної продукції.

Україна з 1997 р. на національному рівні впровадила правила та списки, рекомендовані режимом АГ, з 2005 р. отримала членство в ній.

Протягом останніх 26 років відбувалося поступове становлення АГ як міжнародного взірця оптимальних методів контролю за експортом хімічних речовин, біологічних реагентів, патогенних рослин і тварин, а також хімічних речовин, устаткування й технологій подвійного використання, що можуть бути застосовані у програмах із розроблення хімічної та біологічної зброї (ХБЗ) та створенні зброї масового знищення (ЗМЗ), що своєю чергою може бути використано у терористич-

них цілях. Тим не менш, глобалізація хімічного та біологічного сектору, зміни масштабів і методів виробництва ХБЗ, зміни порядку закупівель – усе це створює нові можливості обійти експортний контроль АГ та відкриває потенційні сприятливі можливості для міжнародного тероризму.

Які ж саме проблеми виникають перед АГ на шляху удосконалення власної ефективності із протидії створення ЗМЗ та загрозам використання товарів подвійного використання у терористичних цілях?

Зростає кількість потенційних постачальників хімічних речовин, обладнання й технологій подвійного використання. На сьогодні країни Заходу вже не є домінуючими постачальниками хімічних і біологічних речовин та обладнання подвійного використання. Зараз такі країни, як Індія, Китай, Бразилія, Куба, Росія та Мексика з новими секторами біотехнологічної та хімічної промисловості, що швидко зростають, та менш ефективним експортним контролем, є привабливим джерелом для можливих закупівель матеріалів ХБЗ.

Відсутність ефективного контролю експорту, транзиту та перевантажень у багатьох країнах – великих торгових центрах, дозволяє недобросовісним брокерам, фіктивним компаніям та маклерам діяти з відносною легкістю, що своєю чергою дає можливість країнам, які викликають занепокоєння, заволодіти матеріалами та обладнанням подвійного використання, необхідними для програм розроблення ХБЗ, зокрема товарів подвійного використання, вироблених у країнах АГ.

Стрімкий розвиток у сфері комунікаційних технологій призвів до доступності великої кількості інформації стосовно розроблення ХБЗ за допомогою інтернету та можливості її використання терористичними організаціями. Крім того, поява електронного бізнесу ускладнила контроль експорту відповідних речовин (включаючи патогени та обладнання подвійного використання, яке вже було у вжитку).

Безпекове середовище значно змінилося починаючи з 1985 р., особливо в результаті завершення Холодної війни та терактів 11 вересня 2001 р. Тоді як деякі країни, що викликають занепокоєння, відмовилися від програм розроблення ХБЗ (наприклад Ірак та Лівія), інші не взяли з них приклад (наприклад Сирія), а в деяких – прискорилося реалізація програми (наприклад Іран), у результаті чого ХБ тероризм є значною загрозою.

Існують нові методи виробництва ХБЗ, які ще не контролюються Австралійською групою (наприклад, у галузі синтетичної біології). Також були розроблені технології виробництва ГМО (генетично-модифікованих організмів), що відкривають можливості для створення нових, більш стійких патогенів, які набагато важче знешкодити.

Також занепокоєння викликає виявлення нетрадиційних реагентів ХБЗ, зокрема токсичних речовин, які були створені та використовувалися в медичних цілях, але водночас можуть використовуватися в терористичних цілях.

Напрями удосконалення.

Перспективними напрямами удосконалення діяльності Австралійської групи можуть бути такі кроки.

1. Збільшення кількісного складу членів АГ, що надасть змогу більш тісно співпрацювати та координувати роботу між основними країнами-експортерами та постачальниками хімічних речовин, біологічних матеріалів та обладнання подвійного використання. Це стосується таких країн, як, наприклад, Росія, Бразилія, Мексика, Сінгапур та інші. Варто зазначити, що регіональне розширення членства в Австралійській групі посилить міжнародне визнання ролі АГ у впровадженні, підтримці та зміцненні міжнародних норм щодо контролю над експортом матеріалів, які можуть використовуватися у виробництві ХБЗ терористичними організаціями.

2. Одночасно з розглядом розширення членства, АГ необхідно також здійснювати більш цільову пропаганду як спосіб залучення більшої кількості країн до створення ефективної системи контролю над експортом, зокрема впровадження контрольних списків АГ.

3. Розроблення переліку матеріалів та речовин, які зустрічаються у промисловості конкретних держав і можуть цікавити терористичні організації, контроль за передачею чутливих технологій через інтернет.

МЕРЕЖА ІНТЕРНЕТ ЯК ЗАСІБ ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ЕКСТРЕМІСТСЬКОГО ЗМІСТУ

МЕЛЬНИК Дмитро,
*кандидат юридичних наук,
ЦУ СБ України*

Екстремізм (з лат. «*extremus*» – крайній) – прихильність до крайніх поглядів і заходів [1, с. 342]. Найчастіше екстремізм знаходить прояв у запереченні існуючих політичних чи правових норм, цінностей, процедур, фундаментальних принципів, організації політичної системи, прагнення до підриву існуючої влади. Для екстремізму властивими є нетерпимість до плюралізму, інакомислення, пошуку консенсусу. Фахівці розрізняють політичний, етнічний, релігійний та екологічний екстремізм [2, с. 320].

Сьогодні вже ні в кого не виникає сумніву, що екстремізм та його крайня форма прояву – тероризм, які базуються на реакційній ідеології, що визнає можливість, припустимість і бажаність досягнення визначеної мети насильницькими методами, становлять одну з найбільш серйозних загроз сучасному демократичному суспільству й державі.

У вітчизняному інформаційному просторі на сучасному етапі періодично мають місце прояви комп'ютерного тероризму, поширення в українському сегменті глобальної інформаційної мережі Інтернет культу насильства та жорстокості, а також недостовірної, неповної або упередженої інформації про різні релігійні конфесії, звичаї та традиції інших національностей з метою формування у громадській свідомості щодо них образу «ворога» чи меншовартості їх представників, нагнітання національної, расової чи релігійної нетерпимості.

Самі по собі такі негативні явища відповідно до ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» фактично є різними формами екстремізму та загрозами національній безпеці України в інформаційній сфері.

Також вони є джерелом низки інших реальних та потенційних загроз національній безпеці України в інших сферах, визначених законодавцем у ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України»:

- *у сфері державної безпеки*: загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність України, права і свободи громадян; поширення міжнародного тероризму; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;

- *у внутрішньополітичній сфері*: можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад; загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України.

Результати аналізу доступної широкому загалу інформації, що поширюється у глобальній мережі інтернет і вітчизняних та зарубіжних ЗМІ, свідчать про систематичне втручання міжнародних терористичних і релігійних екстремістських організацій у внутрішні справи України, поширення в Україні діяльності право- та ліворадикальних політичних організацій, різноманітних націоналістичних рухів екстремістської спрямованості.

Так, зокрема, терористичні та релігійні екстремістські організації (Хізб ут-Тахрір, «Брати-мусульмани» та ін.) за мету своєї експансії в

інформаційний простір України ставлять розпалювання сепаратистських настроїв у «мусульманських» регіонах держави та пропаганду створення на їх основі державних утворень ісламського типу, оскільки постійне розширення сфери впливу є одним із принципів ісламського фундаменталізму.

Право- та ліворадикальні політичні організації (Українська консервативна партія, Всеукраїнське об'єднання «Свобода», громадська організація «ЗУБР») активно застосовують у своїй діяльності екстремістські націоналістичні лозунги та гасла, засновані на образах «ворога» та меншовартості представників інших рас та національностей, поширюють у мережі Інтернет інформацію відповідного змісту.

Націоналістичні рухи екстремістської спрямованості («Український рух проти нелегальних іноземців», «Братство»), неофашистські організації розповсюджують екстремістські відеоролики через інтернет-сервіс «*Youtube*», а також розміщують подібні матеріали на закритих «торрентах» і «підкастах».

Отже, на сучасному етапі саме глобальна інформаційна мережа Інтернет є тим універсальним засобом, за допомогою якого інформація екстремістського змісту найбільш оперативно проникає у вітчизняне суспільство, стає широко доступною українській та світовій громадськості.

Разом з тим у чинному законодавстві України відсутнє чітке юридичне визначення **екстремізму** – фактично законодавець дає збірне поняття, яке складається із низки протиправних дій, за які передбачено кримінальну відповідальність (ст.ст. 109, 110, ст. 161, ст. 258-2, 436, 444 КК України), а **явище екстремізму** лише згадується серед низки загроз національній безпеці України нарівні з тероризмом та організованою злочинністю (ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України»).

Зважаючи на це, можна дійти висновку про те, що не достатньо ефективною є реалізація законодавчих норм, які визначають відповідні повноваження органів та установ держави, які протидіють екстремізму та тероризму (визначені у ст. 4 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»), застосування норм Кримінального кодексу України про відповідальність за протиправні дії екстремістського характеру, вчинені з використанням можливостей мережі Інтернет:

- поширення публічних закликів до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів до вчинення таких дій (ч. 2 ст. 109);
- публічні заклики чи розповсюдження матеріалів до вчинення умисних дій, спрямованих на зміну меж території або державного кор-

дону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (ч. 1 ст. 110);

- вчинення умисних дій, спрямованих на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образа почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями (ч. 1 ст. 161 КК);

- публічні заклики до вчинення терористичного акту, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів з такими закликами (ч. 1 ст. 258-2);

- публічні заклики до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку, а також розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів такого змісту (ст. 295 КК);

- публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів (ст. 436);

- погроза вчинення нападу на службові або житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист, а також викрадення або позбавлення волі цих осіб з метою впливу на характер їхньої діяльності або на діяльність держав чи організацій, що вони представляють, або з метою провокації війни чи міжнародних ускладнень (ч. 2 ст. 444 КК).

Таким чином, широке проникнення інформації екстремістського змісту у вітчизняне суспільство та її доступність громадськості в умовах відсутності в нашій державі достатньої законодавчої бази для протидії екстремізму та недостатньо ефективного використання компетентними органами наявних у їх розпорядженні засобів може призвести до того, що за діяльність провокаторів стануть розплачуватися невинні люди.

---

1. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь, ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.

2. *Политологія* : словарь-справочник / М. А. Василичук, М. С. Вершинин. – М., «Гардарика», 2000. – 328 с.

3. *Конституція* України // Відомості Верховної Ради (ВВР) України. – 1996, № 30. – Ст. 141.

4. *Кримінальний* кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001, № 25-26. – Ст. 131.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДЕСТРУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ОКРЕМИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

ВІТИК Ігор,

*начальник відділу Служби нормотворчої роботи
Управління правового забезпечення,
кандидат юридичних наук*

Сьогодні діяльність окремих неурядових організацій перетворилася у сильний засіб впливу на політичний курс, економіку, суспільну свідомість тих держав, які з різних причин потрапили у сферу корисливих інтересів «великих» держав або механізмів наддержавного управління світом – симбіозу провідних транснаціональних корпорацій. Україна у цьому відношенні не є винятком.

З-поміж чинників, що сприяють успішній діяльності неурядових організацій в Україні слід назвати такі:

- недостатній рівень гарантування Україною прав і свобод людини та громадянина;
- недостатній рівень юридичних механізмів захисту інформації політичного, комерційного, інтелектуального, оборонного, технологічно-го характеру;
- падіння обороноздатності України; економічна криза та згортання фінансування довгострокових науково-технічних проєктів, нужденний стан інтелектуальних кадрів, їх перехід до «самофінансування»;
- загальний соціально-психологічний настрій на «прогресивний» характер діяльності зарубіжних структур в Україні;
- багатонаціональний, поліконфесійний склад населення, підйом етнонаціоналістичних настроїв на тлі відсутності продуманої діяльності держави з протидії цим негативним явищам тощо.

На сьогодні в умовах «відкритості» демократії та «глобалізації» світу неурядові організації ідеально підходять як інструмент корегування, впливу в потрібному напрямі на суспільний розвиток.

Попри їх різноманітність спільне для них те, що вони є провідниками політичної волі інших держав і прагнуть створювати вплив на розвиток України з огляду на поставлену ними мету.

Зовнішня «аполітичність», «безідейність» і «плюралістичність» таких організацій є оманливою. Низка неурядових організацій цілеспрямовано використовуються зарубіжними спеціальними службами, тому Україна відчула на собі усі проблеми, пов'язані з інтересом до неї багатьох розвідок світу.

У зв'язку з цим слід зазначити, що відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» розвідувально-підкривна діяльність іноземних спеціальних служб є однією з основних реальних і потенційних загроз національній безпеці України.

Спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері забезпечення охорони державної таємниці є Служба безпеки України.

Сьогодні сітка неурядових організацій щільно накрила Україну. Станом на 2011 р. в Україні за приблизними даними діють близько 200 неурядових організацій. Підбір громадян України для співробітництва з неурядовими організаціями проводиться на конкурсній основі (за результатами співбесід, тестування, прихованого психологічного вивчення), після чого їх навчають за кордоном. При цьому можливе застосування нейролінгвістичного програмування, навчання формам і методам збору інформації.

У подальшому створюється мережа представництв неурядових організацій у різних регіонах України. Їх співробітники вільно переміщуються країною, користуються відкритістю українського суспільства, неврегульованістю нашого законодавства, низьким рівнем життя інтелігенції (що в багатьох випадках прихильно ставиться до отримання грантів, стипендій, стажувань за кордоном).

Загальновизнаним лідером у сфері використання неурядових організацій для досягнення своїх інтересів є США. Нормативно закріплено, що розвідувальні служби мають забезпечувати інформаційне забезпечення та безпосередньо приймати участь у реалізації економічної стратегії США. Законодавці та впливові представники ділових кіл США відкрито закликають керівництво спецслужб використовувати агентуру та інші засоби для отримання економічної та науково-технічної інформації в інтересах приватного бізнесу.

ЦРУ і ФБР наділені Конгресом США правом створювати за кордоном і на території США власні комерційні підприємства. ЦРУ в цьому плані нерідко використовує підставні компанії та неурядові організації.

Понад те, у Директиві президента США від 4 грудня 1981 р. № 12334 «Розвідувальна діяльність США» закріплюється право використовувати неурядові організації для збору розвідувальної інформації, особливо підкреслюється важливість безперешкодного обміну інформацією між установами та організаціями різних форм власності і захисту інтересів корпорацій.

Така сама ситуація в Німеччині та Франції. Інтереси зовнішньої розвідки Німеччини (БНД) на каналах торгівельно-економічного та науково-технічного співробітництва закріплені у директиві Федераль-

ного відомства німецької промисловості ще з 1980 р. Згідно з директивою промислові і комерційні фірми зобов'язуються займатися збором економічної інформації та здійснювати вивчення офіційних осіб, а зібрану при цьому інформацію відсилати дипломатичними каналами в інформаційні підрозділи фірм Відомства федерального канцлера. Акт примушує співробітників фірм готувати детальні звіти про службові відрядження, враховуючи й інтереси спеціальних служб.

Головне управління зовнішньої безпеки Міністерства оборони Франції діє на підставі декрету від 2 квітня 1982 р. № 82-306, яке передбачає, що при виконання своїх функцій зовнішня розвідка може взаємодіяти з іншими державними структурами, а також неурядовими організаціями, громадянами Франції, які працюють за кордоном.

У зв'язку з цим у деяких великих фірмах за вказівкою спецслужб відкриті «східні відділи», які займаються збором інформації про економічний потенціал посткомуністичних та пострадянських держав. Дозвіл на відкриття представництв у країнах Східної Європи фірми отримують лише за умови виділення для співробітника спецслужб посади-прикриття з частковою оплатою, службового кабінету й автомобіля за рахунок фірми.

З огляду на це неурядові організації можна визначити як установи, призначені здійснювати відповідні функції, виконувати певні завдання у сфері громадського та державного життя, які останнім часом широко використовуються державами як інструмент збору розвідувальної інформації у сфері економіки, науки, бізнесу тощо.

Реальними та потенційними загрозами національній безпеці України поряд з іншими є: посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України тощо.

У цьому контексті забезпечення національної безпеки покладається на правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначається законом.

Законом України «Про Службу безпеки України» захист державно-го суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, забезпечення охорони державної таємниці покладено на Службу безпеки України.

Отже, з метою підвищення ефективності протидії новим реальним і потенційним загрозам національній безпеці України у сфері державної

безпеки, подальшого розвитку сектору безпеки держави, в тому числі Служби безпеки України пропонується таке.

1. Президенту України, Кабінету Міністрів України спрямувати Службу безпеки України на безпосереднє виконання завдань із забезпечення національної безпеки у сфері державної безпеки, головними з яких має бути здійснення контролюючої та оперативно-розшукової діяльності, боротьба з тероризмом, профілактика та розслідування злочинів і правопорушень у сфері національної та як її складника державної безпеки, якісне інформаційно-аналітичне забезпечення державної влади України.

2. Удосконалити систему організації та управління оперативно-службовою діяльністю Служби безпеки України, її організаційну структуру, головними серед яких має бути оперативний складник.

3. Забезпечити комплектування Служби безпеки України якісним кадровим складом, військовослужбовцями-професіоналами та патріотами України, здатними на високому професійно-патріотичному рівні якісно виконувати завдання із забезпечення державної безпеки України (запровадити ефективний механізм їх підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації, професійного зростання та просування по службі, зберегти високопрофесійний кадровий потенціал, удосконалити систему професійно-кваліфікаційних вимог до співробітників Служби безпеки).

4. Забезпечити гідне грошове забезпечення військовослужбовців Служби безпеки України, їхній соціальний і правовий захист задля того, щоб форми та розміри їх грошового забезпечення і соціально-правовий захист забезпечували достатні матеріальні умови для комплектування Служби якісним складом військовослужбовців, ураховували характер та умови роботи, стимулювали прагнення досягнення високих результатів у службовій діяльності.

5. Поліпшити взаємодію у формі практичної співпраці та обміну інформацією з розвідувальними та правоохоронними органами України й інших держав (для цього проаналізувати спільні акти відомств та України з іншими державами з цих питань, внести до них відповідні зміни або видати нові).

6. Реформування Служби безпеки проводити з урахуванням тієї ролі й завдань, які ефективно та якісно має виконувати українська спеціальна служба відповідно до тих зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз суспільству та державі, що сьогодні реально існують, або існують у майбутньому, її реформування має відбуватися не тільки на основі досвіду діяльності зарубіжних спеціальних служб і тих міжнародно-правових документах, згода на обов'язковість яких дана

Верховною Радою України, а й зважаючи на реалії української дійсності.

7. Розробити та внести на розгляд Верховної Ради України відповідні законопроекти щодо вдосконалення діяльності системи забезпечення національної безпеки у сфері державної безпеки та правоохоронної діяльності в цілому, проаналізувати чинне законодавство України з питань, що регулюють діяльність в Україні неурядових організацій зарубіжних країн, внести до нього відповідні зміни, спрямовані на посилення державного (з боку України) контролю за ними, припинення їх діяльності, притягнення до відповідальності їх функціонерів, що порушують законодавство України. Одним із таких законопроектів може бути, наприклад, законопроект про встановлення юридичної відповідальності за екстремізм та фундаменталізм разом із визначенням значених термінів у законодавстві.

ІСНЮЮЧІ НОРМАТИВНІ МОДЕЛІ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ ПОТРЕБУЮТЬ ПЕРЕГЛЯДУ

КУБАЛЬСЬКИЙ Владислав,
*науковий співробітник відділу проблем
кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України, кандидат юридичних наук*

Насильство породжує насильство. І якщо держави боротимуться з насильством виключно насильницькими методами, то така боротьба буде майже безкінечним, дуже затратним і малоефективним процесом. Вимагають перегляду наявні національні та міжнародні нормативні моделі протидії тероризму. У зв'язку з цим потрібно передусім звернути увагу на причини, що породжують тероризм, ліквідувати його соціальну базу.

Зважаючи на відсутність в Україні проявів системного тероризму, основна увага має бути зосереджена на запобіганні тероризму. Його запобігання має надаватися пріоритетне значення і не в останню чергу саме тому, що масштабні негативні наслідки кожної вчиненої акції тероризму настільки великі, а часто – непоправні, що навіть вдало проведена операція зі знешкодження терористів не може розцінюватися як успіх. Зрозуміло, що значно ефективніше та дешевше запобігати його проявам.

Зміст наявних норм міжнародного та національного права в анти-терористичній сфері свідчить про їх спрямування виключно на одну

сторону соціально-політичного конфлікту – зазвичай безпосередніх виконавців терористичних актів. Такий підхід є контрпродуктивним щодо превенції тероризму. Красномовною у зв'язку з цим виглядає назва прийнятої ще в 1972 р. Генеральною Асамблеєю ООН резолюції № 3034: «Заходи із запобігання міжнародного тероризму, який загрожує життю невинних людей чи призводить до їх загибелі або ставить під загрозу основні свободи, і вивчення корінних причин цих форм тероризму і актів насильства, що випливають з убогості, безвиході, бід і відчаю, спонукають деяких людей приносити в жертву людські життя, включаючи і власні, у прагненні досягти радикальних змін» [1].

Розроблення заходів із запобігання тероризму має здійснюватися зважаючи на те, що тероризм – це передусім міжнародне соціальне явище, один із наслідків соціально-політичних конфліктів, якому слід протидіяти не тільки у спосіб застосування покарання за вчинені терористичні злочини. Міжнародне право та національне законодавство в антитерористичній сфері має спрямовуватися передусім на нейтралізацію корінних причин тероризму, створення механізмів для легального вирішення суспільно-політичних конфліктів.

Теоретично сутність антитерористичного законодавства головним чином має полягати не лише у визначенні ознак терористичних злочинів, належному врегулюванні діяльності органів державної влади та їх окремих підрозділів щодо протидії тероризму, а і в обмеженні, нейтралізації та усуненні причин і умов тероризму [2]. Як наголошує відомий дослідник проблем тероризму В. Є. Петрищев: «удосконалення антитерористичного законодавства не вирішує всіх проблем, які створює сьогодні тероризм для окремих країн та цілого світу. Адже закони, спрямовані на боротьбу з тероризмом, по суті, націлені на припинення терористичних проявів та покарання осіб. Між тим набагато важливіше запобігти такого роду діям» [3]. Дослідники вже наголошували на необхідності створення спеціального законодавства із боротьби з тероризмом, яке б, насамперед, несло у собі ефективну попереджувально-профілактичну функцію [4].

Необхідність запровадження комплексного підходу у правотворчій та правозастосувальній сфері щодо протидії тероризму зумовлюється складною природою тероризму як явища. Відбуваються процеси становлення антитерористичного законодавства. При цьому помилковим слід вважати зведення антитерористичного законодавства виключно до кримінально-правового складника. Поряд із нею на боротьбу з тероризмом зорієнтовані норми адміністративного, цивільного, цивільно-процесуального, конституційного, міжнародного,

кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого та інших галузей законодавства.

Хоча в преамбулі Закону України «Про боротьбу з тероризмом» зазначено, що окрім захисту особи, держави і суспільства, він прийнятий з метою виявлення та усунення причин і умов, які його породжують, за великим рахунком, цей закон мав би називатися по іншому – «Про боротьбу з актами тероризму», оскільки в ньому фактично відсутні норми, безпосередньо спрямовані на усунення причин і умов цього явища. Слід зазначити, що питання про причини цього явища так і не знайшло свого остаточного доктринального вирішення не останньою чергою і через відсутність на універсальному рівні в міжнародному праві єдиного визначення поняття «тероризм». Відсутність такого визначення негативно впливає і на формування єдиної політики щодо запобігання тероризму.

Антитерористичні норми міжнародного права та національного законодавства держав закріпили обмежений підхід до розуміння тероризму, а отже, і до його запобігання. Зокрема про це свідчить зміст і спрямованість норм Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму 2005 р. та інших міжнародних антитерористичних угод. Основою Закону України «Про боротьбу з тероризмом» 2003 р. з погляду основних підходів щодо протидії тероризму є виключно репресивна модель протидії злочинності, превентивні заходи в ньому не знайшли адекватного відображення. Структура Закону відображає лише загальні кримінально-правові принципи і низку організаційних аспектів боротьби з тероризмом. Сукупність особливостей тероризму як складного міжнародного соціального явища в цьому Законі достатньо не відображена, що об'єктивно може суттєво ускладнити протидію тероризму структурам, що його підтримують чи під виглядом яких вони існують (різноманітні благодійні, культурні та інші громадські організації). Водночас, слід зазначити, прийняття Закону України «Про боротьбу з тероризмом» має значний профілактичний потенціал.

Як впливає зі змісту ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», боротьба з тероризмом охоплює і діяльність щодо запобігання терористичній діяльності. Профілактичний характер Закону обумовлюється, зокрема, таким:

- 1) він визначає основні поняття у сфері протидії тероризму;
- 2) передбачає деякі новели у вітчизняному законодавстві, зокрема, конфіскацію майна і ліквідацію організації, визнаної судом терористичною (ст. 24 Закону).

У цьому Законі відсутній розділ, присвячений питанням запобігання тероризму, але існують окремі норми, які можуть мати профілактичний характер. Окремий розділ, присвячений питанням профілактики

розглядуваного явища, на думку багатьох фахівців, міг би стати ключовим розділом зазначеного Закону з огляду на те, що пріоритетність попереджувальних заходів визнається одним із принципів боротьби з тероризмом (ст. 3 Закону).

На наш погляд, щодо відображення змісту діяльності, спрямованої проти тероризму, передусім в аспекті запобігання тероризму, термін «протидія» є більш точним порівняно з іншими термінами, у тому числі і з терміном «боротьба», який вживається і в назві, і по тексті чинного Закону України «Про боротьбу з тероризмом». Слід погодитися з фахівцями в тому, що боротьба з тероризмом – більш вузьке поняття, що припускає безпосереднє припинення терористичної акції, яка готується чи вчиняється, в тому числі і проведення в необхідних випадках спеціальних операцій чи заходів правоохоронними органами, а також розслідування самої акції. «Протидія тероризму» – термін більш широкого смислу. Під ним розуміється вся сукупність законодавчих, ідеологічно-інформаційних, організаційних, адміністративно-правових, виховних, у тому числі і пропагандистських заходів, покликаних запобігти, перешкодити появі суб'єктів тероризму (особливо груп та організацій), не допустити їх переходу до активних дій, реалізації злочинних намірів. Таким чином, розрізняються і суб'єкти цих дій – правоохоронні органи в першому випадку та інші державні органи, аж до громадських об'єднань громадян, у другому.

Термін «протидія» відносно тероризму як соціально-правового явища відображає увесь комплекс антитерористичних заходів впливу на тероризм, а не лише заходи кримінальної репресії, враховуючи природу тероризму як складного соціального, а не лише суто правового явища, соціально-економічної, культурної і політичної проблеми глобального масштабу, яка потребує відповідного багатофункціонального підходу у своєму вирішенні. Отже, термін «протидія» є ширшим за термін «боротьба», включаючи останнє як один зі складових елементів. Такий висновок випливає, виходячи із дослідження семантики слів «боротьба» та «протидія».

Розглядуваний підхід знайшов своє втілення, зокрема, при розробленні та прийнятті в Росії, Казахстані та інших зарубіжних державах законів про протидію тероризму. До введення в дію останніх, чинними на території зазначених держав були закони про боротьбу з тероризмом. Але головне, звісно, не зміна назви закону, а сутність підходу, закріпленого в законі, до протидії цьому складному соціально-правовому явищу. Зважаючи на сукупність особливостей тероризму як складного міжнародного соціального явища, має бути суттєво переглянута концепція і система вітчизняного антитерористичного законодавства.

У зв'язку з цим доцільним є вивчення корінних причин тероризму. Виділення окремого наукового напрямку – міжнародної кримінології в межах кримінологічної науки сприятиме повноцінному використанню системного та міждисциплінарного підходу при дослідженні відповідних детермінантів тероризму, побудові ефективної моделі запобігання тероризму.

Отже, нагальним на даному етапі є розроблення і прийняття в Україні закону про протидію тероризму, концепції (стратегії) запобігання терористичним проявам в Україні (затвердженої у формі указу Президента України), в яких би відобразилися оновлені підходи до розуміння цього явища в превентивному аспекті.

1. *Официальный сайт ООН. ООН борется против терроризма* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.un.org/russian/terrorism/resolutions.shtml>

2. *Кубальський, В. Н.* Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. Н. Кубальський. – К., 2007. – С. 110.

3. *Петрищев, В. Е.* Заметки о терроризме / В. Е. Петрищев. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – С. 62-63.

4. *Антипенко, В. Ф.* Тероризм: кримінологічна та кримінально-правова характеристика / В. Ф. Антипенко // НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : НБУВ, 1999. – С. 53.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ВИСТУПИ УЧАСНИКІВ «КРУГЛОГО СТОЛУ»	4
ГУЦАЛО М. Нелегітимні форми політичного насильства: прояви й тенденції розвитку	4
ЧЕРГЕНЕЦЬ Е. Концептуальні засади протидії радикалізму, екстремізму та тероризму в провідних країнах світу	9
МІЩЕНКО К. Тероризм як соціальний феномен та спосіб насильницького досягнення цілей	15
ЄЛЬШИН В. До питання щодо протидії екстремістській діяльності	19
ПЕЧЕРИЦЯ С. Загрози екстремізму для національної безпеки та національних інтересів України під час проведення Євро-2012	21
КУЗЬМІН С. До питання щодо стану терористичної загрози в Україні в контексті діяльності іноземних терористичних та екстремістських організацій	30
БОБРИЦЬКИЙ Л. Роль Ради національної безпеки і оборони України в адміністративно-правовому регулюванні питань щодо протидії тероризму	34
КОРЖ І. Основні тенденції проявів радикалізму й екстремізму	38
СЕМЕНЮК О. Протидія ідеології насильства та тероризму	46
ОСТРОУХОВ В., ЛІКАРЕНКО О. Ісламістський екстремізм та ваххабізм	55
ГЛУШКОВ В., НАЙДЬОН Ю. Запобігання радикалізації діяльності деструктивних сект в Україні	64
ПЕТРИК В. Європейський досвід виявлення й попередження екстремістських та інших протиправних проявів з боку представників неокультів	70
ТЕЛЕХОВСЬКИЙ Ю. Інтелектуалізація інформаційного забезпечення протидії терористичній діяльності	78

РИЖОВ І. Щодо потреби в актуалізації стратегій протидії тероризму	81
ГДЕШИНСЬКИЙ Д. Австралійська група: проблеми на шляху удосконалення боротьби з міжнародним тероризмом	86
МЕЛЬНИК Д. Мережа Інтернет як засіб поширення інформації екстремістського змісту	88
ВІТИК І. Основні напрями деструктивної діяльності в Україні окремих неурядових організацій	92
КУБАЛЬСЬКИЙ В. Існуючі нормативні моделі протидії тероризму потребують перегляду	96

Наукове видання

**ЗАПОБІГАННЯ РАДИКАЛІЗАЦІЇ І ТЕРОРИЗМУ:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР**

Збірник матеріалів «круглого столу»

Літературні редактори: *І. В. Куницина, Н. І. Палій*
Коректор: *Є. Ю. Стрижеус*
Верстка: *Є. Ю. Стрижеус*
Відповідальний за випуск: *В. М. Сизонтов*

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень:
01030, Київ-30, вул. Пирогова, 7-а

Підп. до друку 28.08.2012. Формат 60x84/16. Папір офс. № 1. Різограф.
Гарн. «PetersburgС». Обл.-вид. арк. 6,77. Наклад 200 пр. Зам. 12-311.

Віддруковано ПП «Вид-во «ФЕНІКС»
03680, м. Київ, вул. Шутова, 13-Б
Тел./факс 501-93-01